

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АФТАНАС АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ

Прим. № _____

УДК 94:[338.2:325.3:355.355(430:477.83/.86-2)]"18/19"

ДИСЕРТАЦІЯ
ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО
РЕЖИМУ В ДИСТРИКТІ ГАЛИЧИНА

Спеціальність 032 – Історія та археологія

Галузь знань 03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. А. Афтанас**

Науковий керівник:

Баран Зоя Анатоліївна

кандидат історичних наук, доцент

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Афтанас А. А. Економічна політика нацистського окупаційного режиму в дистрикті Галичина. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 “Історія та археологія” (03 Гуманітарні науки). – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023.

Дисертаційна робота присвячена вивченню головних напрямів нацистської економічної політики на теренах дистрикту Галичина, який у роки Другої світової війни входив до складу Генеральної губернії – адміністративно-територіальної одиниці, створеної гітлерівським урядом.

Аналіз історіографічного доробку як вітчизняних, так і зарубіжних учених свідчить про відсутність комплексної праці, яка характеризувала б найважливіші аспекти пропонованої теми дослідження. У відображенні особливостей нацистського окупаційного режиму, вивчення якого розпочалось одразу ж після завершення Другої світової війни, простежувались відмінності між методологічними підходами радянської та зарубіжної історичних наук. Встановлено, що з утвердженням незалежності України вітчизняні вчені почали переймати теоретичні й концептуальні зразки європейської історіографії, популяризувати й розвивати нові дослідницькі напрями. Окреслені позитивні тенденції сприяли появі низки ґрунтовних праць, тематика яких у радянську добу була табуованою або піддавалась суворій цензурі. Попри те, що проблематика історичних студій щороку розширювалась, цілісна розвідка про специфіку господарського становища краю в роки нацистської окупації досі відсутня. Узагальнюючі праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених охоплювали лише частину проблем, закладаючи таким чином основи до написання комплексного дослідження, актуалізованого сучасною суспільно-політичною ситуацією.

Джерельна база дисертації представлена значним обсягом документів українських і німецьких архівосховищ, потужний інформаційно-фактологічний потенціал яких уможлиблює неупереджену, всебічну й об'єктивну оцінку особливостей нацистського управління господарством галицького дистрикту. Водночас залучено корпус мемуарної літератури, матеріалів преси, усноісторичних свідчень, які розкривають різні аспекти окресленої проблематики.

Розглянуто особливості становлення й поступу німецької колоніальної політики на зламі XIX–XX ст. Визначено місце українських земель у планах кайзерівської Німеччини та вищого державного керівництва Третього Райху. Окремо розкрито ідеологічні засади нацистського концепту “життєвого простору” (*Lebensraum*). Констатовано, що оволодіння промисловим, аграрним й трудовим потенціалом українських територій посідало одну з чільних ролей в успішності встановлення й функціонування нацистського “нового порядку”. Простежено етапи підготовки гітлерівської Німеччини до розв'язання збройного конфлікту.

Окупаційна політика, яку проводила цивільна адміністрація галицького дистрикту, зводилась до встановлення ефективної системи господарської експлуатації краю. Зважаючи на специфіку економічного устрою щойно зайнятих теренів, найперспективнішою галуззю залишалась аграрна. Здійснення безперервного постачання сільськогосподарської продукції до Німеччини та забезпечення потреб Вермахту були пріоритетними завданнями представників чиновницького апарату. Для досягнення поставлених цілей окупаційна влада використовувала різноманітні підходи. Протягом перших місяців певний вплив на населення чинила нацистська пропаганда, яка намагалась формувати суспільну думку таким чином, щоб не виникало жодного сумніву у трактуванні Німеччини як країни-визволительки від більшовицького ярма. Через засоби масової інформації поширювались гасла відновлення стабільного й мирного життя, декларувалось повернення попереднім власникам їхньої землі й майна, конфіскованих радянським режимом.

Попри чималі зусилля, які докладав відділ пропаганди у конструюванні позитивного образу нової влади, ступінь лояльності населення краю до неї неухильно знижувався. Це було зумовлено жорсткою окупаційною політикою у сільськогосподарській сфері. Передусім йшлося про обов'язкову здачу натурального податку – контингенту, обсяг якого щороку зростав. За невиконання планів заготівлі сільськогосподарської продукції передбачались різні покарання. Вони накладались як на керівників громад, так і окремих сільських господарів. Не впливали на показники контингенту й стихійні лиха (повені), які були частим явищем для галицького дистрикту.

Окремо проаналізовано роль місцевої кооперації в контексті реалізації кампанії заготівлі аграрної й тваринницької продукції. Доведено, що відновлення діяльності кооперативних спілок відіграло важливу роль у налагодженні товарообігу в межах дистрикту. Спираючись на розгалужену мережу кооперативних об'єднань, окупаційна адміністрація здійснювала збір натуральних податків й преміювання населення. Проаналізовано важливі аспекти кадрової політики керівництва кооперативного руху, зокрема процедуру підготовки, вишколу й перекваліфікації працівників окружних і повітових товариств. Розглянуто напрями харитативної діяльності кооперативних спілок.

Нацистська політика у сфері промисловості характеризувалась відсутністю чітких планів щодо розвитку згаданої галузі в дистрикті Галичина. Це спричинило певну дезорганізацію, яка мала місце на початковому етапі окупації. Відновлення діяльності енергетичного сектору, підприємств оборонно-промислового комплексу розглядались владою як пріоритетні кроки. З'ясовано, що зміна ситуації на фронті зумовила перегляд попередніх підходів до управління галуззю. Поряд з відновленням роботи низки невеликих підприємств, простежувалось проникнення в галицький дистрикт потужних німецьких концернів, які монополізували управління найважливішими промисловими секторами.

Кадрова проблема залишалась однією з найгостріших протягом усього періоду нацистської окупації краю. Відсутність кваліфікованих управлінців, працівників не дозволяла повноцінно використати промисловий потенціал дистрикту. Відчувався помітний дефіцит фахової робочої сили передусім на стратегічно важливих підприємствах нафтової та оборонної галузей. Непослідовна політика використання трудового ресурсу краю проявлялась у масштабних депортаційних акціях та необхідності залучення все більшої кількості працівників на місцеві підприємства. У зв'язку зі згаданими розбіжностями посилювалась експлуатація робітників, яких скеровували на фабрики й заводи. Суворі покарання, які застосовувались до порушників дисципліни й саботажників, неналежне матеріально-технічне забезпечення, важкі умови праці підживлювали негативне ставлення населення до окупаційної влади.

Погіршення ситуації на фронті спричинило раціоналізацію управління економікою Третього Райху й окупованих ним територій. У рамках згаданих процесів здійснювались ретельні перевірки підприємств дистрикту Галичина на предмет важливості їхньої діяльності для потреб фронту. Комісії, які опікувались загальними питаннями, ухвалювали рішення про закриття багатьох організацій, виробничі потужності яких не використовувались в інтересах війська. Водночас здійснювалось вивезення “непотрібного” й “надлишкового” обладнання з низки підприємств. Окреслене устаткування транспортували на фабрики й заводи оборонної галузі, які здебільшого знаходились поза межами галицького дистрикту. Відступ німецьких підрозділів призвів до пришвидшення евакуаційних заходів, під час яких проводилось організоване вивезення техніки й персоналу зі стратегічно важливих підприємств. Обладнання, яке не вдалось транспортувати, руйнували чи виводили з ладу.

Політика працевикористання місцевого населення окупованих Німеччиною територій пройшла певну еволюцію. Корективи, які вносило керівництво країни, зумовлювались обставинами на фронті, тотальною мобілізацією чоловічого населення до війська. Брак трудових ресурсів в

економіці визначив долю мільйонів людей, яких депортували до Третього Райху із зайнятих Вермахтом земель. Виїзд на працю до Німеччини мав певну специфіку. З'ясовано, що протягом перших місяців окупації галичани вирушали здебільшого добровільно, що пояснювалось історичною традицією трудової міграції вихідців краю у попередні десятиліття. Згодом переважила практика примусової депортації населення. Це зумовлювалось зниженням потоку добровольців із галицького дистрикту. Детально проаналізовано роль різних гілок цивільної адміністрації, інституцій, які здійснювали пошук робочої сили, висвітлено ступінь залучення поліцейних структур до кампанії, розглянуто ставлення мешканців краю до посилення мобілізаційних контингентів. Ці та інші чинники впливали на обрання стратегії уникнення вивезення до Німеччини. Населення намагалось врятуватись від депортації як легальними, так і незаконними шляхами. Останні викликали жорстку реакцію з боку карально-репресивних органів влади.

Окупаційна адміністрація залучала чималу кількість галичан до виконання трудової повинності. Їй підлягали усі без винятку етнічні групи, які проживали в дистрикті. Так, для українського населення було створено окрему організацію – “Українську службу Батьківщині” (Баудінст). До неї скеровували здебільшого молодь, яка займалась будівництвом, ремонтом шосейних доріг, здійсненням меліораційних робіт, спорудженням укріплень тощо. Спираючись на широку джерельну базу, вдалось проаналізувати особливості функціонування окреслених підрозділів, визначити умови побуту й праці тих, кого рекрутували до Баудінсту. Окремо висвітлено роль та місце карних таборів у системі контролю за втікачами й порушниками дисципліни у згаданих формуваннях.

Найжорстокішим було ставлення до представників єврейської громади, що відповідало нацистським расовим переконанням. Галицьких юдеїв залучали до найважчих фізичних робіт, що у поєднанні з важкими умовами життя спричиняли високі показники їхньої смертності. Кваліфікованих євреїв відправляли на стратегічно важливі підприємства, установи цивільної влади,

зайнятість у яких бодай тимчасово дозволяла уникнути транспортування до фабрик смерті чи розстрілу.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у тому, що відомості про особливості реалізації нацистської економічної політики на теренах дистрикту Галичина можуть бути використані для написання узагальнюючих праць з історії становища й розвитку господарства українських земель в роки Другої світової війни, розробці спеціальних курсів і дисциплін для студентів університетів.

Ключові слова: Україна, Друга світова війна, Генеральна губернія, дистрикт Галичина, нацистський окупаційний режим, тоталітаризм, пропаганда, селянство, контингент, кооперативний рух, промисловість, трудова мобілізація, Баудінст.

SUMMARY

Aftanas A. Economic Policy of the Nazi Occupation Regime in the District of Galicia. – A qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 032 “History and Archeology” (03 Humanities). – Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 2023.

The dissertation work is dedicated to study the main directions of the Nazi economic policy in the District of Galicia, which during the World War II was the part of the General Government, an administrative-territorial unit established by the Nazi government.

The analysis of the historiographical heritage, both domestic and foreign scholars, reveals the absence of a comprehensive work that would characterize the most important aspects of the proposed research topic. The differences between the methodological approaches of Soviet and foreign historical scholarship were traced to the reflection of the peculiarities of the Nazi occupation regime, the study of which began immediately after the end of World War II. It has been established that

domestic scholars began to adopt theoretical and conceptual models from European historiography, popularizing and developing new research directions with the declaration of Ukraine's independence. These positive trends contributed to the emergence of a series of comprehensive works, the subject matter of which was either taboo or subject to strict censorship during the Soviet era. A comprehensive study on the economic situation of the region during the Nazi occupation is still lacking, despite the expansion of the subject matter in historical studies each year. The comprehensive works by both foreign and domestic scholars have only covered a portion of the issues, laying the foundation for a comprehensive study that is currently relevant in the contemporary socio-political context.

The source base of the dissertation consists of a substantial volume of documents from Ukrainian and German archives, with a powerful information and factual potential that enables an unbiased, comprehensive, and objective assessment of the peculiarities of Nazi administration of the economy in the District of Galicia. Additionally, memoir literature, press materials, and oral historical testimonies have been incorporated, which shed light on various aspects of the outlined research problem.

The study explores the formation and progression of German colonial policies at the turn of the 19th and 20th centuries. It determines the place of Ukrainian lands in the plans of Imperial Germany and the higher state leadership of the Third Reich. The ideological principles of the Nazi concept of “*Lebensraum*” (living space) are separately elaborated. It is noted that the acquisition of the industrial, agricultural, and labor potential of Ukrainian territories played a pivotal role in the successful establishment and operation of the Nazi “new order”. The stages of Hitler’s Germany’s preparation for armed conflict are traced.

The occupation policy implemented by the civil administration of the District of Galicia aimed at establishing an effective system for the economic exploitation of the region. The agricultural sector was remained the most promising given the specific economic structure of the recently occupied territories. Top priorities for the officials were ensuring the continuous supply of agricultural products to Germany

and meeting the needs of the Wehrmacht. The occupational authorities employed various approaches to achieve these goals. During the initial months, Nazi propaganda had a certain influence on the population, attempting to shape public opinion in a way that left no doubt about Germany being seen as a liberating country from Bolshevik oppression. Slogans about the restoration of a stable and peaceful life were spread through mass media, was declared the return of land and property which had been confiscated by the Soviet regime to their previous owners.

Despite the considerable efforts made by the propaganda department in constructing a positive image of the new regime, the level of loyalty of the local population to it steadily declined. This was primarily due to the harsh occupation policy in the agricultural sector. The compulsory delivery of natural produce, known as “contingent”, was a major issue, and its quota increased each year. Various penalties were imposed for failing to meet agricultural production quotas, affecting both community leaders and individual farmers. Natural disasters such as floods, which were a common occurrence in the Galicia District, did not have any influence on the quota requirements.

The role of local co-operation in the context of the implementation of the campaign for the procurement of agricultural and livestock products is analysed separately. It is proved that the resumption of the activities of cooperative unions played an important role in establishing the turnover of goods within the Galicia District. The occupation administration collected natural taxes and provided incentives to the population relying on an extensive network of cooperative organizations. The study also examines important aspects of the personnel policy of cooperative movement leadership, including the training and retraining of staff at district and county levels. The direction of charitable activities of cooperative unions is also considered.

The Nazi policy in the industrial sector was characterized by a lack of clear plans for the development of this industry in the Galicia District, leading to some disorganization in the early stages of the occupation. The authorities considered the restoration of the energy sector and defense-industrial complex enterprises as top

priorities. However, changing circumstances on the front lines led to a reassessment of previous approaches to industrial management. Alongside the reactivation of numerous small businesses, powerful German conglomerates entered the Galicia District, monopolizing the management of the most important industrial sectors.

The issue of personnel remained one of the most acute throughout the Nazi occupation period. The lack of qualified managers and workers prevented the full utilization of the district's industrial potential. A noticeable shortage of skilled labor was particularly felt in strategically important enterprises in the oil and defense industries. Inconsistent labor resource utilization policies were evident in large-scale deportation campaigns and the need to involve an increasing number of workers in local enterprises. These disparities intensified the exploitation of workers sent to factories and plants. Harsh penalties for discipline violators and saboteurs, inadequate material and technical support, and challenging working conditions fueled the population's negative perception of the occupation authorities.

The deteriorating situation on the front lines led to a rationalization of the economic management by the Third Reich and the occupied territories. As part of these processes, meticulous checks were conducted on the importance of enterprises within the Galicia District for the needs of the military. Commissions responsible for general issues decided to close many organizations whose production capacity was not used in the interests of the army. Simultaneously, equipment deemed "unnecessary" or "excessive" was removed from various enterprises. This equipment was transported to factories and plants in the defense industry, which were mostly located outside the Galicia District. The German retreat expedited evacuation measures, including the organized removal of machinery and personnel from strategically important facilities. Equipment that couldn't be transported was either destroyed or rendered inoperable.

The policy of employing the local population of the German-occupied territories has undergone a certain evolution. Corrections made by the leadership of the country were influenced by circumstances on the front lines and the total mobilization of the male population into the military. The labor resource shortage in

the economy determined the fate of millions of people who were deported to the Third Reich from the occupied lands. The process of labor migration to Germany had its own characteristics. During the initial months of the occupation, Galicians largely volunteered for labor in Germany, influenced by historical traditions of labor migration from the region in previous decades. Later, the practice of forced deportation of the population prevailed, primarily due to a decrease in the flow of volunteers from the District of Galicia. The study analyzes in detail the roles of various branches of the civil administration, institutions engaged in the search for labor, the degree of involvement of police structures in the campaign, and the attitudes of the local population toward the strengthening of mobilization quotas. These and other factors influenced the choice of strategies to avoid being sent to Germany. The population attempted to escape deportation through both legal and illegal means, with the latter eliciting a harsh response from punitive and repressive authorities.

The occupation administration engaged a significant number of Galicians in performing labor duties, encompassing all ethnic groups residing in the district. A separate organization called the “Ukrainian Service to the Homeland” (Baudienst) was established for the Ukrainian population. This organization primarily directed young individuals who were involved in construction, road repairs, drainage work, fortifications, and other labor-intensive tasks. Using a wide range of sources, the study was able to analyze the functioning of these units, determine the living and working conditions of those recruited into Baustelle. Additionally, the role and place of penal camps in controlling deserters and discipline violators within these units were separately highlighted.

The treatment of the Jewish community members was the most brutal, aligning with Nazi racial beliefs. Galician Jews were subjected to the most physically demanding labor, coupled with harsh living conditions, resulting in high mortality rates. Skilled Jewish workers were sent to strategically important enterprises and civil administrative institutions, where employment temporarily allowed them to avoid transportation to death camps or execution.

The practical significance of this dissertation research lies in the fact that the knowledge about the specifics of implementing Nazi economic policies in the Galicia District can be utilized for writing comprehensive works on the history of the economic situation and development of Ukrainian lands during World War II. This information can also be valuable for developing specialized courses and academic disciplines for university students.

Keywords: Ukraine, World War II, General Government, the District of Galicia, Nazi occupation regime, totalitarianism, propaganda, peasantry, contingent, cooperative movement, industry, labor mobilization, Baudienst.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Aftanas A. Economic Policy of the German Occupational Authority in the Kolomyia Region (According to the “Vollia Pokuttya” Newspaper 1941–1944). *The International relations of Ukraine: scientific searches and findings*. 2021. № 30. P. 325–341.
2. Афтанас А. Територіяльне вирішення єврейського питання в Люблінському дистрикті (1939–1941). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2020. Випуск 21. С. 180–196.
3. Афтанас А. Нацистська кампанія вербування й депортації населення в дистрикті Галичина (1941–1944). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. 26(3).С. 134–143.
4. Афтанас А. Західноукраїнська кооперація в роки нацистської окупації (1941–1944). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. Випуск 54. С. 141–153.

5. Афтанас А. Організація і діяльність “Української служби Батьківщині” в дистрикті “Галичина” (1941–1944). *Новітня доба*. Випуск 10. 2022. С. 116–126.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації

1. Афтанас А. Підготовка нацистської Німеччини до Другої світової війни: економічний аспект. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали VII-ї краєзнавчої конференції (13 березня 2020 р.). Львів, 2020. С. 98–102.

2. Афтанас А. Дистрикт Галичина в планах нацистської Німеччини: політика працевикористання євреїв. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали VIII-ї краєзнавчої конференції (3 травня 2023 р.). Львів, 2023. С. 221–224.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	22
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	22
1.2. Характеристика джерельної бази.....	43
1.3. Методологія дослідження	56
РОЗДІЛ 2. СТАНОВИЩЕ НІМЕЧЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	61
2.1. Підготовка до війни: соціально-економічний та ідеологічний аспекти....	61
2.2. Дистрикт Галичина в планах нацистської Німеччини	71
РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНА	82
3.1. Аграрна політика.....	82
3.2. Політика у сфері промисловості	111
РОЗДІЛ 4. НАЦИСТСЬКА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПРАЦІ Й ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	131
4.1. Формування адміністративного апарату.....	131
4.2. Трудова мобілізація місцевого населення	140
4.3. Депортаційні акції нацистської влади.....	160
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	185
ДОДАТКИ	222

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АЦДВР – Архів Центру досліджень визвольного руху
- ГГ – Генеральна губернія
- ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області
- ДАЛО – Державний архів Львівської області
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області
- ДКР – Державна кооперативна рада
- ОУН (б) – Організація Українських Націоналістів (Бандери)
- РСУК – Ревізійний союз українських кооперативів
- УЛП – “Українська легка промисловість”
- УСБ – “Українська служба Батьківщині”
- УЦК – Український центральний комітет
- ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у м. Львові
- ВА-МА – Федеральний військовий архів Німеччини (Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg)

ВСТУП

Актуальність теми. Друга світова війна слушно вважається наймасштабнішим збройним конфліктом, який забрав життя десятків мільйонів людей. На жаль, її уроки не до кінця засвоїла міжнародна спільнота, яка уможливила розгортання нового військового протистояння на європейському континенті. Російська агресія проти України, яка розпочалась у 2014 р. анексією Криму, захопленням частини Донецької й Луганської областей, переросла у повномасштабне вторгнення в лютому 2022 р. Очевидною метою кремлівського керівництва була швидка ліквідація нашої державності шляхом “бліцкригу”, який провалився. Сьогоднішня російська окупаційна політика на підконтрольних Москві територіях супроводжується максимальною експлуатацією сільськогосподарського, промислового й трудового потенціалу, актуалізуючи таким чином досвід Другої світової війни, коли нацистський режим використовував матеріальні й людські ресурси українських земель в інтересах Третього Райху.

У цьому контексті заслуговують на належний аналіз процеси, що відбувалися на теренах дистрикту Галичина в роки окупації. Попри те, що деякі питання вказаної теми не раз ставали предметом вивчення істориків, значний комплекс проблем залишився поза їхньою увагою. Передусім йдеться про відсутність синтетичної праці, яка б характеризувала господарське становище дистрикту Галичина, яке склалося унаслідок економічної політики нацистського окупаційного режиму в роки війни. Водночас актуальність згаданої теми зумовлена й свободою наукової думки, яка стала можливою після зникнення радянських ідеологічних табу. Не менш вагомим чинником, який спонукає до аналізу пропонованої теми, є помітна тенденція зміни геополітичної ситуації, яка пов’язана із наростанням військово-економічної конфронтації між провідними державами світу та загрозою нових збройних конфліктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною планової наукової теми кафедри історії модерного часу “Конфлікти і порозуміння в сучасному світі: історичні аспекти” (0121U110188).

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей нацистської економічної політики на території дистрикту Галичина, для досягнення якої необхідно виконати наступні **завдання**, а саме дослідити:

- ступінь історіографічної розробки окресленої проблематики;
- інформаційний потенціал українських і німецьких архівних установ, фондів збірки яких репрезентують головні напрями управління господарством галицького дистрикту в роки війни;
- роль та місце українського чинника у колоніальних планах нацистського керівництва щодо реалізації ідеї “життєвого простору” (*Lebensraum*);
- аграрну політику окупаційної адміністрації на теренах дистрикту Галичина;
- становище місцевого кооперативного руху в роки війни;
- комплекс проблем, пов'язаних з особливостями реалізації політики управління промисловістю краю;
- специфіку нацистської кампанії вербування й депортації населення на примусову працю в Німеччину;
- практику використання місцевих трудових ресурсів у межах дистрикту Галичина;
- еволюцію ставлення населення краю до економічних змін, впроваджених нацистською окупаційною владою.

Об'єктом дослідження є нацистський окупаційний режим на території галицького дистрикту.

Предмет дослідження – особливості реалізації головних напрямів нацистської економічної політики в дистрикті Галичина.

Хронологічні рамки дослідження визначені 1941–1944 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена початком нацистської окупації Східної Галичини, зокрема встановленням військової, а згодом і цивільної влади. Верхня хронологічна межа відповідає даті відступу Вермахту з теренів дистрикту, спричинених наступом підрозділів Червоної армії. Для кращого розуміння політики окупаційної адміністрації на зайнятих територіях, розглянуто найважливіші аспекти нацистської ідеології, проаналізовано соціально-економічне становище Німеччини та розкрито етапи підготовки країни до розгортання нового збройного конфлікту у міжвоєнний період.

Територіальні межі охоплюють колишні радянські Львівську, Дрогобицьку, Тернопільську й Станіславську (нині – Івано-Франківську) області, утворені в листопаді 1939 р. Після окупації краю німецькими військами у серпні 1941 р. зазначені терени (за винятком західних районів Дрогобицької і Львівської, північних районів Тернопільської області) приєднали до “польського” Генерального губернаторства як п’ятий дистрикт з центром у Львові.

Методи дослідження. В основі дисертаційного дослідження закладені загальнонаукові принципи історизму, об’єктивності, всебічності, комплексності джерел, які дозволили розкрити специфіку нацистської економічної політики в дистрикті Галичина. Для досягнення поставлених дисертаційних завдань було використано ряд загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, дедукції, індукції, періодизації, узагальнення; спеціально-історичних: історико-хронологічного, історико-генетичного, історико-типологічного, архівної евристики, критичного аналізу джерел; міждисциплінарних: контент-аналізу, статистичного. Окреслений методологічний інструментарій сприяв неупередженому ґрунтовному вивченню порушеної проблематики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що особливості реалізації нацистської економічної політики на теренах дистрикту Галичина вперше стали предметом спеціального наукового дослідження.

Уперше:

- здійснено комплексний аналіз проблем, пов'язаних зі специфікою нацистського економічного управління на теренах галицького дистрикту;
- до наукового обігу введено значний масив раніше неопублікованих документів, які розкривають головні аспекти нацистської господарської політики на окреслених територіях;
- цілісно розглянуто політику нацистської адміністрації у сфері промисловості. Зокрема, простежено заходи влади, спрямовані на відновлення діяльності енергетичної системи галицького дистрикту, запуск виробничих потужностей підприємств, продукція яких першочергово йшла на потреби Вермахту. Варто зауважити, що у рамках згаданих процесів більшість стратегічно важливих установ, фірм та фабрик знаходились під контролем нацистських чиновників. Все ж брак кадрів, який простежувався на всіх рівнях, зумовив призначення на певні адміністративні й керівні посади представників місцевого населення, які володіли необхідним досвідом. Окремо проаналізовано етапи реалізації політики раціоналізації управління промисловістю, ініційованої у 1942 р. райхсміністром з питань озброєнь та боєприпасів Альбертом Шпеєром.
- досліджено діяльність “Української служби Батьківщині” (далі – УСБ) – організації, до лав якої скеровували здебільшого галицьку молодь, яка мала виконувати трудову повинність в межах дистрикту. З'ясовано умови праці, побуту, ставлення наглядачів таборів до рекрутованих, а також проаналізовано стратегії уникнення призову до підрозділів будівельної служби (*Baudienst*, Баудінсту).

Уточнено:

- питання щодо характеру головних напрямів нацистської окупаційної політики в галицькому дистрикті;
- відомості про становище українського кооперативного руху в роки війни.

Дістало подальшого розвитку:

- вивчення аспектів аграрної політики нацистської адміністрації у зазначений період;
- дослідження проблеми трудової мобілізації місцевого населення окупованих східногалицьких теренів в інтересах Третього Райху;

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали, вміщені в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані під час написання навчально-методичних посібників для закладів середньої та вищої освіти, розробки спеціальних курсів з історії економічного становища українських земель в роки Другої світової війни.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на звітно-наукових конференціях Львівського національного університету імені Івана Франка, VII краєзнавчій конференції “Історичні пам’ятки Галичини” (Львів, 13 березня 2020 р.), VIII краєзнавчій конференції “Історичні пам’ятки Галичини” (Львів, 3 травня 2023 р.). Також дослідник був учасником освітнього курсу “Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення” (Київ-Берлін, травень, вересень 2015 р.), представником від України на Молодіжній зустрічі в Бундестазі (Берлін, 22–27 січня 2016 р.), учасником семінару “Забуті жертви – Vergessene Opfer”: Німецько-українська зустріч молоді з нагоди 75-річчя трагедії в Бабиному Яру (Київ, 26 вересня – 1 жовтня 2016 р.), стипендіатом програми Українсько-німецької історичної комісії (*Deutsch-Ukrainische Historische Kommission*), у рамках якої здійснював опрацювання матеріалів архівосховищ та спеціалізованих бібліотек у Фрайбурзі та Мюнхені відповідно (Німеччина, липень – серпень 2021 р.), учасником Літньої он-лайн-академії для істориків, організованої Українсько-німецькою комісією істориків та Вільним університетом в Екзилі (13 вересня 2022 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у семи публікаціях. Із них 5 опубліковано у виданнях, які включені до Переліку наукових фахових видань України, два – у тезах та матеріалах конференцій.

Структура дисертації відповідає поставленим меті й завданням дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (367 позицій), додатки. Загальний обсяг дисертацій становить 223 сторінки, з них основного тексту – 169 сторінок, список використаних джерел та літератури – 35 сторінок.

Зважаючи на багатоаспектність нацистської економічної політики в дистрикті Галичина, а також виходячи зі ступеня репрезентативності опрацьованого масиву архівних джерел, дисертант зупинився на розгляді проблем, пов'язаних зі становищем аграрного, промислового та трудового секторів господарства. Дотично до визначеної проблематики розглядаються окремі аспекти фінансової політики.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Східна Галичина в умовах лихоліття Другої світової війни пережила як радянську, так і нацистську окупації. Згадані тоталітарні режими проводили репресивну політику, спрямовану на знищення своїх опонентів й максимальне використання у власних цілях промислового, сільськогосподарського, трудового потенціалів краю. Зважаючи на гіркий досвід Першої світової війни, керівництво Німеччини розглядало економічну самодостатність як один з ключових чинників, який сприяв би реалізації ідеї “життєвого простору”. Українські землі в цьому контексті посідали місце сировинного придатку Третього Райху. Східна Галичина не була багата на великі природні ресурси та помітно відставала у промисловому розвитку, у порівнянні з іншими окупованими територіями. Ці та інші чинники впливали на характер нацистської економічної політики, висвітлення особливостей якої вимагає ґрунтовного аналізу.

Наукова розробка окресленої тематики представлена низкою досліджень вітчизняних, діаспорних і зарубіжних вчених. В основі історіографічного огляду закладено предметно-тематичний принцип, у рамках якого дисертантом виокремлено: 1) дослідження, які комплексно вивчають різні аспекти становища Німеччини у міжвоєнний період; 2) загальні праці з історії Другої світової війни, у яких розкриваються особливості реалізації нацистського “нового порядку” на окупованих територіях, зокрема й в межах дистрикту Галичина; 3) наукові розвідки, присвячені безпосередньо проблемам, які порушуються в окресленій дисертаційній роботі.

До першої групи належать дослідження, які торкалися широкого кола проблем, серед яких варто виокремити аналіз теоретико-ідеологічних засад нацизму, характеристику державного апарату Третього Райху, підготовку до розгортання збройного конфлікту. Варто зауважити, що вивчення історії

нацистської Німеччини розпочалось одразу ж після закінчення війни. Західноєвропейські, радянські й діаспорні вчені пропонували власні підходи до трактування подій минулого. Зарубіжна історіографія розглядала утвердження нацистів у Німеччині як серію взаємопов'язаних чинників, які, зрештою, призвели до Другої світової війни. Серед них значна увага відводилась оцінці становища Веймарської республіки (1919–1933 рр.). Глибока економічна криза, яка з початком “великої депресії” (1929–1933) охопила усі сфери життя німецького суспільства, на думку більшості істориків, виступала одним з найважливіших факторів зростання популярності ультраправої Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, політична риторика якої базувалась на ревізійністських ідеях¹.

Окремо варто зупинитися на монографії Костянтина Брешіані-Туроні “Економіка інфляції: дослідження знецінення валюти в післявоєнній Німеччині”, уперше опублікованій 1931 р. в Італії, а згодом перекладаній на англійську мову². Пропонована розвідка вважається класичною, коли йдеться про вивчення економічного становища Німеччини часів Веймарської республіки. Передусім це пояснюється тим, що дослідник був учасником однієї з репараційних комісії, яка здійснювала контроль, надавала фахові висновки щодо платоспроможності Берліна. Зважаючи на свої посадові зобов'язання, вчений отримав доступ до низки статистичних матеріалів, які використав у власній книзі. За словами автора, крихкість фінансової системи Німеччини зумовлювалась непослідовною політикою Райхсбанку, який заохочував інфляцію. Стрімке знецінення валюти, погіршення інвестиційного клімату, неспроможність держави стабілізувати економічну ситуацію призвели до краху усієї господарської системи та створили сприятливе середовище для майбутніх катастроф, зокрема утвердженню нацистів.

¹ Fergusson A. When money dies: the nightmare of deficit spending, devaluation, and hyperinflation in Weimar Germany. New York: PublicAffairs, 1975. 256 p.; Hardach D. Financial mobilisation in Germany 1914-1918. *The European Association for Banking and Financial History (EABH)*. 2014. № 14–08. P. 1–27.; Fischer W. German Hyperinflation 1922/23 . A Law and Economics Approach. Lohmar– Köln: Josef Eul Verlag GmbH, 2010. 220 p.

² Bresciani-Turroni C. The Economics of Inflation - A Study of Currency Depreciation in Post War Germany. Hong Kong: Hesperides Press, 2011. 466 p.

Проблема соціально-економічного розвитку Ваймарської республіки знайшла своє відображення у статті Дітмара Петціни. Дослідник виокремив чотири найважливіші блоки питань, аналіз яких важливий для розуміння як господарських, так і політичних пертурбацій в окреслений період. Вчений намагався з'ясувати вплив фінансових зобов'язань (репарацій) на розвиток повоєнного суспільства, накладених на Німеччину згідно з Версальською системою договорів, готовність уряду реагувати на економічні й соціальні виклики, які мали місце під час “великої депресії”³.

Значний внесок у вивчення проблематики історії соціально-економічного становища міжвоєнної Німеччини здійснили Крістоф Бухгайм і Йонас Шернер. У статті “Роль приватної власності в нацистській економіці: приклад промисловості” дослідники дійшли висновку про хибність твердження щодо втрати великою приватною власністю автономії, визнання нею цілковитої залежності від рішень, які надходили з урядових кабінетів. Попри те, що держава регулювала більшість економічних процесів, керівництво фірм, підприємств зберігало достатньо можливостей для виконання власних виробничих планів⁴. Окремі аспекти суспільно-політичного, соціально-економічного розвитку Третього Райху напередодні війни знайшли відображення у працях таких істориків, як Йорган Батен, Ганса-Ульріх Тамер, Вернер Абельсгаузер, Людольф Гербст, Ларрі Лю⁵.

У працях загального характеру про Другу світову війну українське питання розглядалось вченими здебільшого в контексті використання

³ Petzina D. Problems in the Social and Economic Development of the Weimar Republic. *Towards the Holocaust: the social and economic collapse of the Weimar Republic*. Translated by Irene Stumberger, Michael N. Dobkowski, and Isidor Wallimann. Westport, Conn, 1983. P. 37–59.

⁴ Buchheim Ch., Scherner, J. The role of private property in the nazi economy: the case of industry. *The Journal of Economic History*. 2006. № 66. P. 390–416.

⁵ Liu L. Economic Policy in Nazi Germany: 1933-1945. *Penn History Review*. 2013. URL: https://www.academia.edu/4736105/Economic_Policy_in_Nazi_Germany_1933_1945 (дата звернення: 03. 03. 2020).; Herbst L. Der totale Krieg und die Ordnung der Wirtschaft: Die Kriegswirtschaft im Spannungsfeld von Politik, Ideologie und Propaganda 1939-194. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1982, 474 S.; Abelshausen W. Kriegswirtschaft und Wirtschaftswunder: Deutschlands wirtschaftliche Mobilisierung für den Zweiten Weltkrieg und die Folgen für die Nachkriegszeit. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1999. Vol. 47, Heft 4. S. 504–538.; Thamer H-U. Wirtschaft und Gesellschaft unterm Hakenkreuz. *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39551/wirtschaft-und-gesellschaft?p=1> (дата звернення: 06. 03. 2020); Baten J., Wagner A. Autarchy, market disintegration, and health: The mortality and nutritional crisis in Nazi Germany, 1933-1937. *Economics & Human Biology*. 2003. № 1. P. 1–28.

нацистами промислового, сільськогосподарського й людського потенціалу. Серед розвідок, які стосуються організаційно-інституційних аспектів експлуатації зайнятих українських територій, варто виокремити монографію німецького історика Рольфа-Дітера Мюллера “Економічна політика Німеччини на окупованих радянських територіях 1941–1943 рр.: підсумкова доповідь Економічного штабу “Схід” та записки члена київської Господарської команди.”⁶ Автор розкрив особливості функціонування військово-економічних органів, дослідив головні напрями їхньої діяльності у питанні освоєння й використання матеріальних ресурсів на підконтрольних Третьому Райху радянських землях.

Значну увагу зарубіжні історики приділяють різним аспектам, пов’язаним з управлінням стратегічно важливих для окупаційної влади секторів економіки. Передусім тут йдеться про сферу промисловості. У випадку дистрикту Галичина для цивільної адміністрації однією з найпріоритетніших залишалась нафтова галузь. Відомості про функціонування нафтового промислу в роки окупації містяться в публікаціях Розмарі Келаніч⁷, Дітріха Айхгольца⁸, Дітера Поля⁹.

Для кращого розуміння специфіки нацистської економічної політики в дистрикті Галичина важливо проаналізувати діяльність профільних державних відомств, які безпосередньо займались питаннями розробки й використання господарського потенціалу на зайнятих територіях. Серед них ключове місце посідало міністерство озброєнь та боєприпасів, яке на початку 1942 р. очолив Альберт Шпеєр. Характеристика стабілізаційних заходів в управлінні

⁶ Müller R.-D. Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943: der Abschlußbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew. Boppard am Rhein: Boldt, 1991. 682 S.

⁷ Kelanic R. The Oil Strategies of Nazi Germany. *Black Gold and Blackmail: Oil and Great Power Politics*. 2020. P. 92–114.

⁸ Eichholtz D. Krieg um Öl: ein Erdölimperium als deutsches Kriegsziel (1938–1943). Leipzig: Leipziger Univ.-Verl., 2006. 141 S.

⁹ Pohl D. Niemiecka polityka ekonomiczna na okupowanych terenach wschodniej Polski w latach 1941–1944. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2009. № 1(14). S. 93–102.

промисловістю, вжитих новим керівником відомства, знайшли своє відображення у працях Ізабелль Троммер¹⁰, Мартіна Кітчена¹¹.

Особливість нацистського окупаційного режиму на теренах “польського” ГГ розглянув Ян Томаш Гросс. Історик дійшов висновку про відсутність у цивільної адміністрації та поліційних структур чіткої та єдиної позиції щодо того, як на практиці реалізувати головні ідеї “нового порядку”. Зважаючи на хаотичність і конкуренцію між різними гілками влади, населення ГГ шукало ефективних шляхів боротьби, які знайшли вияв у формуванні потужної підпільної мережі. На думку дослідника, інтерпретувати рух Опору, який діяв в роки окупації, потрібно як з військової, так і політичної точок зору, оскільки він поділявся на низку фракцій, представники яких мали відмінні ідеологічні орієнтації¹².

У діаспорній історіографії однією з перших праць, де з’ясовувалася суть нацистської ідеології, аналізувалися стратегічні плани Берліна щодо здобуття “життєвого простору”, стала монографія історика, професора Центрального Мічиганського університету (США) Ігоря Каменецького “Гітлерівська окупація України 1941–1944: дослідження тоталітарного імперіалізму”¹³. На думку вченого, реалізація поставлених завдань була неможлива без встановлення контролю над українськими територіями, природно-ресурсний потенціал яких мав забезпечити Німеччину усім необхідним. У розділі “Німецька окупаційна політика на практиці” дослідник здійснив порівняльний аналіз політико-правового, організаційного устрою райхскомісаріату Україна та Генеральної губернії (далі – ГГ). Історик констатував, що між згаданими адміністративно-територіальними утвореннями існувала певна різниця в ступені самоврядування ненімецького населення, наводячи приклад дистрикту Галичина, де окупаційна

¹⁰ Trommer I. Rechtfertigung und Entlastung. Albert Speer in der Bundesrepublik. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2016. 367 S.

¹¹ Kitchen M. Speer. Hitler's Architect. London: Yale University Press, 2015. 456 p.

¹² Gross J. Polish Society Under German Occupation: The Generalgouvernement, 1939-1944. Princeton: Princeton University Press, 1979, 343 p.

¹³ Kamenetsky I. Hitler's occupation of Ukraine 1941-1944: a study of totalitarian imperialism. Milwaukee, Wisconsin: The Marquette University Press, 1956. 114 p.

влада дозволила сформувати “комітети допомоги” (Український центральний комітет, далі – УЦК).

Радянська історіографія окресленої проблеми характеризувалась тенденційністю, політичною заангажованістю. Тематична спрямованість досліджень визначалась марксистсько-ленінською методологічною основою. Головна увага приділялась сюжетам воєнних звітяг, а також висвітленню загарбницької нацистської окупаційної політики, в основі якої були закладені принципи нещадної експлуатації матеріальних і людських ресурсів. Попри те, що праці зазначеного періоду не позбавлені ідеологічних впливів, певну історичну цінність становить монографія Михайла Швагуляка “Україна в експансіоністських планах німецького фашизму (1933–1939)”¹⁴, яка вийшла друком 1983 р. у Києві. У ній автор розкрив етапи підготовки Німеччини до Другої світової війни, з’ясував місце “українського питання” у стратегічних планах вищого державного й військового керівництва країни. Варто зазначити, що подальші розвідки вченого, написані в роки незалежності, вже не містили попередніх радянських методологічних кліше. Вони базувались на нових підходах, які сприяли об’єктивній оцінці історичного минулого, зокрема проблем, пов’язаних із діяльністю українських політичних сил у міжвоєнний період¹⁵.

Геополітичні зміни, зумовлені розпадом СРСР і появою незалежної української держави, позитивно вплинули на розвиток вітчизняної історичної науки. Активізація досліджень пояснювалась відкриттям доступу до архівних колекцій часів Другої світової війни, відмовою від усталених у радянську добу теоретичних і концептуально-методологічних засад. Наслідком згаданих процесів стало значне розширення та урізноманітнення тематики досліджень. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує 15-томна серія видань “Україна крізь віки”, опублікована за сприяння Інституту історії України НАНУ. Кожна з

¹⁴ Швагуляк М. Україна в експансіоністських планах германського фашизму (1933–1939 гг.). Київ : Наукова думка, 1983. 245 с.

¹⁵ Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 35–36. С. 296–320.

частин присвячена певному періоду минулого нашої держави. В 11 й 12 томах автори торкаються проблем, які стосувались становища українських земель у міжвоєнний період та в роки збройного конфлікту¹⁶. Не менш цінною є колективна монографія “Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду”, написана київськими істориками Іваном Патриляком та Миколою Боровиком. Дослідники здійснили спробу комплексного аналізу найважливіших і найсуперечливіших проблем, які мали місце в роки війни. Окремо було проаналізовано плани нацистського керівництва щодо українських території, висвітлено специфіку функціонування цивільного й військового апаратів влади, розглянуто головні напрями окупаційної політики в економічній, культурно-освітній, соціальній сферах¹⁷.

До праць окресленої групи також варто віднести книгу “Від Рейхстагу до Івдзими. У полум’ї війни. Україна та українці у Другій світовій” під загальною редакцією Яни Примаченко¹⁸. Колектив авторів, який брав участь у написанні згаданої монографії, розглянув широке коло проблем. Серед них варто виокремити наступні: “українське питання” в міжнародних відносинах напередодні й на початку війни; специфіка нацистського окупаційного режиму в різних адміністративно-територіальних одиницях; діяльність радянських партизанів й українського підпілля та ін. Не менш цінним дослідженням, яке розкриває найважливіші аспекти повсякдення українського населення в роки Другої світової війни, виступає праця Валентини Шайкан. Історикиня, спираючись на раніше не опубліковані документи, реконструювала умови життя в роки нацистської, проаналізувала головні особливості нацистського “нового порядку”¹⁹.

¹⁶ Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 11: Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.; Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 12: Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.

¹⁷ Патриляк І., Боровик М., Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.

¹⁸ Від Рейхстагу до Івдзими. У полум’ї війни. Україна та українці у Другій світовій / під заг. ред. Яни Примаченко. Київ: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.

¹⁹ Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944. Київ: ПП Наталя Брехуненко, 2010. 80 с.

На особливу увагу заслуговує монографія Сергія Єкельчика “Український вимір Другої світової війни”. Згадане дослідження, написане з позиції сучасних методологічних підходів, пропонує переглянути усталені історіографічні наративи про Другу світову війну й Україну. Так, автор наголосив на необхідності припинити перманентні наукові дискурси довкола проблеми українського націоналізму й війни, викликані політичною кон’юктурою в державі. Натомість закликав зосередитися на вивченні механізмів насильства, повсякденного життя та культурних змін у суспільствах під час окупації. Соціальний вимір історичних студій, на думку вченого, здатний пролити світло як на маловідомі аспекти життя населення в роки війни, так і під різними точками зору оцінити політико-ідеологічні трансформації нацистської й радянської систем²⁰.

Третю групу формують дослідження, тематика яких безпосередньо торкається специфіки нацистського окупаційного режиму на теренах галицького дистрикту. Позитивною тенденцією в українській історіографії стало зростання зацікавленості наукової спільноти до висвітлення особливостей функціонування нацистських органів влади в організованих ними окупаційних адміністративно-територіальних утвореннях. Серед найяскравіших представників цього дослідницького напрямку варто виокремити Василя Офіцинського, який у монографії “Дистрикт Галичина (1941–1944): історико-політичний нарис”²¹ здійснив аналіз суспільно-політичної ситуації в дистрикті Галичина за роки нацистського урядування, побіжно торкаючись питань економічної політики. Його працю можна справедливо вважати однією з перших загальних синтезів з історії східногалицьких земель в роки нацистського урядування.

Вагомий внесок у вивчення окресленої проблематики здійснив Костянтин Курилишин, автор монографії “Українське життя в умовах німецької окупації

²⁰ Єкельчик С. Український досвід другої світової війни. Київ: Медуза, 2020. 272 с.

²¹ Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944): історико-політичний нарис. Ужгород: МПП “Гражда”, 2001. 144 с.

(1939–1944 рр.)²². За матеріалами україномовної легальної преси”. Його розвідка стала результатом довголітньої кропіткої роботи, у рамках якої було здійснено аналіз і систематизацію періодичних видань, які виходили на підконтрольних нацистам українських територіях. На теренах ГГ, до складу якого приєднали й східногалицькі землі, публікувалися, як зауважив історик, не менше 113 багатотипних часописів, різних за проблемно-тематичним наповненням, цільовим і читацьким призначенням. Завдяки ґрунтовній характеристиці згаданих вище видань К. Курилишин відтворив умови життя місцевого населення під нацистською окупацією, яке відзначалось суворою регламентацією. Вкрай ретельно висвітлив автор і соціально-економічний аспект нацистської політики у дистрикті Галичина. Не менш важливими є його висновки, які стосуються проблеми колабораціонізму. На його думку, вітчизняні дослідники повинні відмовитися від класичної схеми трактування зазначеної дефініції як “державна зрада”, зважаючи на те, що напередодні війни не існувало жодного самостійного українського утворення.

Окупаційний режим та його специфіку в дистрикті Галичина частково розглянуто у монографії Юрія Левченка “Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.”²³ Автор на основі опрацьованого масиву джерел проаналізував головні вектори нацистської економічної політики: фінансову систему, сільське господарство, промисловість. Дослідник констатував, що заходи, вжиті цивільною адміністрацією в питанні управління господарством краю, були націлені на максимальну експлуатацію природних і людських ресурсів та спрямовувались на воєнні потреби й одночасне забезпечення окупаційного чиновницького апарату.

Помітне місце в історіографічній ніші окресленої проблематики займає монографія Карла Беркгофа “Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під

²² Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси. Львів : ЛННБ України ім. В. Стефаника, 2010. 328 с.

²³ Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. : монографія / Ю. І. Левченко ; за наук. ред. К. П. Двірної. Київ : Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.

нацистською владою”²⁴, у якій розкрито специфіку повсякденного життя населення райхскомісаріату Україна. Попри незначні згадки про Східну Галичину напередодні та на початку війни, праця автора важлива передусім тим, що використаний методологічний інструментарій дозволяє під іншим кутом зору оцінити соціально-економічні процеси у період окупації і на теренах дистрикту Галичина, простежити спільні та відмінні риси реалізації нацистського “нового порядку” в різних адміністративно-територіальних одиницях.

Питання аграрної політики нацистського режиму на окупованих територіях висвітлювались у працях багатьох вітчизняних істориків. Значну цінність становить дослідження Світлани Власенко, присвячене заходам щодо управління у сфері сільського господарства на території військової зони України²⁵. В авторефераті дисертації авторка простежила розвиток нацистських ідеологічних постулатів та планів, які стосувались використання аграрного потенціалу зайнятих радянських територій.

Не менш вагомий внесок у розроблення окресленої проблематики здійснив Олександр Перехрест у монографії “Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище”²⁶. Спираючись на напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників, залучивши вагомий пласт раніше невідомих архівних документів, учений дійшов висновку, що за роки нацистської окупації сільському господарству було завдано великої шкоди. Вивчаючи аграрну політику нацистської адміністрації на теренах дистрикту Галичина, історик детально схарактеризував ключові проблеми, з якими стикнулася цивільна влада. Серед них варто виокремити питання реприватизації земельних угідь, проведення якої, на думку очільника дистрикту Отто Густава Вехтера, мала сприяти зростанню лояльності й підтримки

²⁴ Беркгоф К. Жива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 455 с.

²⁵ Власенко С. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941-1943 рр.) : автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01. К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. 17 с.

²⁶ Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр. економічне та соціальне становище. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. 668 с.

місцевого населення до окупаційної адміністрації. На прикладі дискусії, яка точилась щодо цього між представниками різних гілок влади, історик переконливо довів, що східногалицькі землі в розумінні більшості нацистських чиновників розглядались лише як колоніальні володіння, тому про жодні поступки не йшлося. Подальші дослідження вченого повніше торкалися різних аспектів нацистської аграрної політики в дистрикті Галичина, зокрема питань оподаткування населення, організації та заходів контролю під час заготівлі сільськогосподарської продукції²⁷.

Соціально-економічну політику нацистської влади у Східній Галичині дослідив Володимир Старка. Він розглянув функціонування фіскальної системи, види повинностей, які були обов'язковими до виконання місцевого населення²⁸. Статистичні дані, наведені вченим, вкотре підтверджують усталену в історіографії тезу про грабіжницький за своїм змістом характер нацистського окупаційного режиму. Постійне зростання поборів та обсягів контингентів спричинило численні випадки саботажу серед селянства, на вгамування якого скеровувались каральні підрозділи.

Зазначена проблема отримала певне висвітлення в працях дослідниці Галини Стефанюк, яка в одній зі своїх розвідок проаналізувала систему оподаткування населення в дистрикті Галичина та на Волині, що входила до складу райхскомісаріату Україна²⁹. Вчена класифікувала види повинностей, які виконували місцеві селяни, а також з'ясувала особливість нацистського механізму преміювання, який влада запровадила за своєчасно здані натуральні контингенти. У співавторстві з Володимиром Кучером історикиня написала розділ "Окупаційний режим в дистрикті "Галичина" до першого тому

²⁷ Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. К. 1.* Київ: Наук. думка, 2010. С.475–511.; Перехрест О. Г. Податкова та заготівельна політика нацистських окупантів на території дистрикту "Галичина". *Вісник Черкаського університету*. Серія "Історичні науки". 2018. № 1. С. 78–91.

²⁸ Старка В. Соціально-економічна політика нацистських окупантів у Східній Галичині в 1941–1944 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. 2016. Вип. 1, ч. 4. С. 67–77.

²⁹ Стефанюк Г.В. Оподаткування населення Галичини та Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Історичні науки. 2019. № 9 (393). С. 81–86.

колективної монографії за загальною редакцією Олександра Лисенка “Україна в Другій світовій війні: погляд із XXI ст.” Крім аналізу суспільно-політичного, культурно-освітнього становища в краї, дослідники схарактеризували також основні напрями економічної політики цивільної адміністрації в галицькому дистрикті³⁰.

Висвітлення особливостей господарювання нацистської влади на Тернопільщині здійснив Федір Полянський³¹. Для представників окупаційного режиму, як відзначив дослідник, згадані території становили суттєву економічну цінність, оскільки тут знаходилися одні з найбільших у дистрикті Галичина ареалів сільськогосподарських земель. Автор ретельно розглянув найважливіші управлінські рішення, які стосувались питань власності, системи оподаткування, торгово-господарської діяльності.

Важливе місце у структурі економіки дистрикту Галичина посідав кооперативний рух, який виступав посередником між цивільними органами влади й населенням У цьому контексті цінним є дослідження діаспорного вченого Іллі Витановича “Історія українського кооперативного руху”³², в якому автор на основі доступних йому джерел зробив спробу комплексного аналізу розвитку кооперації на українських землях. Оцінюючи роль та становище західноукраїнської кооперації в роки нацистської окупації, він відзначив, що лідери руху докладали значних зусиль для захисту інтересів місцевого населення, відстоювали автономію власних позицій і самоорганізації.

Проблемі діяльності кооперативних спілок, їхньої участі у справі господарської самооборони краю присвятила своє дослідження Оксана Вербова. У статті “Західноукраїнська кооперація в умовах нацистської окупації”³³ розкрито етапи функціонування відновленої західноукраїнської кооперації. Значну увагу авторка приділила висвітленню вишкільної,

³⁰ Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті “Галичина”. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Кн. 1*. К.: Наукова думка, 2011. С. 392–412.

³¹ Полянський Ф. Особливості господарювання німецької окупаційної влади у 1941–1944 рр. (за матеріалами Тернопільщини). *Наукові праці Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 28. С. 248–252.

³² Витанович І. Історія українського кооперативного руху: із праць Історично-Філософичної Секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.

³³ Вербова О. Західноукраїнська кооперація в умовах нацистської окупації. *Агросвіт*. 2012. № 9. С. 16–21.

просвітницької, добродійницької діяльності кооперативних об'єднань. Не менш цінною є розвідка Зоряни Мокринської³⁴, у якій дослідниця проаналізувала особливості ведення бухгалтерського обліку та звітності споживчими кооперативами створеного 1939 р. нацистами на території центрально-східної частини Польщі ГГ, здійснила порівняльну характеристику функціонування українського і польського кооперативних рухів. Крім того, певні аспекти пропонованої теми знайшли своє відображення в колективній праці згаданих раніше істориків Володимира Кучера та Галини Стефанюк.

У найновіших дослідженнях дедалі частіше порушується проблема самоорганізації місцевого населення на окупованих нацистами територіях. Олександр Луцький у статті “Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 – влітку 1942 рр.”³⁵ розглянув основні напрями, форми та методи діяльності української громадськості, спрямованої на подолання наслідків повені, яка восени 1941 р. охопила значні терени дистрикту Галичина, завдавши збитків багатьом селянським господарствам. Учений констатував, що завдяки високому ступеню соціальної згуртованості й організованості суспільства вдалось врятувати десятки тисяч життів мешканців тих районів, які зазнали підтоплення. Окремі аспекти благодійницької діяльності різних громадських організацій дистрикту Галичина відображені у розвідці Олександра Лисенка “Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945”³⁶.

Значну історіографічну нішу займає проблематика становища промислового сектору в роки нацистської окупації. Одним з найавторитетніших дослідників окресленої теми є Ігор Ветров, автор розділу “Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні”³⁷ у згаданій раніше

³⁴ Мокринська З. Бухгалтерський облік та звітність у кооперативах Генерального губернаторства в 1939–1944 роках. *Економічна наука*. 2021. № 4. С. 115–121.

³⁵ Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 – влітку 1942 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: 36. ст. К., 2011. Вип. 16. С. 294–304.

³⁶ Лисенко О. Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945, *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity> (дата звернення 23.11. 2020).

³⁷ Ветров І. Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси в 2-х книгах*. Кн. 1. С. 446–474.

колективній монографії “Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси”. Вчений проаналізував структуру й повноваження створених напередодні нападу на СРСР спеціальних військово-економічних та адміністративних управлінь, на які покладались завдання забезпечення ефективного використання промислових ресурсів окупованих територій. Впевненість у швидкій перемозі на Східному фронті, як зауважив історик, породила численні випадки організованого та стихійного пограбування майна промислових підприємств, приватних помешкань протягом перших місяців окупації. У зв’язку з крахом “бліцкригу” нацистське керівництво вимушено переглянуло свою військово-економічну стратегію, адаптувавшись до нових обставин. На перший план, як стверджував І. Вєтров, вийшла потреба відновлення діяльності промислових установ, які виконували замовлення для Вермахту.

Проблема створення та функціонування Економічного штабу “Схід” (*Wirtschaftsstab Ost*) на окупованих радянських територіях знайшла своє відображення в авторефераті дисертації Вікторії Науменко³⁸. Вчена вперше у вітчизняній історіографії здійснила комплексний аналіз діяльності згаданого утворення, спираючись на значний масив раніше не опрацьованих документів німецьких архівосховищ. Попри те, що низка стратегічних господарських об’єктів була зруйнована під час відступу червоноармійців, структурні підрозділи Економічного штабу “Схід” у співпраці з органами цивільної влади, як виснує історик, спромоглися відновити й запустити виробничий процес на багатьох підприємствах, продукція яких здійснювала забезпечення потреб Вермахту.

Функціонування нафтової промисловості Східної Галичини також неодноразово привертало увагу дослідників. Більшість праць стосувалась становлення та розвитку галузі на зламі ХІХ–ХХ ст. Так, Оксана Пасіцька у статті “Розвиток нафтового бізнесу в Галичині: від “нафтової столиці Європи”

³⁸ Науменко В. Політика Економічного Штабу Ост в сфері промисловості в окупованій Україні (1941–1944 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Харків, 2009. 22 с.

до кризи “галицької Каліфорнії”³⁹ проаналізувала роль нафтового промислу в структурі економіки Австро-Угорщини та Польщі, зокрема діяльність нафтовидобувних і нафтопереробних підприємств, які знаходились в регіоні. Чимала кількість розвідок присвячена функціонуванню нафтової галузі у міжвоєнний період. Роман Масик дослідив динаміку розвитку нафтового промислу в зазначений час⁴⁰. На його думку, на поглиблення кризи в галузі впливали ряд чинників, серед яких варто виокремити несприятливу економічну кон’юнктуру на закордонних ринках, зумовлену запровадженням протекціоністських заходів, а також вичерпання природних запасів нафти й необхідність проведення технічної модернізації на більшості підприємств. Побіжно проблематика нафтового промислу в Східній Галичині в роки Другої світової війни висвітлена у статті Володимира Клапчука “Видобування нафти та газу у Західній Галичині”⁴¹.

Помітне місце в сучасній історичній науці зайняла тематика трудової мобілізації населення в роки війни, яке депортували до Німеччини чи використовували безпосередньо в межах окупованих адміністративно-територіальних одиниць. Особливе місце серед праць означеної тематики займає стаття Карстена Лінне “Вербування робочої сили у Східній Галичині у 1941–1944 рр.: між добровільністю та полюванням”⁴², який схарактеризував методи й форми трудової мобілізації населення дистрикту Галичина. Вчений відзначив, що на початковому етапі виїзд до Німеччини здебільшого здійснювався на добровільній основі. Зміна ситуації на фронті зумовила окупаційну владу вдатись до жорстких методів вербування населення, активно залучаючи до цього карально-репресивні структури. Дослідник Маркус Айкель, спираючись на широку джерельну базу, проаналізував механізм пошуку й вивезення робочої сили з окупованих українських теренів. Учений простежив

³⁹ Пасіцька О. І. Розвиток нафтового бізнесу в Галичині: від “нафтової столиці Європи” до кризи “Галицької Каліфорнії”. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(1). С. 118–122.

⁴⁰ Масик Р. Нафтопереробна промисловість в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Вип. Спец.вип. 3. С. 238–248.

⁴¹ Клапчук В. М. Видобування нафти та газу у Західній Галичині. *Карпатський край*. 2013. № 1. С. 13–17.

⁴² Linne K.. Arbeiterrekrutierung in Ostgalizien 1941 Bis 1944: Zwischen Freiwilligkeit Und Menschenjagden. *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*. 2014. Vol. 62, No. 1. P.61–88.

ефективність співпраці в питанні рекрутування населення між представниками цивільної адміністрації, поліційних структур та відомством Ернста “Фріца” Заукеля, наголошуючи на існуванні суттєвих розбіжностей щодо методів, форм і масштабів проведення депортаційних акцій⁴³. Окремі аспекти пропонованої теми відображені в дослідженнях істориків Ульріха Герберта⁴⁴, Тані Себти⁴⁵, Норберта Фрая⁴⁶, Таріка Цірил Амара⁴⁷, Стеффана Раслоффа⁴⁸.

Проблематика працевикористання населення із західноукраїнських земель висвітлена у низці досліджень. Процес рекрутування, депортації, умови побуту й праці українців-галичан у Німеччині проаналізовано Тетяною Лапан⁴⁹. Висновки авторки базуються на значному комплексі архівних документів та усних свідчень, які проливають світло на невідомі раніше аспекти пропонованої тематики.

Заслуговує на увагу розвідка Ольги Бежук “Стан і проблема примусових робітників дистрикту “Галичина” в матеріалах Львівської біржі праці”⁵⁰, у якій авторка торкнулась питання структури й діяльності окупаційних інституцій, які займались вербуванням робочої сили в краї – Львівський арбайтсамт (*Arbeitsamt* – Уряд праці) та Інформаційне бюро (*Informationsbüro*). Проблема використання праці західноукраїнського населення на примусових роботах у

⁴³ Айкель М. “Через брак людей...” німецька політика набору робочої сили та примусові депортації робітників із окупованих областей України 1941–1944 рр. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 139–160.

⁴⁴ Herbert U. *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge*. München: Verlag C. H. Beck, 2001. 448 S.

⁴⁵ Pohl P., Sebta T. *Zwangsarbeit in Hitlers Europa: Besatzung, Arbeit, Folgen*. Berlin: Metropol-Verlag, 2013). 496 S.

⁴⁶ Frei N. *Der nationalsozialistische Krieg*. Frankfurt am Main: Campus-Verlag, 1990. 312 p.

⁴⁷ Amar T. C. *The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Ithaca: Cornell University Press, 2015. 356 p.

⁴⁸ Raßloff S. Fritz Sauckel: Hitlers “Muster-Gauleiter” und “Skavenhalter”. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2007. 148 S.

⁴⁹ Лапан Т. Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху. *Етнічна культура українців*. 2015. URL: <http://elio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf> (дата звернення: 14.02.2022); Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. Вип. 11-12. С. 198–223.; Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. *Сторінки воєнної історії України*: Зб. наук. ст. 2009. Вип. 12. С. 73–86.

⁵⁰ Бежук О. Стан і проблема примусових робітників дистрикту “Галичина” в матеріалах Львівської біржі праці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. 2016. Вип. 1. С. 69–73.

Німеччині знайшла своє відображення у публікаціях Галини Стефанюк⁵¹. Історикиня проаналізувала етапи трудової мобілізації, розглянула методи адміністративного тиску та вміло організовану пропаганду для заохочення українців до виїзду в Райх. Не менш важливими є дослідження Емілії Андріїв⁵², у яких вчена на основі широкого масиву архівних джерел охарактеризувала заходи нацистської цивільної адміністрації щодо трудової мобілізації населення дистрикту Галичина, з'ясувала форми і методи протидії примусовій депортації, здійснила спробу підрахунку кількості жителів краю, вивезених до Німеччини.

Значну цінність становить монографія Сергія Гальчака “Східні робітники” з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам”⁵³, у якій розкрито політику та практику нацистського окупаційного режиму щодо примусової мобілізації місцевого населення на Поділлі. Варто відзначити аналіз автором політико-ідеологічних засад проведення відповідної кампанії на захоплених територіях. Істотний внесок у дослідження проблеми депортації українців-галичан в роки нацистської окупації здійснила Тетяна Турчин⁵⁴. Вчена на прикладі Станіславщини (нині Івано-Франківська обл.) проаналізувала перебіг реалізації програми вербування й транспортування жителів краю на примусову працю до Німеччини. Водночас з'ясувала основні відмінності у соціально-правовому статусі галичан та робітників з інших окупованих територій СРСР. Окремі аспекти пропонованої

⁵¹ Стефанюк Г.В. Трудові депортації населення Східної Галичини й Волині в Німеччину (1941–1944 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць* (за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області) / упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. С. 502–506.; Стефанюк Г. В. Працевикористання українців Східної Галичини та Волині як складова нацистської політики в 1941–1944 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Історичні науки. 2018. № 6. С. 63–68.

⁵² Андріїв Е. Вплив суспільно-політичної та військової ситуації на політику трудових депортацій у Галичині в роки німецької окупації (1941–1944). *Питання історії України*. 2008. Т. 11. С. 239–243.; Андріїв Е. П. Мобілізація трудового населення Галичини нацистською Німеччиною (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2010. 20 с.

⁵³ Гальчак С. “Східні робітники” з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2003. 344 с.

⁵⁴ Турчин Т.Р. Джерела до вивчення історії примусової праці та репатріації українців Станіславщини (1941–1953 рр.): дис.... канд. іст. наук: 07.00.06. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. 254 с.

проблематики висвітлено також у працях Марини Михайлюк⁵⁵, Оксани Яшан⁵⁶, Андрія Боляновського⁵⁷, Альони Тронь⁵⁸.

Нацистська політика в дистрикті Галичина характеризувалась примусовим залученням місцевого населення до виконання різноманітних трудових повинностей в межах окупаційної одиниці. Заслуговує на увагу висвітлення діяльності створеного цивільною владою підрозділу будівельної служби (*Baudienst*, Баудінсту) – УСБ, працівників яких використовували під час спорудження доріг, укріплень, регуляції русел річок тощо. На особливу увагу заслуговує монографія дослідника Мстислава Врублевського “Будівельна служба (Баудінст) в Генеральній губернії, 1940–1945”⁵⁹, видана 1984 р. у Варшаві. Автор розглянув комплекс питань, пов’язаних з етапами створення й діяльності будівельної служби, динамікою чисельності його підрозділів. Окремі аспекти пропонованої теми розкрито в праці Яна Грабовського “Полювання на євреїв: зрада та вбивство в окупованій Німеччиною Польщі”⁶⁰, зокрема з’ясовано роль членів Баудінсту в антиєврейських акціях, ініційованих нацистами у ГГ.

Пропонована проблема не знайшла належно відображення у вітчизняній історіографії. Петро Росіцький у дисертаційному дослідженні розкрив процес організації УСБ, головні напрями його діяльності, ставлення місцевого населення до формувань Баудінсту⁶¹. Стратегії уникнення призову до лав

⁵⁵ Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси*. К.: Видавництво “Наукова думка” НАН України, 2011. С. 644–658.

⁵⁶ Яшан О. О. (2011). Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.). *Гуманітарний вісник*. Серія: Історичні науки. Вип. 17(3). С. 22–28.

⁵⁷ Боляновський А. Дивізія Галичина. Історія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 528 с.

⁵⁸ Тронь А. Ю. Діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: гуманітарна сфера: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К.: Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, 2021. 237 с.

⁵⁹ Wróblewski M. *Służba Budowlana (Baudienst) w Generalnym Gubernatorstwie 1940–1945*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. 227 s.

⁶⁰ Grabowski J. *Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland*. Bloomington: Indiana University Press, 2013. 320 p.

⁶¹ Росіцький П. Українська народна самооборона в дистрикті “Галичина” у 1943 році : дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 - історія України. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Ін-т народознавства НАПН України, 2018. 240 с.

будівельної служби побіжно проаналізувала Оксана Хом'як⁶². Крім того, значну наукову цінність становить розвідка Володимира Мороза “Ліквідація табору на Святославі”, у якій розглянуто особливість функціонування карного табору неподалік м. Сколе, куди скеровували порушників дисципліни та втікачів з УСБ, з'ясовано роль українського підпілля у його ліквідації⁶³.

Практика працевикористання єврейського населення в дистрикті Галичина знаходиться в орбіті проблематики Голокосту, яка в радянську добу не належала до “пріоритетних” напрямів дослідження. З утвердженням незалежної України спостерігається позитивна тенденція до збільшення публікацій, які стосуються висвітлення особливостей розв'язання нацистами “єврейського питання” на окупованих територіях. Одним зі способів фізичного винищення представників юдейської громади в дистрикті Галичина стала примусова трудова мобілізація. У цьому контексті заслуговує на увагу монографія Жанни Ковби “Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв'язання єврейського питання”. Дослідниця, опрацювавши значний корпус архівних джерел, мемуарної літератури, періодичних видань, розглянула умови життя юдейської громади під нацистською окупацією. Вона проаналізувала стратегії виживання євреїв та участь “арійського” населення в їхньому порятунку. Окремо зупинилася на специфіці функціонування таборів примусової праці, куди спрямовували юдеїв та представників інших національностей⁶⁴.

Науково-дослідне поле окресленої проблематики все частіше поповнюється працями, які мають на меті висвітлити процес перебігу єврейського геноциду на регіональному рівні. Яскравим прикладом слугує стаття Юлії Кислої “Виживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі

⁶² Хом'як О. Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії “Галичина” (1943–2013 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2017. 261 с.

⁶³ Мороз В. Ліквідація табору на Святославі. 2013. *Шлях перемоги*. № 29. С. 6.

⁶⁴ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв'язання єврейського питання. Видання третє, виправлене і доповнене. К.: Дух і Літера, 2009. 296 с.

(1941–1944)”⁶⁵, джерельною базою якої виступали зібрані Центральною Єврейською історичною комісією (*Centralna Żydowska Komisja Historyczna*) в Польщі впродовж 1946–1949 рр. свідчення 38 уцілілих бориславських євреїв. Торкаючись питання працевикористання юдеїв, вчена відзначила, що основну цінність для окупаційної адміністрації становили кваліфіковані єврейські робітники. Вони отримували спеціальні позначки на одязі, які надавали певні преференції та відтерміновували неминучу розправу. Посилення соціальної диференціації серед ув’язнених у таборах праці було інструментом пригнічення та підживлювало ворожнечу між юдейськими працівниками. Побіжно проблема участі галицьких євреїв у спорудженні автошляхів на території райхскомісаріату Україна відображена у розвідці Ольги Радченко “Примусова праця євреїв під час будівництва доріг на ділянці між Уманню та Кіровоградом, 1942–1943”⁶⁶.

Істотний внесок у вивчення проблематики єврейського геноциду здійснив Володимир Зілінський, який у 2019 р. захистив кандидатську дисертацію на тему “Голокост на території дистрикту “Галичина”: джерелознавчий аналіз проблеми”⁶⁷. Автор вперше у вітчизняній історіографії провів комплексне дослідження джерельної бази українських архівосховищ, фондів колекції яких містять відомості про геноцид євреїв у дистрикті Галичина. Аналізуючи специфіку нацистської трудової політики, вчений виокремив найголовніші сектори господарства, куди спрямовувалася юдейська робоча сила, наголосивши на тому, що їхню працю використовували не лише на великих промислових підприємствах, а й у малих установах.

У монографії “Націонал-соціалістичне переслідування євреїв у Східній Галичині в 1941–1944 рр.: організація та виконання державного масового

⁶⁵ Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі (1941–1944). *Голокост і сучасність*. 2012. № 1 (11). С. 9–33.

⁶⁶ Радченко О. Принудительный труд евреев на строительстве дорог на участке между Уманью и Кировоградом, 1942–1943 гг. *Голокост і сучасність*. Студії в Україні і світі. 1(17). С. 48–74.

⁶⁷ Зілінський В. Голокост на території дистрикту “Галичина”: джерелознавчий аналіз проблеми: кан. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ: НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2019. 241 с.

злочину”⁶⁸ німецький історик Дітер Поль здійснив спробу аналізу Голокосту на місцевому рівні. На прикладі дистрикту Галичина вчений простежив етапи знищення єврейської громади, визначив роль цивільного й поліційного апарату в цих процесах. Одним з найефективніших способів ліквідації юдеїв, як зауважив Д. Поль, стало залучення їх до виконання важких фізичних робіт у таборах примусової праці. Побіжно відомості про участь галицьких євреїв у спорудженні магістральних автошляхів, які мали покращити логістичні можливості передових частин Вермахту на Східному фронті, містяться у публікації Андрея Ангріка “Знищення та праця: євреї і Транзитний шлях IV в Центральній Україні”⁶⁹.

Проблематика єврейського геноциду знайшла своє відображення у книзі Венді Лауер “Творення нацистської імперії та Голокост в Україні”⁷⁰. Попри те, що вчена фокусується на висвітленні перебігу переслідування та знищення юдеїв на Житомирщині, яка була складовою райхскомісаріату Україна, для нашого дослідження особливу цінність становить вступна частина монографії. У ній авторка проаналізувала головні аспекти ідеології нацизму, розкрила колоніальні плани вищого державного керівництва щодо українських земель. Істотний внесок у вивчення історії Другої світової війни, зокрема питань, пов’язаних з Голокостом, здійснила Доріс Л. Берген. У книзі “Війна та геноцид. Коротка історія Голокосту”⁷¹ дослідниця проаналізувала теоретичні засади нацистської расової доктрини та спробувала з’ясувати, як вони корелювались з ідеєю “життєвого простору” на практиці. Створення гетто й примусова трудова мобілізація єврейського населення розглядалися вченою як проміжні етапи, які передували тотальному знищенню юдейської громади.

⁶⁸ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. 2. Auflage. München: Oldenbourg, 1996. 456 s.

⁶⁹ Ангрік А. Знищення та праця: євреї і Транзитний шлях IV в центральній Україні. *Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення* / За ред. Рея Брандона та Венді Лауер. Пер. з англ. Н. Комарової. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 264–310.

⁷⁰ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. Є. Ровного, С. Коломійця. К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.

⁷¹ Берген Доріс Л. Війна та геноцид. Коротка історія Голокосту / Пер. з англ. К. Діса. К.: Дух і Літера, 2021. 408 с.

Отже, огляд стану наукової розробки пропонованої теми свідчить як про її актуальність, так і новизну, оскільки в сучасній історіографії відсутня комплексна праця, яка б висвітлювала нацистську економічну політику в дистрикті Галичина. Певні аспекти окресленої проблематики знайшли своє відображення у розвідках діаспорних вчених, які, на жаль, через обмеженість у доступі до архівосховищ, не могли здійснити неупереджений аналіз. Вивчення історії Другої світової війни радянськими дослідниками не позбавлені ідеологічних впливів. Оцінка заходів нацистської влади в управлінні економікою окупованих територій трактувалась як загарбницька, зорієнтована на максимальний господарський визиск. Водночас табуувались певні дослідницькі теми, які не вписувались у загальний наратив “Великої вітчизняної війни”. Лише з утвердженням незалежної України вітчизняні історики отримали змогу проводити об’єктивний аналіз окресленої проблематики, відкинувши радянські методологічні кліше. Нові теоретичні й концептуальні підходи, перейняті в західноєвропейській історичній науці, сприяли появі праць, які характеризували основні напрями нацистської економічної політики в окупованих адміністративно-територіальних одиницях. Однак відсутність синтетичного дослідження, яке б ґрунтовно охоплювало всі аспекти господарського становища галицького дистрикту в роки нацистської окупації, спонукає до активної наукової розробки окресленої проблематики.

1.2. Характеристика джерельної бази

Під час написання дослідження було залучено широкий комплекс джерел, до якого входять як раніше опубліковані матеріали, так і ще не введені до наукового обігу документи. Відповідно до цього умовно можна виокремити чотири групи:

- 1) архівні документи;
- 2) опубліковані джерела (збірники документів і матеріалів);
- 3) мемуаристика;
- 4) періодичні видання.

До першої групи належать архівні документи Державного обласного архіву Львівської області (далі – ДАЛО), Центрального державного історичного архіву України м. Львова (далі – ЦДАЛ України), Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО), Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), Архіву Центру досліджень визвольного руху (далі – АЦДВР), Федерального військового архіву Німеччини (відділення у Фрайбурзі, далі – ВА-МА).

Найбільше документів, які розкривають специфіку нацистської економічної політики в дистрикті Галичина, зберігаються в ДАЛО. Значну цінність становить фонд Р-24 (Львівське окружне староство губернаторства дистрикту Галичина), у якому містяться відомості про статистичні дані міського та сільського населення, різноманітні розпорядження й інструкції, які стосуються питань міжнаціональної політики в дистрикті. У фонді також наявні документи, які відображають певні аспекти аграрної політики окупаційної адміністрації. Зокрема, представлені циркуляри щодо проведення кампанії збору сільськогосподарської продукції, листування про реєстрацію відновленого товариства “Сільський господар”. На особливу увагу заслуговують матеріали, які репрезентують ставлення сільського населення до діяльності місцевих старост, яких подекуди звинувачували у перевищенні своїх службових повноважень. Скарги, які надходили на адресу представників окупаційної влади, не залишались без розгляду. У випадку виявлення порушення передбачалось суворе покарання. Протоколи допитів затриманих за звинуваченням у спекуляції, акти про накладання штрафів наявні у фонді Р-1946 (Дрогобицька окружна команда української поліції у Дрогобичі).

У фонді Р-35 (Губернаторство дистрикту Галичина) зберігається значний пласт документів розпорядчого характеру: накази, циркуляри, інструкції, постанови адміністрації генерал-губернаторства дистрикту Галичина. Для нашого дослідження важливим є донесення нацистських структур та міжвідомче листування з приводу поведінки угорської армії після зайняття ними Прикарпаття. У донесеннях нацистських чиновників відзначалось, що

союзні війська вдавались до мародерства, конфіскації майна, грабунку селянських господарств, налаштовуючи таким чином вороже до себе місцеве населення. У згаданому фонді містяться також розлогі звіти, огляди про історію, соціально-економічну, етноконфесійну специфіку краю. Серед матеріалів такого походження особливо цінною є характеристика Східної Галичини, складена генералом Карлом фон Роком. Не менш інформативним є нарис, присвячений наявним у галицькому дистрикті корисним копалинам та перспективам їхньої розробки. Водночас, у зазначеному фонді зберігаються справи, які дають змогу схарактеризувати головні напрями нацистської окупаційної політики в сільськогосподарській сфері. Окрім інструкцій щодо здачі натурального контингенту, тут представлені документи, які стосуються розбудови та функціонування сільськогосподарських шкіл. Завдяки цим матеріалам можна підрахувати кількість учнів, проаналізувати освітню програму та оцінити кадровий потенціал конкретного навчального закладу.

Відомості про реалізацію кампанії вербування й вивезення місцевого населення на працю до Німеччини зосереджені у фонді Р-39 (Львівська біржа праці). Тут зберігаються справи, які відображають структуру Урядів праці (*Arbeitsämter*, арбайтсамтів), які займались пошуком робочої сили. Також у фонді містяться статистичні дані щодо кількості депортованих у Третій Райх працівників, міжвідомче листування з приводу організації професійно-технічного навчання для рекрутованих. Важливим для нашого дослідження є документальний потенціал фонду Р-54 (Інформаційне бюро з відправки кваліфікованих та підсобних робітників до Німеччини у Львові). У ньому зберігаються директиви й постанови про постачання робочої сили, рекламні оголошення підприємств, статистичні дані про кількість осіб, яку Інформаційне бюро спромоглося рекрутувати й відправити у Третій Райх. Особливу цінність становлять листування з тими, кого завербували на працю до Німеччини, оскільки воно допомагає з'ясувати ефективність діяльності згаданої “неурядової” установи в пошуку добровольців, а також визначити мотивацію місцевого населення до виїзду з краю.

Дані про залучення молоді до виконання трудової повинності в межах галицького дистрикту вміщені в об'єднаному фонді Р-1941 Дрогобицького та Стрийського відділення будівельної служби (Баудінсту). Зокрема, тут зберігаються картотеки, списки мобілізованих, їхні посвідчення, відомості про заробітну плату. Вагомий масив документів займають клопотання, заяви приватних осіб, довідки з навчальних закладів, які мали на меті відтермінувати чи звільнити від призову до лав Баудінсту місцеву молодь. Серед них натрапили на лист, підписаний знаним українським композитором Василем Барвінським. Крім “арійського” населення, трудовій мобілізації підлягали також представники єврейської громади. Відомості про це знаходимо у фонді Р-1942 (Дрогобицький підрозділ команди поліції безпеки та служби безпеки дистрикту “Галичина”). Тут зберігаються документи, які містять статистичні дані щодо кількості юдеїв Дрогобицького гетто, залучених до виконання робіт у наступних галузях: сільське господарство, підприємства оборонної промисловості, установи державної влади тощо.

У фонді Р-59 (Головна група промисловості та транспорту окружної господарської палати у Галичині. Головне управління промисловості й транспорту у дистрикті “Галичина», м. Львів) вміщений значний масив документів, які репрезентують становище сектору промисловості галицького дистрикту. Тут наявні, зокрема, численні розпорядження уряду ГГ щодо організаційних аспектів функціонування підприємств, протоколи нарад, на яких обговорювались найважливіші проблеми управління в галузі. Доволі значна частина справ присвячена проведенню перевірок і моніторингу діяльності установ. За підсумками їхньої роботи маємо змогу проаналізувати стан виробничих потужностей конкретних підприємств, з'ясувати рівень трудової дисципліни та санкції, вжиті керівництвом установ у випадку її порушення, простежити етапи вивезення обладнання й устаткування напередодні відступу німецьких військ з дистрикту Галичина.

Вагомою інформаційною наповненістю характеризується фонд Р-185 (Український комітет допомоги Львівського округу – Український

Допомоговий Комітет, УДК), у якому зберігаються кореспонденція між різними відділеннями (делегатурами), цивільною адміністрацією, фінансовими установами. Зі звітів діяльності Львівського окружного допомогового комітету довідуємося про переселення близько 7 тис. осіб із територій, які відводились під потреби розширення Яворівського військового полігону. У рамках цієї акції селянські господарства зазнавали істотних збитків, оскільки втрачали угіддя, реманент, худобу. Переселенців скеровували в інші округи галицького дистрикту. Опікувались тими людьми голови сільських громад. Вони за сприяння громадських організацій здійснювали забезпечення й облаштування побуту переселенців. Відомості про надання фінансової підтримки загаданим селянським родинам ілюструють документи фонду Р-1940 (Український окружний комітет у Стрию). У ньому також зберігаються посадові інструкції “мужів довір’я”, звіти про проведену роботу Стрийським окружним комітетом.

Матеріали фонду Р-1933 (Бориславський міський комісар) складаються з розпоряджень, інструкцій, циркулярів генерал-губернаторського управління з фінансових та господарських питань. На особливу увагу заслуговує листування міського комісара Борислава із представниками окружної влади та керівництвом акціонерного товариства “Карпатська нафта” (далі – КН) щодо врегулювання проблеми розрахунків за спожиті газ та воду. Справи, вміщені в окресленому фонді, відображають також особливість функціонування тутешнього комунального підприємства “Українська легка промисловість” (*Ukrainische leichte Industrie*, далі – УЛП) та розкривають ставлення до його діяльності місцевих нацистських чиновників.

У фонді Р-1957 (Фінансовий відділ Стрийської міської управи) зберігаються розпорядження, накази, інструкції, вказівки головного фінансового управління ГГ, Львівського, Станіславського фінансових інспекторів, податкові декларації тощо. Для нашого дослідження важливими є справи, які характеризують заходи окупаційної адміністрації, спрямовані на подолання наслідків повені, яка восени 1941 р. охопила територію Стрийського округу. Аналізуючи документи, можна дійти висновку, що нацистські

чиновники передусім були зацікавлені у виконанні селянами контингентних норм. Діяльність німецько-української комісії, яка мала встановити розміри збитків й на основі цього переглянути податкові зобов'язання, істотно не вплинула на зниження поборів.

Відомості про стан та розвиток сільського господарства краю вміщені у фонді Р-2042 (Дрогобицьке окружне староство). Тут зберігаються розпорядження, циркуляри, директиви ГГ, губернського правління дистрикту Галичина, поліційних структур, міжвідомче листування з господарських, фінансових, організаційних питань. Особливу цінність визначають матеріали, які репрезентують практичні аспекти нацистської аграрної політики. У фонді представлені справи, які відображають ступінь виконання планів заготівлі сільськогосподарської продукції у кожному окрузі галицького дистрикту. Водночас містяться деякі справи, які стосуються діяльності споживчої кооперації як головного посередника між цивільної адміністрацією та селянськими громадами у питанні продовольчого забезпечення й здійсненні контролю за збором натуральних податків. Детальну інформацію про роль кооперативних спілок у згаданих процесах характеризують документи фонду Р-74 (“Народна торгівля”, Крайовий споживчий кооператив у Львові), у якому зберігаються розпорядження, постанови, інструкції, видані Ревізійним союзом українських кооперативів (далі – РСУК), Державною кооперативною радою (далі – ДКР), осідок якої був у Кракові.

Частина фондів з досліджуваної теми знаходиться у ДАІФО. Зокрема, у фонді (Коломийське окружне староство, м. Коломия дистрикту Галичина) містяться розпорядження, циркуляри губернської влади з питань трудової мобілізації місцевого населення, збору сировини. Також тут зберігається поіменний перелік осіб, заарештованих правоохоронними органами на початку 1943 р. на території Коломийського, Золочівського й Кам'яно-Струмилівського (нині м. Кам'янка-Бузька) округів. Відомості про функціонування кооперативного руху наявні у фонді Р-61 (Районна молочарня м. Снятин дистрикту Галичина), де зосереджені циркуляри й розпорядження

ГГ, протоколи засідань маслозаводу, місячні зведення про постачання молока, виробництво молокопродуктів за 1943–1944 рр., а також у фонді Р-66 (Продовольчий кооператив “Будучність” в Микулинцях Снятинського уїзду). Тут представлений значний обсяг документів, які дозволяють проаналізувати роль кооперативних спілок у заготівлі сільськогосподарських контингентів, розподілі премійних товарів.

Значну інформативну цінність становить джерельний потенціал ДАТО, де зберігаються різнопланові документи. У фонді Р-187 (Скалатська міська управа, м. Скалат Тернопільського округу дистрикту “Галичина”) містяться справи, які стосуються питань ведення сільськогосподарської політики, договори про винаймавання та купівлю будинків, власниками яких були євреї, звіт міського голови Скалату про ситуацію із запасами палива для електростанції тощо. Детальні відомості про стан та розвиток кооперації в роки нацистської окупації наведені у фонді Р-191 (Скалатське повітове товариство кооперативів, м. Скалат Тернопільського округу дистрикту Галичина). Тут зберігається великий масив документів організаційно-розпорядчого характеру. Серед них представлені обіжники РСУК, циркуляри й постанови фінансового відділу уряду ГГ щодо податкової політики, дані про тарифні ставки й заробітну плату працівників кооперативних спілок, звіти про проведення контингентних акцій, міжвідомче листування з питань товарообігу, постачання продуктів.

Незначна група документів із досліджуваного періоду зберігається у 755-му фонді (Архівне управління у Львові) ЦДІАЛ. Тут зосереджені справи, у яких розкриваються політико-правові й структурні аспекти окупаційної влади. Зокрема, містяться матеріали про використання праці представників єврейської громади. Це листування архівних установ дистрикту з Дирекцією архівів у Кракові щодо процедури пошуку й систематизації юдейських, греко-католицьких і римо-католицьких метричних книг. Водночас у згаданих справах знаходимо відомості про скерування євреїв до виконання окреслених робіт. Прикметно, що вартість транспортування виявлених метричних книг до Кракова й Берліна покладалась на юдейську громаду.

Невелика кількість документів, долучених до написання дослідження, зберігаються в колекціях АЦДВР. Серед матеріалів, які становлять цінність для нашої роботи, є звіти з діяльності Української Повстанської Армії на західноукраїнських землях. У донесеннях йдеться про головні напрями нацистської окупаційної політики, карально-репресивні заходи, вжиті владою для виконання квот щодо трудової мобілізації місцевого населення. Також в архівних колекціях містяться біографії учасників визвольної боротьби часів Другої світової війни, у яких знаходимо інформацію про етапи їхнього життя, які передували приєднанню до підпільного руху. Насамперед йдеться про їхню службу у лавах Баудінсту, поліційних структурах.

Значний масив документів, які висвітлюють різноманітні аспекти нацистської окупаційної політики в дистрикті Галичина, зосереджені в німецьких архівосховища. Нами було опрацьовано матеріали Федерального військового архіву Німеччини у м. Фрайбурзі. Зокрема, проаналізовано записи військових журналів, звітів низових структур Економічного штабу “Схід”, які відображали наявну ситуацію у краї щоквартально, щомісячно та щотижнево. Так, у фонді RW 31 (Економічний штаб “Схід” з підрозділами) знаходимо статистичну інформацію про обсяги вивезеної з галицького дистрикту сировини.

Не менш цінними є документи фонду RW 23 (Управління озброєнь в Генеральній губернії). Тут зберігаються справи, які розкривають найважливіші напрями нацистської економічної політики. Серед них варто виокремити донесення, у яких подана детальна характеристика діяльності місцевого чиновницького апарату, зокрема, перелік управлінських і кадрових проблем, від розв’язання яких залежала ефективність роботи окупаційних органів влади. У військових журналах вміщені також відомості про проведення кампанії трудової мобілізації населення, вказано успіхи й недоліки примусового вербування жителів краю для праці в Німеччині чи на інфраструктурних об’єктах безпосередньо в межах адміністративно-територіальної одиниці. У звітах наголошувалось, що людський потенціал галицького дистрикту

вичерпаний, тому пропонувалось переглянути підхід до пошуку робочої сили. Цінними також є свідчення про стан промислового сектору й здійснення евакуаційних заходів напередодні відступу німецьких військ.

Доволі інформативним є фонд RH 53-23 (Штаб війська у Генеральній губернії), де зберігаються донесення Головної польової комендатури 365 у Львові (*Oberfeldkommandantur 365 Lemberg*), військові журнали. Здебільшого згадані документи чітко структуровані. Завдяки щоквартальним і щомісячним звітам військових органів усіх рівнів маємо змогу простежити етапи економічної експлуатації краю. Чільне місце серед них посідають справи, у яких вміщені відомості про зміни в адміністративно-територіальному устрої галицького дистрикту. Водночас наявний суттєвий пласт документів, у яких висвітлюються ряд важливих питань, таких як працевикористання місцевого населення, військовополонених. Зокрема, подані статистичні дані щодо кількості депортованих до Німеччини осіб, а також проаналізовано ефективність роботи Інформаційного бюро. Окремо розглянуто вплив політики окупаційної адміністрації на рівень лояльності з боку місцевого населення та проаналізовано динаміку розвитку міжетнічних відносин у дистрикті Галичина. У донесеннях натрапляємо і на фрагментарні повідомлення про діяльність українського підпілля та радянських партизанів.

Другу групу джерел становлять опубліковані збірники документів, які висвітлюють різні аспекти історії Другої світової війни. На особливу увагу заслуговують багатотомні напрацювання видавництва “Літопис УПА”, заснованого колишніми вояками формування, які після завершення збройного конфлікту опинились в еміграції на Заході. У 23-ому томі (Кн. 3) наведено відомості про реакцію окупаційної влади на проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р., розгортання подальшої боротьби, спрямованої на усунення будь-яких нелояльних до влади політичних організацій та категорій населення⁷². Варто зазначити, що від 1995 р.

⁷² Літопис УПА. Т. 21: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3: червень 1941 – травень 1943 / Відп. ред. Є. Штендера; Співред. П. Потічний. Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1991. 281 с.

паралельно з Основною видається Київська серія, створена редакцією “Літопису УПА” у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України⁷³. У звітах й донесеннях керівництва ОУН на Львівщині, як вміщені у 13-ому томі (Кн. 2) Київської серії натрапляємо на інформацію про суспільно-політичну, соціально-економічну ситуацію в краї. У донесеннях доволі детально висвітлювались карально-репресивні заходи нацистських спецслужб супроти місцевого населення, яке виявляло непокору під час проведення примусової трудової мобілізації, здачі сільськогосподарського контингенту тощо⁷⁴. У 24-ому томі київської серії опубліковані документи референтури Служби безпеки Золочівського окружного та підлеглих йому проводів ОУН. Вони характеризують головні напрями діяльності згаданої структури у питанні виявлення й нейтралізації радянської агентури в окресленому терені. Водночас тут представлені дані про рейди нацистських поліційних підрозділів, метою яких було стягнення натуральних податків, арешти молоді, яку відправляли на працю до Німеччини чи скеровували до лав УСБ⁷⁵. Інформація про створення й роль будівельної служби в системі окупаційних організацій, залучених до виконання трудової повинності, представлена у виданій 1940 р. книзі “Польський Баудінст, Українська й горальська служба Батьківщині у краківському дистрикті”⁷⁶.

Значний масив документів, які репрезентують стратегічні плани політичного керівництва Німеччини, перебіг і наслідки воєнних операцій, специфіку нацистського окупаційного режиму на приєднаних територіях, вміщені у тритомному виданні “Повідомлення Вермахту 1939–1945 рр.” До написання дослідження було залучено відомості з першого тому, який

⁷³ Патриляк І.К. Літопис УПА. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во “Наукова думка”, 2009. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Litopis_UPA (дата звернення: 22.11.2021).

⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа УПА “Буг”. Документи і матеріали. 1943–1952. Книга 2. Київ-Торонто: НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА” та ін., 2009. 1224 с.

⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 24: Золочівська округа ОУН: Організаційні документи, 1941–1952. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2013. 1400 с.

⁷⁶ Polnischer Baudienst, Ukrainischer und Goralischer Heimatdienst im Distrikt Krakau. Chronik 1940. 449 S.

хронологічно охоплює період від 1 вересня 1939 р. по 31 грудня 1941 р.⁷⁷ Цінна інформація про військово-економічні приготування до розгортання збройного конфлікту, особливості гітлерівського “нового порядку” на окупованих землях відображені у збірнику документів “Нацистська змова й агресія. Додаток В”. Згадане видання складається з великої колекції матеріалів Нюрнберзького судового процесу 1946 р., де були притягнуті до відповідальності головні німецькі військові злочинці⁷⁸.

Вагому інформативну цінність становить другий том збірника документів “Нацистське окупаційне законодавство у Польщі”, видане познанським Інститутом західних справ у 2019 р. Тут вміщена добірка документів, покликана репрезентувати правовий статус окупованого населення. Підібрані документи відображають найважливіші аспекти нацистської окупаційної, а саме: питання міжетнічних відносин, господарського урядування, трудової мобілізації, діяльності карально-репресивних структур⁷⁹. Відомості про здійснення політики Голокосту на теренах ГГ, зокрема висвітлення проблеми працевикористання юдеїв, наявні у збірнику “Документи про Голокост: вибрані джерела про знищення євреїв Німеччини та Австрії, Польщі та Радянського Союзу”⁸⁰. Крім того, у ході написання дослідження були використані оцифровані матеріали Австрійської національної бібліотеки права (*die Österreichische Nationalbibliothek für Gesetze*)⁸¹ та Німецького історичного інституту (*German Historical Institute*), розташованого у Вашингтоні (США)⁸². Документи, які знаходяться у відкритому доступі, дають змогу проаналізувати

⁷⁷ Die Wehrmachtberichte, 1939-1945, Band 1, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985. 760 S.

⁷⁸ Office of United States Chief Counsel for Prosecution of Axis Criminality, Nazi Conspiracy and Aggression, Supplement B (Washington, DC: United States Government Printing Office, 1948).

⁷⁹ Pospieszalski K. M. The Nazi Occupation “Law” in Poland, Selected documents Part II. The General Government. Poznan: Institute for Western Affairs, 2019. 846 p.

⁸⁰ Documents on the Holocaust : selected sources on the destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union / edited by Yitzhak Arad, Israel Gutmann, and Abraham Margalio; translated by Lea Ben Dor ; with introduction to the Bison Books edition by Steven T. Katz, Eighth edition. Lincoln: University of Nebraska Press, 1999. 508 p.

⁸¹ ALEX Historische Rechts- und Gesetzestexte, Österreichische Nationalbibliothek. URL: <https://alex.onb.ac.at/> (дата звернення: 21.02.2020).

⁸² German history in documents and images, German Historical Institute. URL: <https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/> (дата звернення: 21.02.2020).

суспільно-політичний, соціально-економічний й культурний розвиток Німеччини.

Третю групу джерел становить мемуарна література, до якої належать спогади, щоденники, усноісторичні свідчення. У цьому контексті заслуговує на увагу службовий щоденник генерал-губернатора Ганса Франка, який той вів практично впродовж усієї війни. Відомості, вміщені у ньому, детально ілюструють найважливіші напрями нацистської окупаційної політики⁸³. Не менш цінними є мемуари Костя Паньківського “Роки німецької окупації”, у яких автор схарактеризував найголовніші сфери життя населення в роки нацистської окупації, з’ясував роль УЦК у питанні соціального забезпечення мешканців краю⁸⁴.

Важливими для нашого дослідження є спогади очевидців. У мемуарах Василя Лозовчука “Стежками життя гуцула Березуна. Спогади” вміщені відомості про проведення кампанії вербування й транспортування населення на примусову працю до Німеччини⁸⁵. Інформація про заходи окупаційної адміністрації у сільськогосподарській, промисловій, торгівельній сферах подані у свідченнях Володимира Сави⁸⁶, Анни Леськів-Кіт⁸⁷, Івана Головінського⁸⁸, Омеляна Тишовецького⁸⁹, Івана Мамчура⁹⁰. Цінними є також мемуари Дмитра Феркуняка⁹¹, Олександра Попка⁹², Петра Саварина⁹³, Романа Колісника⁹⁴,

⁸³Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945 / hrsg. von Werner Prag und Wolfgang Jacobmeyer Stuttgart: DeutscheVerlags-Anstalt, 1975. 1026 S.

⁸⁴ Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1965. 479 с.

⁸⁵ Лозовчук В. Стежками життя гуцула Березуна. Спогади. Вінніпег: Накладом автора, 1986. 288 с.

⁸⁶ Сава В. Удома й на чужині. Варшава: Видавництво Українського архіву, 1995. 144 с.

⁸⁷ Леськів-Кіт А. Закерзонські доли. Спогад про село Корчмин. Торонто: Канадсько-Український Бібліотечний Центр, 2002. 396 с.

⁸⁸ Головінський І. Від степів Пантелихи до американських хмарочосів. Нью-Йорк: Накладом автора, 2009. 80 с.

⁸⁹ Тишовецький О. Мої пам’ятки. Лос-Анджелес: Накладом автора, 1974. 518 с.

⁹⁰ Мамчур І. Нас доля світами водила. Сторінки пережитого. Львів: Видавництво “Афіша”, 2009. 368 с.

⁹¹ Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії «Галичина» і в полоні 1943-1947. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.

⁹² Попко О. Спогади. Harsz: Fundacja “Losy Niezapomniane”, 2013. URL: <http://www.los.org.pl/index.php?glowna=publicystykaszczegoly&idealny=66> (дата звернення: 16.12.2020).

⁹³ Західньоканадський збірник / За ред. А. Недашківської і М. Ів. Сороки. Едмонтон – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2020. 166 с.

⁹⁴ Колісник Р. Маршрують добровольці. Спомини. Тернопіль: Арій, 2003. URL: https://royallib.com/read/kolisnik_roman/masheruyut_dobrovolts_spomini.html#20480 (дата звернення: 16.12.2020).

Лешика Савицького⁹⁵, автори яких розкривають певні аспекти діяльності УСБ. Не менш важливою для нашого дослідження є збірка спогадів очевидців Голокосту, зібрана отцем Патріком Дебуа. Крім основного кола питань, пов'язаних із висвітленням єврейського геноциду на окупованих українських землях, побіжно у книзі знаходимо відомості про проведення кампанії трудової мобілізації, функціонування нацистського карально-репресивного апарату, стан міжнаціональних відносин у галицькому дистрикті⁹⁶. Частково окреслена тематика відображена у спогадах учасників Другої світової війни, записаних Центром “Брама Гродська – Театр НН” – науково-культурною організацією, осередок якої знаходиться у Любліні⁹⁷.

До четвертої групи джерел належать періодичні видання, які виходили як на окупованих східногалицьких теренах, так і в Німеччині. Автор опрацював та використав матеріали 12 газет, більшість з яких піддавались суттєвій цензурі. Серед них варто виокремити видання “Львівські вісті”, на сторінках якого публікувались повідомлення про суспільно-політичне, соціально-економічне, культурне, спортивне життя краю⁹⁸. Значну інформативну наповненість містить газета “Воля Покуття”, яка характеризувалась широкою тематичною спрямованістю. Зокрема, на її шпальтах висвітлювались питання аграрної політики, становища кооперативного руху, трудової мобілізації населення⁹⁹. Нариси, присвячені історії діяльності УСБ, містяться у виданні “Голос Підкарпаття”¹⁰⁰.

⁹⁵Sawicki L. Baudienst-Kommandostelle w mieście Lemberg. URL: <https://lwow.eu/rocznik/2006/baudienst/baudienst.html> (дата звернення: 16.12.2020).

⁹⁶ Дебуа П. Хранитель спогадів. Кривавими слідами Голокосту. К.: Дух і Літера, 2011. 336 с.

⁹⁷ Ludvik Kotlinski – relacja świadka historii, Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”, accessed 5 October, 2019, <http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/dlibra>

⁹⁸ Фаховий вишкіл селянства. *Львівські вісті*. 1942. Число 190. С. 3.; Українська кооперація наладує працю. *Львівські вісті*. 1941. Число 42. С. 3.; Організація нафтового промислу, *Львівські вісті*, Ч.40, 1942, С. 3.; Що приносить день. *Львівські вісті*. 1941. Число 46. С. 3.

⁹⁹ Правні приписи про підприємства”, *Воля Покуття*, No. 4, (1942): 3.; З господарського життя Коломийщини”, *Воля Покуття*, No. 1, (1942): 9.; Припис про примусове членство у господарських організаціях”, *Воля Покуття*, No. 10, (1942): 6.; Підготовчі праці до весняної хліборобської кампанії”, *Воля Покуття*, No. 14, (1942): 3.; Приїзди домашньої прислуги з Райху до родин в Генерал-Губернаторстві, *Воля Покуття*, №27 (1942): 4.; Переказування заробітків робітників з Райху, *Воля Покуття*, №29 (1942): 3.

¹⁰⁰ Табори Служби Батьківщині в Скільщині. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 9. С. 6.; Українська Служба Батьківщині в обличчі нових завдань. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 13. С.1.; Українська Служба Батьківщині. Перша спортова імпреза. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 39. С. 7.

Отже, під час написання дослідження було залучено широке коло джерел, яке репрезентує найважливіші аспекти нацистської економічної політики на теренах дистрикту Галичина. Матеріали архівних установ й збірників документів дають змогу проаналізувати головні напрями діяльності органів виконавчої влади у питанні управління господарством краю. Не менш важливими є мемуарна література й публікації періодичної преси. Вони розкривають проблеми функціонування окупаційної адміністрації, реалізації планів вищого державного керівництва щодо використання економічного й трудового потенціалу галицького дистрикту.

1.3. Методологія дослідження

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, всебічності, комплексності джерел. Завдяки їм вдалось репрезентувати головні напрями нацистської економічної політики на окупованих східногалицьких теренах.

Використання *принципу історизму* сприяло розгляду умов виникнення, формування й поступу нацистської ідеології, висвітленню напрямів практичної реалізації нацистського “нового порядку” в питанні експлуатації сільськогосподарського, промислового й людського потенціалу краю.

Політична заангажованість окресленої теми дослідження, зумовлена пануванням протягом тривалого часу радянських методологічних кліше, особливо актуалізує застосування *принципу об'єктивності*. З утвердженням Україною незалежності та отриманням доступу до архівних джерел уможливилась переоцінка подій Другої світової війни, відкидаючи попередні наративи. Згаданий принцип використовувався під час розгляду проблеми організації й формування окупаційних органів влади, визначення ступеня їхнього залучення в питанні економічної експлуатації наявних у галицькому дистрикті матеріальних та людських ресурсів. Їхня роль у згаданих процесах, на думку автора, була однією з визначальних, що підтверджує значний масив

опрацьованих нормативно-правових документів, які зберігаються в українських і німецьких архівосховищах.

Водночас необхідно зупинитися на висвітленні проблеми колабораціонізму. Класичне визначення згаданого поняття звучить наступним чином: усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам¹⁰¹. Виходячи з цього, виникає питання щодо доцільності застосування терміну у контексті українського населення, яке в роки війни не мало самостійної держави. Варто зауважити, що радянська історіографія розглядала специфіку колабораціонізму з єдиної “об’єктивної” точки зору, вважаючи усіх, хто співпрацював з окупаційною владою, “зрадниками Батьківщини”. Очевидно, що тогочасні вчені не вдавались до ґрунтовного аналізу різних аспектів згаданого явища, оскільки отримані результати могли продемонструвати, що одним з мотивів співпраці частини населення з нацистською владою виступала карально-репресивна політика керівництва СРСР на захоплених теренах Східної Галичини. Ця теза могла підважити усталений протягом десятиліть міф про єдність радянського народу у боротьбі з нацизмом. Зважаючи на багаторівневість колаборації у Центрально-Східній Європі, сучасні дослідники застерігають від довільного застосування згаданого терміну щодо проявів співпраці місцевого населення з нацистськими адміністративними й військовими структурами та наголошують на необхідності подальшої інституційної розробки окресленого явища¹⁰².

Вітчизняні історики – Іван Патриляк та Микола Боровик – не ставлять під сумнів факт колабораціонізму, однак заперечують його вживання у класичному формулюванні. На їхню думку, факти співпраці різних груп українського населення варто розглядати як колабораціонізмopodobне явище, зумовлене складними суспільно-політичними та соціально-економічними

¹⁰¹ Грабовський С. Колабораціонізм. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446> (дата звернення: 18. 08. 2023).

¹⁰² Böhler J., Młynarczyk J. Collaboration and Resistance in Wartime Poland (1939–1945) – A Case for Differentiated Occupation Studies. *Journal of Modern European History*. 2018. № 16. P. 235–236.

процесами, які відбувались як напередодні, так і в роки війни¹⁰³. Про складність в підходах до інтерпретації категорій “спротив” й “колаборація” зазначив історик Сергій Єсельчик. За його словами, “український досвід війни підриває аналітичну дихотомію між цими двома поняттями. Натомість ключовим можна вважати тогочасне уявлення про “спільноту”: розподіл на “своїх” і “чужих”, який ґрунтується на передвоєнних чи навіть передреволюційних ідентичностях.” Водночас автор наголосив на необхідності врахування регіональної специфіки, оскільки простежувались відмінності між сприйняттям “наших”, наприклад, у дистрикті Галичина та райхскомісаріаті Україна¹⁰⁴.

Принцип всебічності сприяв розгляду найважливіших напрямів нацистської економічної політики в аграрній, промисловій, трудовій сферах. Він допоміг з’ясувати й проаналізувати залежність заходів окупаційної влади від динаміки подій на фронті.

Водночас вагому роль для розкриття предмета дослідження відіграв *принцип комплексності джерел*. Це зумовлювалось тим, що окреслена тема роботи ще не отримала належного висвітлення в історичній науці. Опрацювання й систематизація низки різнотипних джерел, до яких належали архівні документи, мемуарна література, усноісторичні свідчення, матеріали періодичних видань, допомогли репрезентувати специфіку нацистської системи управління господарством галицького дистрикту.

Під час написання дослідження було використано широкий методологічний інструментарій. Варто виокремити загальнонаукові, спеціально-історичні й міждисциплінарні методи дослідження.

Загальнонаукові методи синтезу, дедукції, індукції застосовувались автором для розгляду значного кола питань, пов’язаних з аналізом історіографічного матеріалу, розкриттям найважливіших аспектів нацистської економічної політики в дистрикті Галичина. Метод періодизації сприяв характеристиці заходів цивільної адміністрації у питанні господарського

¹⁰³ Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. С. 196.

¹⁰⁴ Єсельчик С. Український досвід другої світової війни. Київ: Медуза, 2020. С. 19–20.

урядування в конкретних часових відтинках, зважаючи на обставини на фронті, які виступали маркером до зміни окупаційної політики. Здебільшого вона проявлялась у посиленні експлуатації матеріальних й трудових ресурсів краю, активізації карально-репресивних органів влади. Методи аналізу й узагальнення використовувались під час формування висновків до розділів дослідження.

Для досягнення завдань дослідження було застосовано ряд спеціально-історичних методів. Так, історико-хронологічний метод сприяв висвітленню головних аспектів нацистської економічної політики на різних етапах окупації, аналізу зовнішніх чинників (ситуації на фронті, кадрові пертурбації), які впливали на еволюцію до підходів управління господарством галицького дистрикту. Використання історико-генетичного методу полягало у характеристиці ідеологічних причин нацистської експансії на Схід, з'ясуванні статусу українських територій в системі окупаційних адміністративно-територіальних одиниць, оцінці заходів влади щодо використання матеріальних і трудових ресурсів краю.

Не менш важливу роль для розкриття особливостей функціонування економічної сфери галицького дистрикту в умовах нацистського урядування відіграв історико-типологічний метод. Спираючись на нього, дисертанту вдалось проаналізувати значний масив історіографічної літератури з окресленої тематики, систематизувати чисельні архівні, мемуарні й періодичні джерела. Водночас застосування згаданого методу уможливило виділити цілі, форми й способи реалізації завдань нацистської адміністрації в контексті господарської експансії краю, простежити реакцію й ступінь залучення місцевого населення до зазначених процесів.

Процес дослідження окремих аспектів теми супроводжувався застосуванням методу архівної евристики, за допомогою якого проаналізовано структуру фондів збірок архівних установ, визначено рівень фактологічного потенціалу справ, які там зберігаються, введено у науковий обіг раніше невідомих матеріалів. Для встановлення правдивості й інформаційної наповненості різномісних писемних документів активно використовувався

метод критичного аналізу джерел, особливо під час опрацювання листування окупаційних структур з тими, хто добровільно хотів виїхати на працю до Німеччини. Труднощі з декодуванням змісту таких звернень були пов'язані з якістю паперу, специфікою мови написання (каліграфія) тощо.

Вітчизняна історична наука активно використовує методологічний інструментарій інших галузей. Серед них варто виокремити метод контент-аналізу, який застосовувався під час роботи з періодичними виданнями. Попри те, що дописи газет і часописів, які легально виходили на території дистрикту Галичина, піддавались суттєвій цензурі, все ж вони містили подекуди розлогі, заангажовані повідомлення, які дали змогу простежити у часовій послідовності зміни нацистської окупаційної політики у сільськогосподарській, промисловій, трудовій сферах. Вкрай важливим міждисциплінарним методом є також статистичний, який дозволив виокремити з широкого кола архівних джерел відомості про кількість депортованих у Третій Райх галичан, простежити динаміку рекрутування молоді на службу в Баудінсті, доповнити інформацію про стан чисельності й склад населення краю, зокрема що стосується представників єврейської національності.

Отже, застосування різноманітного методологічного інструментарію допомогло розкрити найважливіші аспекти нацистської економічної політики на окупованих східногалицьких теренах, наголосити на необхідності ґрунтовного наукового опрацювання, розширення понятійно-категоріального апарату, насамперед у контексті висвітлення проблеми колабораціонізму.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВИЩЕ НІМЕЧЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1. Підготовка до війни: соціально-економічний та ідеологічний аспекти

Завершення Першої світової війни призвело до значних трансформацій на геополітичній карті світу. Особливо складним було становище Німеччини, яка за підсумками Версальського мирного договору, крім територіальних втрат, мала сплатити значну суму репарацій. Соціально-економічна криза, яка набирала обертів, також зумовлювалась наявністю суттєвих боргових зобов'язань перед кредиторами. Це стало “спадком” кайзерівської Німеччини, влада якої вирішила фінансувати війну винятково шляхом запозичень¹⁰⁵.

Економічна політика уряду Ваймарської республіки в перші повоєнні роки характеризувалась гострими розбіжностями серед керівної верхівки стосовно нагальних заходів подолання кризи. Найдискусійнішими залишались питання регулювання фіскальної та грошово-кредитної діяльності. Так, Центральний банк вимагав якомога швидше стабілізувати вказані вище сектори. Директор установи Рудольф Хавенштайн неодноразово попереджав, що зростання боргу викличе тривогу і призведе до посилення інфляції. Чиновник виступав за скорочення державних витрат і збільшення податкових надходжень. Попри застереження з боку керівництва Центрального банку, всі уряди, які перебували при владі Німеччині до 1923 р., відхиляли пропозиції щодо фіскальної та монетної стабілізації. Натомість вони проводили інфляційну політику¹⁰⁶.

Відповідна позиція влади підкріплювалась кількома важливими економічними аргументами. Серед них варто виокремити підхід, означений згодом американським економістом Джоном Кейнсом, як “оподаткування

¹⁰⁵ Fergusson A. When money dies: the nightmare of deficit spending, devaluation, and hyperinflation in Weimar Germany . New York: PublicAffairs, 1975. P. 10.

¹⁰⁶ Hardach G. Financial mobilisation in Germany 1914–1918. *The European Association for Banking and Financial History (EABH)*. 2014. №14–08. P. 20.

шляхом девальвації валюти”¹⁰⁷. Крім того, ваймарські політики вважали, що високий рівень інфляції переконає представників блоку Антанти переглянути розмір репараційних зобов’язань у зв’язку з погіршенням ситуації в країні й неспроможністю вчасно здійснювати грошові платежі¹⁰⁸. Однак відразу ж варто зазначити, що згадана аргументація відображала лише частковий стан справ. Якщо взяти до уваги критерії зайнятості й обсяги виробництва, то отримаємо дещо відмінні статистичні дані. Так, до прикладу, рівень безробіття, особливо в промисловому й комерційному секторах, був практично ідентичним з передвоєнними показниками повної зайнятості. Загалом простежувалась тенденція зростання національного доходу протягом 1919–1922 рр. на 7% щорічно, попри посилення інфляції. Лише після окупації французькими військами Руру у січні 1923 р. економічні показники суттєво знизились¹⁰⁹.

Улітку 1923 р. гіперінфляція в Німеччині досягла вкрай небезпечних масштабів. З огляду на ситуацію фінансові відомства під керівництвом канцлера Густава Штретземмана розробили проєкт грошової реформи, який ухвалили 15 жовтня 1923 р. Закон передбачав створення Німецького рентного банку із капіталом 3 200 млн рентних марок, основу якого складала надходження від оподаткування сільськогосподарських угідь і промислових підприємств, яким надавались довгострокові іпотечні кредити¹¹⁰. Запровадження рентної марки поряд з райхсмаркою свідчило про стрімке знецінення останньої. Традиційна грошова одиниця стала непотрібною як обмінна чи розрахункова величина. Натомість рентна марка, підкріплена з боку держави ще й обмеженим об’ємом випуску, зберігала незмінну вартість щодо товарів. Це дало змогу зупинити гіперінфляцію. Відтак після стабілізації рентна

¹⁰⁷ Fischer W. *German Hyperinflation 1922/23 – A Law and Economics Approach*. Lohmar–Köln: Eul Verlag, 2010. P. 56.

¹⁰⁸ Holtfrerich C.-L., and Balderston T. *The German inflation, 1914-1923: causes and effects in international perspective*. Berlin; New York: De Gruyter, 1986. P. 145.

¹⁰⁹ Petzina P. *Die Verantwortung des Staats für die Wirtschaft: ausgewählte Aufsätze*. Essen: Klartext, 2000. S. 72.

¹¹⁰ Verordnung über die Errichtung der Deutschen Rentenbank. Vom 15 Oktober 1923. *Deutsches Reichsgesetzblatt*. 1923. № 100. URL: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1923&page=1097&size=45> (дата звернення: 04. 03. 2020).

марка зникла як окрема валютна одиниця і цілісність грошової системи була відновлена¹¹¹.

Попри зміцнення райхсмарки, гострою залишилась проблема репараційних виплат. З метою її урегулювання 1923 р. розпочали засідання дві міжнародні комісії, одну з яких очолював американський банкір Чарльз Дж. Дауес. Головне завдання його комітету полягало у напрацюванні пропозицій щодо покращення економічних показників Німеччини та її фінансового становища¹¹². Підсумком роботи експертів стало прийняття так званого плану Дауеса, який встановив чіткі розміри виплат протягом наступних п'яти років – ануїтети, фіксував джерела надходжень до бюджету, а також зобов'язав французькі війська покинути Рур¹¹³.

Ухвалення змін щодо репарацій позитивно вплинуло на німецьку економіку. Численні американські кредити, які отримала країна, сприяли господарському піднесенню. Про це свідчили показники зростання виробництва, які у березні 1925 р. становили 102%, що були значно вищими, ніж у попередньому кварталі. Однак, починаючи з літа того ж року, економіка Німеччини розвивалась більш циклічно. Спорадичне зростання господарства супроводжувалось появою нових кризових явищ, серед яких варто виокремити збільшення рівня безробіття й вимушене закриття низки підприємств, які виникли під час інфляції¹¹⁴. Ці процеси підкріплювались поступовим погіршенням інвестиційного клімату в країні, що викликало занепокоєння з боку фінансових кіл Німеччини у можливості продовження сплати репарацій, щорічний розмір яких із 1929 р. вже складав 2,5 млрд марок.¹¹⁵

¹¹¹ Einzig P. *Monetary Reform in Theory and Practice*. New York: Routledge Revivals, 2013. P. 253.

¹¹² Hans-Joachim Braun, *The German economy in the twentieth century: The German Reich and the Federal Republic* (New York: Routledge, 1990), 19.

¹¹³ Layton G. *Access to History: Democracy and Dictatorship in Germany 1919-63*. London: Hodder Education, 2009. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=qI1yQS7oh58C&pg=PT114&dq=dawes+plan&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwja06q8mszoAhUi0aYKHbiCB3c4ChDoAQg8MAI#v=onepage&q=dawes%20plan&f=false> (дата звернення: 05. 03. 2023).

¹¹⁴ Bresciani-Turroni C. *The Economics of Inflation - A Study of Currency Depreciation in Post War Germany*. Hong Kong: Hesperides Press, 2011. P. 406.

¹¹⁵ Ritschl A. Was Schacht right? Reparations, the Young Plan, and the Great Depression in Germany, 1929–32. Mimeo: Universitat Pompeu Fabra, 2014. URL: http://personal.lse.ac.uk/ritschl/pdf_files/Schacht2.pdf (дата звернення: 05. 03. 2023).

Наростання суперечностей і небезпек щодо виконання “плану Дауеса” змусило світову спільноту вдруге переглянути репараційні зобов’язання Німеччини. З цією метою розпочала свою роботу комісія під головуванням американського економіста Оуена Д. Юнга. Пропозиції експертної групи були враховані і репараційна система зазнала модифікації. Так, встановили фіксовану суму виплат – 113,9 млрд марок, термін сплати якої продовжили до 1988 р. Водночас зменшили розмір щорічних репарацій, а також змінили порядок їхнього збору¹¹⁶.

На подальше зростання німецької економіки кардинально вплинула світова економічна криза, яка розпочалась з падіння американської фондової біржі у жовтні 1929 р. Незадовго вона досягла Європи й уразила всі без винятку держави Старого світу. Німеччина, яка не встигла оговтатись від тяжких наслідків Першої світової війни, відчула це чи не найсильніше, що проявилось у згортанні іноземних кредитних програм, зменшенні інвестицій, зниженні національного доходу країни¹¹⁷. Погіршення економічних умов у кризовий період, на думку істориків, почасти зумовлювалось високим ступенем монополізації німецької промисловості, наслідком чого стало скорочення виробництва й звільнення працівників¹¹⁸. Крім того, крах банківської системи в країні влітку 1931 р. призвів до дестабілізації на внутрішньому фінансовому ринку¹¹⁹.

Економічна криза спричинила кардинальні зміни у політичному житті Німеччини. Неспроможність правлячих еліт ефективно реагувати на виклики, які диктували обставини, змусили очільника країни Пауля фон Гінденбурга відмовитись від парламентської демократії на користь президентської диктатури й розпочати пошуки нових діячів, які б змогли зупинити падіння

¹¹⁶ Sturm R. Zwischen Festigung und Gefährdung 1924-1929. *Bundeszentrale für politische Bildung*. 2011. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39534/zwischen-festigung-und-gefaehrdung-1924-1929> (дата звернення: 05. 03. 2023).

¹¹⁷Petzina D. Problems in the Social and Economic Development of the Weimar Republic. *Towards the Holocaust: the social and economic collapse of the Weimar Republic*. Translated by Irene Stumberger, Michael N. Dobkowski, and Isidor Wallimann. Westport, Conn, 1983. P. 42.

¹¹⁸ Sotirović V. The Great Economic Depression in the Weimar Republic, 1929–1933. *Economics*. 2014. Vol. 3, No. 1 P. 3.

¹¹⁹ Temin P. The German Crisis of 1931: Evidence and Tradition. *Cliometrica*, 2007. № 2. P. 8.

держави¹²⁰. Варто зазначити, що на тлі владних пертурбацій відбулося стрімке піднесення правих політичних сил, які не вирізнялись особливою популярністю серед населення у докризовий період. Утім, результати виборів до Райхстагу в листопаді 1932 р. продемонстрували протилежні електоральні настрої. Значну підтримку отримала Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (далі – НСДАП), лідер якої Адольф Гітлер 30 січня 1933 р. очолив коаліційний уряд¹²¹.

Ставши канцлером, політик взяв курс на ревізію Версальських домовленостей. Погляди фюрера знайшли своє відображення у партійній програмі – “25 пунктів”, прийнятій ще 1 квітня 1920 р. Головний документ НСДАП декларував необхідність перегляду рішень, ухвалених після Першої світової війни, акцентувавши увагу на вимозі “рівноправності для німецького народу нарівні з іншими націями та відміни положень Версальського та Сен-Жерменського мирних договорів”. Наступний пункт програм передбачав розширення території Райху шляхом приєднання земель з метою задоволення потреб німецького народу¹²². Ця теза згодом розвинулась у широко відомий концепт “життєвого простору” (*Lebensraum*), вперше введений до наукового обігу відомим німецьким географом Фрідріхом Ратцелем ще наприкінці XIX ст. На думку вченого, держава народжується, зростає, помирає як будь-який живий організм, її просторове розширення і стиснення є природним процесом, що пов’язаний з внутрішнім життєвим циклом розвитку. На підтвердження згаданого твердження автор висунув сім законів просторової експансії, які згодом справили певний вплив на формування нацистської ідеї “життєвого простору”¹²³. Не менш важливу роль у конструюванні світоглядної бази А. Гітлера та його оточення відіграли праці ще одного німецького дослідника Карла Гаусгофера. У своїх роботах автор намагався надати ідеї “життєвого

¹²⁰ Lee S.J. *Europe, 1890 – 1945*. London: Routledge, 2003. P. 132.

¹²¹ Childers T. *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1983. P. 264.

¹²² Feder G. *Das Programm der NSDAP und seine weltanschauliche Grundgedanken*. München: Zentralverlag der NSDAP, 1935. S. 11–12.

¹²³ Лепська Н. В. Простір як фундаментальна категорія в теоріях німецько-центричної геополітики. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 109.

простору” практичного втілення, вважаючи, що обов’язок держави полягав у забезпеченні територіальних та ресурсних потреб для свого населення, реалізація яких була можлива шляхом мирної експансії чи безпосередніх воєнних дій¹²⁴.

Погляди А. Гітлера не були оригінальними. Його світогляд формувався ще під час проживання у Відні, Мюнхені, у період служби в німецькій армії та завдяки численним теоретичним напрацюванням різних вчених. Загалом у системі його уявлень можна виокремити два ключових терміни: “раса та простір”. Для нього ці поняття були взаємопов’язаними. Будь-яка раса, яка не розширюється, наголошував він, приречена на знищення. Щоб уникнути такого сценарію, фюрер закликав до територіальної експансії на Схід, вважаючи, що саме на землях Польщі та Радянського Союзу знаходиться ”життєвий простір”, який потрібно опанувати “арійцям”¹²⁵.

Здійснення масштабних завоювань було можливим лише за умови стабілізації та зростання німецької економіки. Цей чинник, на думку А. Гітлера, відіграв одну з ключових ролей у поразці країни в роки Першої світової війни. Неспроможність тогочасної влади подолати сировинну й продовольчі кризи спричинили політичний крах Другого Райху, наслідком якого стало підписання Версальського договору. Тому ідея економічної автаркії видавалась найбільш ефективним підходом, за допомогою якого можна було досягти оптимізації господарського клімату країни. Водночас лише сильна держава, як стверджували нацистські ідеологи, здатна захистити таку економіку і дати їй свободу існування та розвитку¹²⁶. Вальтер Функ, райхсміністр економіки, підкреслював, що Німеччина у найближчому майбутньому сформує “великий господарський простір” (*Großraumwirtschaft*), який охоплюватиме включені до Третього Райху території. Саме завдяки ресурсам поневолених країн вдасться

¹²⁴ Herwig H. Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum. *Journal of Strategic Studies*. 1999. № 22:2-3. S. 226.

¹²⁵ Берген Доріс Л. Війна та геноцид. Коротка історія Голокосту. Пер. з англ. Катерина Діса. К.: Дух і Літера, 2021. С. 77.

¹²⁶ Liu L. Economic Policy in Nazi Germany: 1933-1945. *Penn History Review*. 2013. URL: https://www.academia.edu/4736105/Economic_Policy_in_Nazi_Germany_1933_1945 (дата звернення: 03. 03. 2020).

реалізувати ідею автаркії, а Берлін перетвориться на найважливіший торговельний центр світу¹²⁷.

Колоніальні устремління підтримували різні політичні й бізнесові кола, оскільки вони поділяли іредентистські погляди А. Гітлера, спрямовані на скасування Версальських положень щодо “конфіскації” німецьких територій. Частина нацистських урядовців, зокрема райхсміністр фінансів Ялмар Шахт, виступали за війну як єдиний спосіб повернення втрачених земель й таких необхідних економічних ринків за кордоном. Вектором загарбницької політики Німеччини мав стати африканський континент, як це було напередодні Першої світової війни. Натомість прихильники концепції райхсміністра продовольства Ріхарда Вальтера Дарре про “кров і землю” (*Blut und Boden*) вважали доцільним звернути свою увагу на багаті сільськогосподарські терени Центрально-Східної Європи. Позицію останніх підтримав А. Гітлер, що стало вирішальним фактором під час планування майбутньої війни¹²⁸.

Експансіоністські плани А. Гітлера залишались нездійсненними в умовах кризи, позаяк територіальне розширення вимагало значних людських й матеріальних ресурсів та, безсумнівно, потужної економіки. Відтак нагальне завдання, яке стояло на порядку денному, полягало у швидкій відбудові господарства. З цією метою влада підготувала комплекс заходів, серед яких першочерговий пріоритет відводився зменшенню кількості безробітних, чисельність яких станом на 1933 р. сягала шести млн осіб¹²⁹. У рамках кампанії “битви за роботу” (*Arbeitsschacht*) уряд презентував два плани працевлаштування населення, які отримали назву “програма Райнгардт” на честь автора Фріца Райнгадта, очільника міністерства фінансів. Проект закріплював на законодавчому рівні гарантії надання державою нових робочих

¹²⁷ Herbst L. Der totale Krieg und die Ordnung der Wirtschaft: Die Kriegswirtschaft im Spannungsfeld von Politik, Ideologie und Propaganda 1939-194. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1982. S.142–143.

¹²⁸ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. Є. Ровного, С. Коломійця. К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. С. 45.

¹²⁹ Abelshauer W. Kriegswirtschaft und Wirtschaftswunder: Deutschlands wirtschaftliche Mobilisierung für den Zweiten Weltkrieg und die Folgen für die Nachkriegszeit. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1999. Vol. 47, Heft 4. S. 505.

місць, отримання податкових пільг та ін. На його реалізацію влада виділила 5,2 млрд райхсмарок¹³⁰.

Не менш ефективними виявились інфраструктурні проєкти, наймасштабніший з яких стосувався будівництва шосейних доріг. Ідею спорудження мережі автомагістралей по всій країні висунули ще ваймарські політики, однак практична реалізація цього задуму розпочалась за правління А. Гітлера. Для будівництва доріг залучалась велика кількість людей, що, зі свого боку, сприяло послабленню соціального напруження серед населення й зменшення безробіття. Утім, високий відсоток зайнятості пояснювався відсутністю належного технічного забезпечення для виконання будівельних робіт. Тому попит на людські ресурси був значний¹³¹.

Антикризові заходи влади поступово дали результат. Реальний ВВП країни протягом 1933–1937 рр. зріс на 55%, однак споживчі можливості німців лише на 19%¹³². Ця статистика яскраво відображає диспропорцію економіки Райху в зазначений період. Очевидно, що лєвова частка коштів відводилась на переозброєння й забезпечення всім необхідним армії. Відтак споживчий сектор суттєво недофінансовували¹³³.

Підготовка до війни вимагала встановити тісні контакти з офіцерським складом та бізнесовими колами. Від результату цієї співпраці залежало як подальше економічне зростання країни, так і можливість нацистського режиму втримати владу. З огляду на це А. Гітлер мав вирішити два основні завдання: забезпечити лояльне ставлення військових до себе та переконати представників великої індустрії у матеріальній вигоді їхньої кооперації з державою. На заваді реалізації першої цілі стояло існування потужної парамілітарної організації НСДАП – штурмових загонів (*Sturmabteilung*), яку очолював Ернст Рем. У його

¹³⁰ Bastisch A. Das Arbeitsbeschaffungsprogramm unter Hitler: Der Abbau der Massenarbeitslosigkeit im Dritten Reich von 1933-1936. Hamburg: Diplomatica Verlag GmbH, 2014. S. 33.

¹³¹ Thamer H.-U. Wirtschaft und Gesellschaft unterm Hakenkreuz. *Bundeszentrale für politische Bildung*. 2005. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39551/wirtschaft-und-gesellschaft?p=1> (дата звернення: 06. 03. 2020).

¹³² Baten J., Wagner A. Autarchy, market disintegration, and health: The mortality and nutritional crisis in Nazi Germany, 1933-1937. *Economics & Human Biology*. 2003. № 1. P. 7.

¹³³ Hildebrand K. The Third Reich. New York: Routledge, 1986. P. 41.

розпорядженні знаходились 3 млн бійців, що становили загрозу не лише для армії, а й персонально А. Гітлеру, який побоювався вчинення перевороту проти нього¹³⁴. Відтак усунення з політичної арени країни потенційного конкурента влітку 1934 р. цілком влаштувало військових, оскільки посприяло відновленню їхнього авторитету серед населення і, найважливіше, дало підстави розглядати фюрера як надійного партнера.

Наступним кроком стало налагодження добрих відносин із представниками бізнесового істеблішменту. А. Гітлер прекрасно усвідомлював той факт, що без фінансової підтримки найзаможніших людей країни не вдасться швидко і якісно переозброїти армію та підняти економіку. Тому 20 лютого 1933 р. вище партійне керівництво провело зустріч із 25-ма найвпливовішими бізнесменами, на якій обговорили їхню роль у відбудові Німеччини. Можновладці гарантували безпеку корпораціям в обмін на співпрацю та можливість отримати низку матеріальних дивідендів¹³⁵.

Завершивши пошуки союзників всередині держави, нацистський режим розпочав останню фазу підготовки до збройного конфлікту. У серпні 1936 р. фюрер розіслав усім високопосадовцям конфіденційний меморандум, в якому наголошував на необхідності перелаштувати економіку країни на військові рейки в мирний час. Ці твердження він підкріплював трагічним досвідом Німеччини під час Першої світової війни, коли через слабкість господарства й брак ресурсів держава прогнала¹³⁶. Його погляди лягли в основу так званого чотирилітнього плану (*Vierjahresplan*), який розпочався в жовтні того ж року. Він передбачав відновлення економічної й військової могутності країни протягом наступних чотирьох років. Відповідальною особою за реалізацію цієї програми призначили головнокомандувача військово-повітряних сил

¹³⁴ Schmitts C. Rolle bei der Machtkonsolidierung der Nationalsozialisten: Ein Engagement auf Zeit. Wiesbaden: Springer VS, 2018. S. 260.

¹³⁵ Mercatante S. Why Germany nearly won: A new history of the Second World War in Europe. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2014. P. 19.

¹³⁶ Hitler's Confidential Memo on Autarky (August 1936). *German history in documents and images*. URL: <http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English61.pdf> (дата звернення: 05. 03. 2023).

Німеччини Германа Герінга, у руках якого зосередилась значна влада, яку той мав використати на досягнення автаркії упродовж визначеного періоду¹³⁷.

Попри жорсткий контроль і мобілізаційні заходи, які проводила нова інституція, досягти поставлених цілей не вдалось. Це зумовлювалось низкою причин, серед яких варто виокремити відносну самостійність підприємств в ухваленні рішень щодо виконання окреслених державою планів виробництва, які ті отримували¹³⁸. Водночас важливим залишалось також те, що німецька промисловість не могла функціонувати винятково коштом власних ресурсів. Вона і надалі потребувала імпорту сировини, обсяг якої постійно нарощували у передвоєнні роки, аби продовжувати мілітаризацію¹³⁹. Простежувалось поступове зростання військового бюджету. Так, до прикладу, лише протягом останнього передвоєнного року керівництво країни витратило близько 16 млрд райхсмарок на переозброєння, що становило 15% її валового національного продукту¹⁴⁰.

Отже, з приходом до влади в Німеччині А. Гітлера та його політичної сили значно зросли ревізійні настрої в країні. Встановивши у 1934 р. монополію на владу, фюрер розпочав підготовку до нового збройного конфлікту, який мав на меті втілити в життя ідею “життєвого простору”. Протягом перших років ключове місце у нацистській політиці займали кроки щодо покращення економічного становища країни, яка внаслідок поразки після Першої світової війни й впливу “великої депресії” знаходилась на межі колапсу. Тому на подолання кризи влада кинула усі наявні їй засоби й ресурси, що, врешті-решт, дало результат. Розв’язавши питання безробіття, А. Гітлер разом зі своїм оточенням докорінно змінив економічну структуру Райху, яка орієнтувалась тепер винятково на потреби армії. Попри це, такий підхід виявився малоефективним, оскільки протекціоністська політика й система

¹³⁷ Weinberg G. Hitler's memorandum on the Four-Year Plan: a note. *German Studies Review*. 1988. Vol. 11, No. 1 P. 133.

¹³⁸ Buchheim Ch., Scherner, J. The role of private property in the nazi economy: the case of industry. *The Journal of Economic History*. 2006. № 66. P. 398.

¹³⁹ Lyons M. *World War II: a short history*. New York: Routledge. P. 62.

¹⁴⁰ Klein B. Germany's Preparation for War: A Re-examination. *The American Economic Review*. 1948. Vol. 38, No. 1. P. 71

автаркії все одно не розв'язали проблему ресурсів й цілковитого забезпечення країни в умовах війни.

2.2. Дистрикт Галичина в планах нацистської Німеччини

Українське питання посідало помітне місце в геостратегічних планах німецьких урядовців ще задовго до Першої світової війни, зокрема наприкінці 1880-х рр., коли загострились відносини з Російською імперією¹⁴¹. Саме з цією кризою пов'язана поява серії статей консервативного німецького філософа Едуарда фон Гартмана (1842–1906), у яких автор наголошував на наслідках можливого збройного конфлікту між Австро-Угорською та Російською імперіями. Остання, на його думку, мала б беззаперечно програти та поступитись низкою територій, зокрема частиною українських теренів, у межах яких виникло б окреме самостійне “Київське королівство”. Щодо західноукраїнських земель, то вони теж повинні були увійти до згаданого утворення, оскільки належність Східної Галичини до Австро-Угорщини означала б постійну небезпеку її захоплення Російською імперією¹⁴².

З початком Першої світової війни знову актуалізувалось “українське питання”, розв'язання його залежало від перебігу подій на фронті. Восени 1917 р. офіційний Берлін схилився до формування незалежної держави, яка значно послабила б Російську імперію в усіх аспектах, відсунула б її від Балканів та чорноморських проток і забезпечила б для Німеччини сухопутний шлях через Балкани на Близький Схід. Керівництво Австро-Угорської монархії також запропонувало кілька проєктів, які передбачали встановлення різної форми правління на окупованих українських теренах. Найкращим варіантом

¹⁴¹ Детальніше про місце українських земель у зовнішньополітичних планах Німецької імперії див.: Швагуляк М. Бісмарк і українське питання. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2005. Вип. 39–40. С. 277–299.

¹⁴² Кураєв О. Інтереси Німеччини та “прагнення” українофілів і малоруське (рутенське) питання” (1871–1900 рр.). *Український історичний збірник*. 2002. Вип. 4. С. 342–343.

для Відня, зважаючи на економічну й військову слабкість імперії, виступав німецький протекторат над Україною¹⁴³.

Після поразки національно-визвольних змагань українські землі були поділені між чотирма державами – більшовицькою Росією (згодом – Радянським Союзом), Румунією, Чехословаччиною та Польщею. Остання включила до своїх володінь територію Східної Галичини й Західної Волині, яким обіцяла надати автономію згідно з версальською системою договорів. Насправді ж польські урядовці практично одразу встановили адміністративно-правовий контроль на щойно приєднаних землях і проводили так звану “інкорпораційну” політику, тобто відкриту колонізацію й полонізацію Західної України. Вона супроводжувалась наявністю суттєвих обмежень у питанні доступу в органи місцевої влади, до роботи в державних установах, промисловості, на залізничному транспорті тощо. Не менш складною залишалась ситуація в освітній сфері, спричинена схваленням парламентом у 1924 р. закону про запровадження “утраквістичних” (двомовних) шкіл. Відтак дискримінаційні заходи керівних кіл Польщі значно загострили національне й соціальне протистояння¹⁴⁴. Варто зауважити, що в економічному плані територія Польщі ділилась на дві частини, які різко відрізнялися між собою за рівнем господарського розвитку: на Центральну і Західну Польщу, або ж так звану Польщу “А” (за визначенням колишнього польського віце-прем’єра міністра Еугеніуша Квятковського) і Східну Польщу “Б”, до якої відносили Західну Україну і Західну Білорусію¹⁴⁵. Очевидний пріоритет у розвитку мали власне етнічні польські землі¹⁴⁶.

¹⁴³ Українська державність у ХХ ст. (Історико-політологічний аналіз) / Кер. авт. кол. О. Дергачов. К. : Політ. думка, 1996. 448 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r13.htm> (дата звернення: 25. 07. 2023).

¹⁴⁴ Гаврилів І. Українсько-польське протистояння у міжвоєнний період: форми і методи боротьби західноукраїнських політичних сил за відновлення державності України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 155.

¹⁴⁵ Терещенко В. Економічне становище західноукраїнських земель у складі Польщі напередодні Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні* : зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 107–108.

¹⁴⁶ Детальніше про соціально-економічне становище Східної Галичини у міжвоєнний період див.: Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. *Вісник львівського університету*. Серія історична. 1998. Вип. 33. С. 146–153.; Економічна історія України : Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій;

Підвищення інтересу європейських держав до “українського питання” вкотре постало на порядку денному після приходу до влади в Німеччині нацистів. Загалом у політиці Третього Райху щодо українських земель варто виокремити два аспекти. З одного боку, плани Німеччини стосовно зазначених теренів йшли в руслі її основної зовнішньополітичної концепції, що була викладена А. Гітлером у програмній книзі “Моя Боротьба” (*Mein Kampf*). Фюрер розглядав Україну в контексті реалізації програми поневолення неарійських народів, завоювання “життєвого простору”. З іншого боку, Німеччина – головний ініціатор ліквідації Версальської системи договорів – була зацікавлена в тому, щоб залучити до цього процесу якнайбільше держав і народів, які також були незадоволені ухваленими внаслідок Паризької мирної конференції рішеннями. Очевидно, що в цьому відношенні Україна, зокрема західна, становила значний інтерес для нацистських реваншистів¹⁴⁷.

Після поразки українського національного руху та його майже повного викорінення в СРСР єдиними центрами розвитку політичної думки залишалися східногалицькі землі та західні еміграційні осередки. Попри те, що польська влада проводила політику асиміляції місцевого населення, у її державному устрої були присутні елементи демократії. Це сприяло організації та участі в політичному житті країни низки українських партій, які діяли як у Східній Галичині, так і на Волині. Найвпливовішою серед них було створене у 1925 р. Українське Національно-Демократичне Об’єднання (далі – УНДО), яке мало на меті реалізувати “право нації на самовизначення”, застосовуючи водночас легальні парламентські методи боротьби. Однак крах політики “нормалізації” наприкінці 1930-х рр. остаточно підірвав довіру західноукраїнського суспільства до УНДО як єдиного виразника їхніх інтересів¹⁴⁸.

авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]. НАН України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.

¹⁴⁷ Свідерська Н. Ю. Українське питання в політиці держав Європи напередодні Другої світової війни (вересень 1938 - вересень 1939 рр.) : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2001. С. 9.

¹⁴⁸ Зашкільняк Л. Польський вектор у політиці українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2017. Випуск 53. С. 271-272.

На тлі погіршення українсько-польських відносин простежувалось зростання ролі радикальних націоналістичних сил, чільне місце серед яких займала Українська Військова Організація (УВО, 1920 р.), а з 1929 р. – Організація Українських Націоналістів (далі – ОУН), яка взяла на озброєння революційну ідеологію “інтегрального націоналізму” й прийняла орієнтацію на Німеччину, яка, на думку її керівників, була єдиним чинником, здатним змінити міжнародну ситуацію в Європі й, тим самим, створити шанс для виникнення хоча б частково незалежної, але соборної Української держави¹⁴⁹.

Співпраця ОУН з ваймарськими, а згодом і нацистськими керівними колами, не виправдала сподівань керівництва проведу налагодити партнерські відносини. Почасти це пояснювалось німецько-польським зближенням, що завершилось укладенням у січні 1934 р. договору про ненапад, спрямованого фактично проти СРСР¹⁵⁰. Наслідком підписання цього документу стало припинення фінансування ОУН та видача Варшаві Миколи Лебеда (Скиби) – організатора вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Окреслені дії Німеччини викликали відповідну реакцію з боку керівництва ОУН, на сторінках еміграційної преси якої з середини 1934 р. збільшилась кількість дописів, у яких піддавалась критиці ідеологія нацизму¹⁵¹.

Зростання інтересу німецьких структур до “українського питання” зумовлювалось активізацією зовнішньополітичного курсу країни. На таємній нараді партійної еліти та вищого генералітету, яка відбулася в листопаді 1937 р., А. Гітлер повідомив про своє рішення розпочати перерозподіл територій в Європі. У ході запланованих акцій неминуче поставало питання про подальшу долю “Підкарпатської Русі” (Закарпаття), яка входила до складу Чехословаччини. За таких обставин нацистські спецслужби відновили контакт із представниками ОУН в еміграції. Керівник військової розвідки (*Abwehr*, Абвер) Вільгельм Канаріс у 1937 р. зустрівся з головою проведу ОУН

¹⁴⁹ Зашкільняк Л. Польський вектор. С. 271–272.

¹⁵⁰ Гаврилів І., Марискевич Т. ОУН і Німеччина: від співпраці до конфронтації. *Мандрівець*. 2012. № 3. С. 45.

¹⁵¹ Зайцев О. Ю. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. Львів: Критика, 2013. С. 305.

Є. Коновальцем. Під час згаданої розмови вони обговорювали деталі потенційного співробітництва проти СРСР на випадок війни¹⁵².

Після вбивства у травні 1938 р. Є. Коновальця радянським агентом, Провід ОУН перейшов під керівництво Андрія Мельника, який прихильно ставився до співпраці з нацистськими спецслужбами. Як наслідок, у серпні 1939 р. розпочався вишкіл приблизно 200–600 українців, з яких планувалося сформувати диверсійний підрозділ (згодом його очолив один зі співзасновників ОУН полковник Роман Сушко). Це з'єднання так і не взяло участі в жодній з військових операцій, бо коли радянські частини атакували Польщу, Абвер заборонив Р. Сушко переходити через р. Сян, щоб запобігти зіткненню з силами Червоної армії, що означало б порушення німецько-радянських домовленостей, досягнутих напередодні¹⁵³.

Підписання Мюнхенської угоди відіграло вагомую роль у посиленні інтересу до “українського питання”, яке набрало тепер чітких територіальних контурів. Вже 11 жовтня 1938 р. празький уряд затвердив першу автономну адміністрацію для “Підкарпатської Русі” на чолі з Андрієм Бродієм, якого згодом звинуватили у зв'язках з угорськими спецслужбами та заарештували. Натомість новим прем'єр-міністром призначили Августина Волошина, який у своїй політиці орієнтувався на Німеччину¹⁵⁴. Намагання встановити тісні контакти з Берліном вилилося у відкриття в Хусті консульства, запрошенні військових радників, які поряд із представниками ОУН брали участь у формуванні місцевих збройних сил – Карпатської Січі. Однак така політика загравання нацистського керівництва з урядом А. Волошина закінчилась у березні 1939 р., коли Чехословаччина припинила існування, а щойно проголошену Карпатську Україну за згодою А. Гітлера окупували угорські війська¹⁵⁵.

¹⁵² Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938-1939). *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип. 35-36. С. 299.

¹⁵³ Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2007. Збірник 11. С. 64.

¹⁵⁴ Україна крізь віки. У 15-ти тт. – Т. 11: Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. – К.: Альтернативи, 1999. С. 315.

¹⁵⁵ Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938–61939). Ужгород: МП “Олена”, 1996. С.3–6.

Відновлення інтересу до “українського питання” припало на літо 1939 р., коли тривали активні дипломатичні переговори з СРСР. Нацистське керівництво побоювалось потенційного зближення Радянського Союзу з Францією та Британією, оскільки це ставило під питання успіх воєнної операції проти Польщі. Внаслідок двосторонніх перемовин було досягнуто згоди між Берліном та Москвою, що увінчалась укладанням 23 серпня 1939 р. договору про ненапад і таємного протоколу до нього. Останній передбачав поділ сфер впливу у Європі, який закріплював за СРСР, зокрема, і західноукраїнські землі¹⁵⁶.

Німеччина, яка 1 вересня 1939 р. напала на Польщу, планувала швидко захопити її території. Все ж перебіг ситуації на фронті серйозно турбував А. Гітлера. Він сподівався на початок радянського наступу на Польщу, про що було узгоджено напередодні. Однак вторгнення військ Червоної армії не відбувалося. Радянський лідер вичікував, маючи на меті виснажити сторони й вступити у війну в найзручніший для цього момент. Зважаючи на обставини, нацисти знову вирішили використати “українську карту”, щоб пришвидшити атаку СРСР. Так, 10 вересня штаб німецької групи армій “Південь”, яка зайняла етнічні українські території Лемківщини та Надсяння, отримав для поширення листівки-звернення до місцевого населення. У них йшлося про намір Берліна створити самостійну українську державу¹⁵⁷. Вже через два дні на військовій нараді, де був присутній і міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп, обговорювалось питання можливого поділу Польщі на окремі регіональні утворення. На цій зустрічі також висунули пропозицію сформувати під протекторатом Німеччини “незалежну Західну Україну”. Від згаданої ідеї, зрештою, відмовились, оскільки 17 вересня 1939 р. червоноармійці вступили у війну, окупувавши Східну Галичину й Західну Волинь¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Трофимович Л. Український аспект пакту Ріббентропа–Молотова. *Волинь і волинці у Другій світовій війні* : зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 77.

¹⁵⁷ Патриляк І., Боровик М., Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. С. 43.

¹⁵⁸ Швагуляк М.Н. Україна в експансіоністських планах германського фашизму (1933–1939 гг.). К: Наукова думка, 1983. С.236.

Приєднання західноукраїнських земель до СРСР супроводжувалося репресіями щодо місцевого населення. У рамках політики радянізації відбувались депортації на схід сотень тисяч “класових ворогів”: поляків, українців, білорусів і євреїв¹⁵⁹. Та частина галицької еліти, інтелігенції, яка не опинилася в ув'язненні, обрала еміграцію, осідаючи, зокрема, і на підконтрольних Німеччині територіях. Керівництво Третього Райху і надалі продовжувало підтримувати контакти з представниками ОУН, у середовищі якої в лютому 1940 р. стався розкол. Внаслідок розбіжностей, які нагромадились протягом останніх років, від ОУН відокремилась частина членів на чолі зі Степаном Бандерою – ОУН(б). Фактично виникло дві організації, які йшли до спільної мети – незалежної України, – але різними шляхами¹⁶⁰.

Залучення сил української еміграції у зв'язку з підготовкою до війни проти СРСР здійснювалось переважно по лінії спецслужб Німеччини, які мали різні погляди на це питання. Гострі дискусії з цього приводу точилися між очільником Абверу Вільгельмом Канарісом і керівником гестапо (*Geheime Staatspolizei*, Таємна державна поліція) Генріхом Мюллером. Останній вважав, що націоналістичні лідери переслідують власну політичну мету та є ненадійними партнерами. Натомість глава розвідки прихильно ставився до ідеї використання бандерівської ОУН у майбутньому збройному конфлікті¹⁶¹. Його позицію підтримало вище військове керівництво країни. Як наслідок, у квітні 1941 р. було сформовано Дружини Українських Націоналістів, які складались із двох батальйонів – “Нахтігаль” та “Роланд”. Перше з'єднання очолював Роман Шухевич, а друге – Євген Побігущий. “Нахтігаль” проходив вишкіл в Нойгамері, що неподалік міста Саган, а “Роланд” – у Завберсдорфі біля Відня¹⁶².

¹⁵⁹ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. С. 21.

¹⁶⁰ Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом. С.64.

¹⁶¹ Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941). К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. С. 151–154.

¹⁶² Сало І. М. До історії створення військових Дружин українських націоналістів. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. 2000. № 408 : Держава та армія. С. 108.

З початком наступу на СРСР 22 червня 1941 р. один з провідних діячів ОУН Ріко (Ріхард) Ярий звернувся до лідера Третього Райху з проханням дозволити включити українські батальйони до складу Вермахту (на той час вони трактувалися як створені при збройних силах частини). Попри те, що лист залишився без відповіді, підрозділи все ж залучили до воєнних дій. 27 червня 1941 р. “Роланд” увійшов у склад 11-ої армії генерал-полковника Ойгена Ріттера фон Шоберта, включеної до Групи армій “Південь”. Щодо “Нахтігала”, то батальйон зранку 30 червня 1941 р. прибув у Львів, розквартирувавшись у різних районах міста, щоб запобігти розстрілам українських політв’язнів працівниками радянських каральних органів. Того ж таки дня з ініціативи ОУН(б) було проголошено Акт про відновлення Української держави та створено уряд – Українське Державне Правління на чолі з Ярославом Стецьком, куди увійшов і Роман Шухевич, якого призначили заступником міністра військових справ. Окупаційна влада не мала на меті підтримувати державницькі прагнення українців, відтак розпочала арешти провідних представників ОУН(б). Це призвело до припинення співпраці з Третім Райхом та розгортання боротьби як проти нього, так і Радянського Союзу¹⁶³.

Напередодні нападу на СРСР в німецького партійного та військового керівництва не існувало чітко виробленої стратегії стосовно майбутнього України. Сам А. Гітлер не мав конкретного уявлення про упорядкування завойованих на Сході земель. У липні 1940 р. він заявляв про можливість створення буферних держав – України, Прибалтики й Білорусії, потім говорив про німецькі адміністративні округи на цих територіях і тільки перед вторгненням схилився до думки про повну колонізацію¹⁶⁴. Доля Східної Галичини була вирішена фюрером 16 липня 1941 р. під час наради за участю райхсміністра Альфреда Розенберга, шефа райхсканцелярії націонал-соціалістичної партії Мартіна Бормана. Окреслені території мали стати

¹⁶³ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини: (1939-1945). Львівський національний університет ім. Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. Львів, 2003. С. 66–74.

¹⁶⁴ Патриляк І. Військова діяльність ОУН (Б) у 1940-1942 роках. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т історії України НАН України, 2004. С. 271.

складовою частиною “польської” ГГ, яку очолював Ганс Франк. З позицією А. Гітлера не погодився А. Розенберг, який з тактичних міркувань наголошував на доцільності створення тут “незалежної” держави, що сприяло б підтримці подальшої політики Берліна з боку місцевого населення¹⁶⁵. Однак фюрер відкинув аргументи райхсміністра, оскільки вони суперечили нацистським расовим принципам¹⁶⁶. Він вважав, що Східна Галичина внаслідок тривалого перебування у лоні європейської культури вже не мала жодного відношення до інших частин України, що належали Росії, тому край повинен увійти до складу ГГ¹⁶⁷.

Під час Другої світової війни окуповані Німеччиною українські землі були поділені на зони цивільного і військового управління. 1 серпня 1941 р. було офіційно проголошено про приєднання Східної Галичини до ГГ як п'ятий дистрикт з центром у Львові, уся повнота влади в якому належала нацистським чиновникам. Представники інших національностей могли обіймати лише нижчі адміністративні посади¹⁶⁸. Урядовою мовою дистрикту Галичина визнавалась німецька, проте до вживання допускалися українська та польська. Тому всі нормативно-правові акти повинні були публікуватись німецькою, українською та польською мовами¹⁶⁹.

Напередодні Другої світової війни у Східній Галичині проживали 5824 тис. осіб, з яких понад 3727 тис. (64,1%) становили українці, 874 тис. (15%) – поляки, 569 тис. (9,8%) євреїв та 49 тис. представників інших національностей (0,8%), переважно німців¹⁷⁰. Більшість населення мешкала в селах і займалася землеробством. Щодо етнодемографічної структури

¹⁶⁵ Кучер В.І., Стефанюк Г.В. Окупаційний режим в дистрикті “Галичина”. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття*. К.: Наукова думка, 2011. С.392.

¹⁶⁶ Kamenetsky I. Hitler's occupation of Ukraine 1941-1944: a study of totalitarian imperialism. Milwaukee, Wisconsin: The Marquette University Press, 1956. P. 26.

¹⁶⁷ Herwarth H. Deutschland und die ukrainische Frage 1941–1945. München, Institut für Zeitgeschichte, 51, MO 87. S. 3.

¹⁶⁸ Галичина в етнополітичному вимірі / авт. кол.: В. О. Котигоренко (керівник), В. А. Войналович, О. Я. Калакура, Л. Л. Ковач, В. В. Коцур, Н. І. Кочан, О. О. Ляшенко, Н. Ю. Макаренко, Ю. О. Ніколаєць, М. І. Панчук, О. В. Позняк, О. О. Рафальський, М. Ю. Рябчук. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 52.

¹⁶⁹ Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941-1944). Історико-політичний нарис / упорядк., вст. слово, підг. тексту і наук. ред. Р. Офіцинського; післям. Н. Антонюк. Ужгород: Гражда, 2001. с. 32.

¹⁷⁰ Ніколаєць Ю. Поляки в Україні у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. Вип. 1. С. 253.

східногалицьких міст, то у воєводських центрах кількість поляків сягала понад 50% мешканців, а в невеликих містечках – не більше чверті. З усіх етнічних спільнот, лише євреї переважно мешкали у містах. Їхня частка у містечках часто складала більше половини жителів, а у великих містах – до 30%. Німці поселялися переважно у селах (72%), де утворювали хліборобські колонії¹⁷¹.

Практична реалізація окупаційної політики у галицькому дистрикті суттєво залежала від врахування етнодемографічної специфіки краю. Нацистські управлінці здійснювали періодичну фіксацію настроїв місцевого населення. У одному з донесень знаходимо наступну інформацію, яка характеризувала, зокрема, ставлення польської громади до нової влади: “Поляки, як і українці, безсумнівно, вітають визволення з-під більшовицького ярма, але вони розгнівані, що українці змусили багатьох з них залишити їхні колишні позиції, що, безумовно, спричинило економічні труднощі для заможних верств польського населення. Тому ставлення поляків до німців стримане й нерішуче, натомість до українців – негативне”¹⁷². Окупаційна адміністрація не була зацікавлена у потуранні тому чи іншому народу. Навпаки, головний акцент робився на посиленні антагонізму й загострені давніх суперечок між представниками різних національностей. На теренах галицького дистрикту це найкраще простежувалось у ставленні до поляків та українців. Так, наприклад, зіштовхнувшись з ворожістю з боку більшої частини громадськості, що проявилася як реакція на включення краю до ГГ, нацистські управлінці почали протиставляти українцям місцеве польське населення. Воно охочіше йшло на співпрацю з владою, одержуючи від неї різні привілеї, зокрема посади в адміністративному й господарському апаратах¹⁷³.

¹⁷¹ Чорній П. Ставлення жителів Галичини міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.) до твореного ними поліетнічного та мультикультурного простору, *Хісторіанс*, 2013, режим доступу, <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/601-petro-chorniy-stavlennia-zhyteliv-halychyny-mizhvoiennoho-periodu-19191939-rr-do-tvorenogo-nymy-polietnichnoho-ta-multykulturnoho-prostoru> (дата звернення: 14.02.2022).

¹⁷² Bericht über die Haltung der Bevölkerung gegenüber den Behörden, 1941. *Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg* (далі – *ВА-МА*) RH 53- 23/32. Bl. 93.

¹⁷³ Ільюшин І. Нацистська політика і практика стосовно української і польської громад на територіях їх спільного проживання в роки Другої Світової війни. *Друга Світова війна та долі мирного населення у Східній Європі*: матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького 30 листопада — 1 грудня 2015 року, м. Київ, за редакцією Леоніда Фінберга. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 137.

Варто зазначити, що нацистські чиновники дотримувались чіткої лінії у питанні національної політики, складовою якої виступав принцип “розділяй і володарюй”. Поступки, до яких вони вдавались то для однієї, то для іншої сторони, мали винятково тактичний характер. Вони спрямовувались здебільшого на збереження порядку й підтримку лояльності мешканців краю до органів влади, які натомість намагались реалізувати поставлені вищим державним керівництвом завдання щодо економічної експлуатації дистрикту Галичина¹⁷⁴.

Загалом можна підсумувати, що з кінця другої половини ХІХ ст. простежувалось зростання інтересу німецького політикуму до “українського питання”. Досвід Першої світової війни продемонстрував вразливість німецької економіки, яка потребувала значних природних і людських ресурсів для реалізації колоніальних прагнень. Враховуючи недоліки кайзерівської політики, нацисти на чолі з А. Гітлером намагались використати “українську карту” з метою реалізації загарбницьких завоювань, які б гарантували “життєвий простір” для німців на Сході. Яскравим свідченням цього була доля Карпатської України, яка стала розмінною монетою у геополітичній грі Берліна. Попри це, нацистські спецслужби і надалі підтримували контакти із різними українськими політичними осередками, які діяли в еміграції. Серед них чільне місце посідала ОУН, радикальне крило якої добилося від Німеччини дозволу на створення Дружин Українських Націоналістів. Вони мали стати зародком війська відновленої української держави, яка, зрештою, залишилась на папері, оскільки окупанти не були зацікавлені у формуванні жодної незалежної країни на захоплених радянських територіях. Відтак Східна Галичина увійшла до складу ГГ, керівництво якого розглядало край як аграрно-сировинний придаток, що повинен забезпечувати продовольчі потреби Третього Райху.

¹⁷⁴ Ільющин І. Нацистська політика і практика стосовно української і польської громад. С. 129.

РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДИСТРИКТУ ГАЛИЧИНА

3.1. Аграрна політика

Важливе місце нацистське керівництво надавало сільськогосподарському потенціалу українських територій, про що неодноразово заявляли А. Гітлер та інші партійні лідери. Адже напередодні війни УРСР була одним з основних районів виробництва зерна, технічних культур і продуктів тваринництва. Володіння цими ресурсами дозволяло б покрити значний продовольчий дефіцит у самій Німеччині та здійснювати забезпечення Вермахту¹⁷⁵. Відтак влітку 1941 р. найголовнішим завданням, яке ставили перед собою нацистська та угорська окупаційні влади, полягало в якісному проведенні кампанії зі збору врожаю. Відповідні відозви до населення неодноразово лунали зі шпальт видань¹⁷⁶.

Однак намір встановити швидкий централізований контроль за аграрною галуззю Східної Галичини не вдалося. Почасти це пояснювалося окупацією краю як німецькими, так і угорськими військами. Власне в липні 1941 р. влада в галицькому Прикарпатті перейшла до рук угорської адміністрації, яка постановила “під страхом смерті” не чинити розбої та грабунки, а дотримуватись усіх розпоряджень Мадярсько-Королівської військової Команди¹⁷⁷. Як згадував Роман-Євген Ставничий, попри видану заборону, траплялись ситуації, коли “мадяри розбивали магазини, забирали товар, а опісля давали нагоду черні грабувати залишки; мадяри фотографували чернь на доказ”¹⁷⁸. Подібні випадки мародерства, реквізиції збіжжя та продуктів мали місце і в селах. Згідно з донесенням німецької служби безпеки

¹⁷⁵ Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Київ: Наук. думка, 2010. С. 475–476.

¹⁷⁶ Комунікат Львівської хліборобської палати. *Воля Покуття*. 1941. Число 7. С. 3.

¹⁷⁷ Обов’язкова постанова. *Воля Покуття*. 1941. Число 2–3. С. 6.

¹⁷⁸ Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле / Ред. Микола Савчук. Т. 2 Філядельфія: Видання Комітету Коломийян, 2008. С. 297–298.

(*Sicherheitsdienst*) за 15 липня 1941 р., угорці конфіскували всю провізію в Коломиї та Станіславові, а Долинський повіт постав перед загрозою повного голоду¹⁷⁹.

Після встановлення нацистської цивільної влади на західноукраїнських землях угорські високопосадовці Міністерства закордонних справ запропонували своїм німецьким колегам допомогу у зборі врожаю, пообіцявши надати необхідну кількість солдатів за плату у розмірі 20% від заготовленого збіжжя. Спершу вказана ініціатива не знайшла підтримки в керівних колах Третього Райху, оскільки продовольче забезпечення угорських військ і так здійснювалося коштом місцевого населення¹⁸⁰. Однак подальші консультації між союзними державами призвели до компромісу в цьому питанні, оскільки існувала загроза втрати частини врожаю. Тому 6 серпня 1941 р. Верховне командування Вермахту (*Oberkommando der Wehrmacht*) погодилось залучити частину особового складу угорського війська, яке розквартирувалось на південь від річки Дністер, до збору сільськогосподарської продукції за згадану матеріальну компенсацію¹⁸¹. Проте угорські солдати й надалі продовжували вдаватися до грабунку. У одному з донесень заступник губернатора галицького дистрикту Людвік Лозакер зазначив, що “угорські війська не надали жодної практичної допомоги під час збору врожаю в дистрикті Галичина. Методи, які вони застосовували, сприймалися селянами ніщо інше як експропріація”¹⁸².

Складність у проведенні збору сільськогосподарської продукції полягала також у відсутності належного технічного забезпечення. Напад Німеччини на СРСР викликав нагальну потребу евакуації матеріальних та демографічних ресурсів прифронтових територій. І хоча перебазування аграрного сектору економіки у тиллові райони Радянського Союзу займало другорядне, порівняно з промисловістю, місце, його масштаби були значними. Однак відсутність

¹⁷⁹ Пагіря О. Угорська військова адміністрація на півдні Галичини (літо 1941 року). С. 175.

¹⁸⁰ Донесення службовці Господарської інспекції “Південь” про діяльність угорських військ, 5 серпня 1941 р. *Державний архів Львівської області* (далі – ДАЛО). Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 9.

¹⁸¹ Schnellbrief der Oberkommando der Wehrmacht an das Auswärtige Amt vom 6. August 1941. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 10.

¹⁸² Mitteilung des Chefs des Amtes L. Losacker an das Auswärtige Amt vom 25. August 1941. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 16.

заздалегідь розроблених планів та швидке просування ворога не дозволили вивезти усю техніку та обладнання. Зважаючи на вказані обставини, радянське керівництво прийняло низку директив, що передбачали знищення матеріальних цінностей сільського господарства республіки, яке неможливо було евакуювати в інші райони країни¹⁸³. Так, наприклад, станом на серпень 1941 р. на території дистрикту Галичина діяло 59 машинно-тракторних станцій, на балансі яких знаходилося близько 600 тракторів. З них лише 350 вдалось відремонтувати й повернути в експлуатацію. Подібна ситуація стосувалася й іншої сільськогосподарської техніки¹⁸⁴.

На обсяги здачі натурального податку (контингенту) істотно вплинули природно-кліматичні умови краю. Передусім тут йдеться про затяжну повінь, яка восени 1941 р. охопила практично всю Східну Галичину. Інтенсивні дощі призвели до значних підтоплень сільськогосподарських угідь, загибелі худоби та домашньої птиці¹⁸⁵. Складною залишалась транспортна ситуація в галицькому дистрикті, оскільки через високий рівень підняття води руйнувалися мости, розмивалися залізничні й автомобільні шляхи¹⁸⁶.

Нацистська окупаційна адміністрація мало переймалася турботами й проблемами місцевого населення, хоча навіть її представники висловлювали занепокоєння розмірами спустошень, заподіяних стихією, і виділили невеликі кошти та продукти для окремих потерпілих місцевостей. Водночас німецькі урядовці постійно наголошували на обов'язковій здачі контингенту, накладеного на селян ще в серпні¹⁸⁷. Однак руйнівні наслідки стихійного лиха не дозволяли селянам виконати поставлені квоти, через що вони звертались до нової влади із проханням знизити розміри натурального податку. Так, жителі села Угерсько Стрийського округу у своєму клопотанні зазначали, що площа

¹⁸³ Власенко С. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941–1943 рр.) : автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01. К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. С.8.

¹⁸⁴ Характеристика Галичини, складена генералом фон Роком, червень–серпень 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 13. Спр. 109. Арк. 40.

¹⁸⁵ Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 – влітку 1942 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: 36. ст. К., 2011. Вип. 16. С. 294–295.

¹⁸⁶ Tagesmeldung der Oberfeldkommandantur 365 Lemberg vom 16. September 1941. *ВА-МА*. RH 53- 23/32. Bl. 135.

¹⁸⁷ Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 194 –влітку 1942 рр.). С. 296–297.

посіву 1941 р. становила близько 396 га, проте через повінь зібрати урожай вдалось лише зі 170 га¹⁸⁸. У деяких населених пунктах обсяги втраченого збіжжя та інших культур сягали понад 70%¹⁸⁹. Тому за сприяння УЦК окупаційна адміністрація погодилась переглянути показники контингентів та продовжити термін їхньої здачі¹⁹⁰. Для встановлення масштабів руйнувань, спричинених негодою, було організовано спеціальну німецько-українську комісію. Вона мала визначити розмір збитків, які понесла та чи інша громада, та провести перерахунок сільськогосподарської продукції, що підлягала подальшій здачі¹⁹¹.

Належна економічна експлуатація окупованих східногалицьких теренів була можлива лише за умови врахування природно-кліматичних особливостей краю. Щоб уникнути повторення руйнівних наслідків осінньої повені, нацистська влада розпорядилась здійснити регуляцію русел річок, зміцнити їхні береги¹⁹². Відомості про це знаходимо у розпорядженні керівництва Коломийського округу від 4 вересня 1942 р. У документі, зокрема, зазначалось, що на всіх небезпечних ділянках, де можливе високе підняття води, необхідно поставити охорону, кількісний склад якої варіювався від конкретної місцевості. Також передбачалось підготувати на випадок повені захисне та рятувальне спорядження, шнури, драбини, мішки з піском тощо¹⁹³. Крім того, на теренах галицького дистрикту розпочались масштабні меліораційні роботи, відповідальність за проведення яких несли сільські голови (війти чи старости)¹⁹⁴. У разі невиконання вказаної постанови передбачався колективний грошовий штраф, який стягувався з усієї громади та її керівників. Як інформувала газета “Воля Покуття” від 24 травня 1942 р., подібні санкції вжили

¹⁸⁸ Звернення жителів с. Угерсько до фінансового уряду в Стрию. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 2.

¹⁸⁹ Звернення жителів с. Баличі Зарічні до фінансового уряду в Стрию, 3 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 12.

¹⁹⁰ Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 194 –влітку 1942 рр.). С. 297.

¹⁹¹ Підсумок роботи комісії, яка здійснювала перевірку сіл, котрі постраждали від повені, 17 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 3.

¹⁹² Боротьба з повінню. *Бережанські вісті*. 1942. Число 16. С. 1.

¹⁹³ Rundschreiben des Kreishauptmannin Kolomea vom 4. September 1941. *Державний архів Івано-Франківської області* (далі – *ДАІФО*). Р.-37. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 18.

¹⁹⁴ Урядові накази і розпорядки. *Воля Покуття*. 1942. Число 32. С. 6.

щодо села Джурів Коломийського округу, мешканці якого мали сплатити “грошеву кару у квоті 1500 зл. На посадника збірної громади Джурів гривну в квоті 100 зл., на секретаря збірної громади Джурів, гривну в квоті 150 зл., а на вйта села Джурів гривну в квоті 50 зл.”¹⁹⁵

Важливим елементом нацистської аграрної політики залишалось питання власності. У дистрикті Галичина окупаційна адміністрація ліквідувала соціалістичну систему господарювання. При цьому нацистські урядники не скрізь розпустили довоєнні колгоспи, артїлі, ТСОЗи (товариства спільного обробітку землі). На їхній основі часто створювалися державні господарства – лігеншафти, у яких зберігалась практика спільного обробітку землі, як це було за радянських часів¹⁹⁶. Місцева преса інформувала, що станом на весну 1942 р. діяло понад 380 таких державних господарств. Земельні наділи селяни отримували у тимчасове користування¹⁹⁷, однак згодом за ними визнавалося право приватної власності на угіддя, до яких входили і присадибні ділянки¹⁹⁸. Видачу документів проводили органи цивільної влади. Вказаний процес особливо активізувався навесні 1944 р.¹⁹⁹, що можна пояснити підготовкою до відступу з огляду на наближення фронту.

Контроль за проведенням усіх сільськогосподарських робіт здійснювала Хліборобська палата (*Landwirtschaftskammer*), яка була структурним елементом Відділу харчування й хліборобства (*Abteilung Ernährung und Landwirtschaft*) при уряді дистрикту Галичина²⁰⁰. З метою покращення економічної ситуації і враховуючи досвід попереднього господарського року, окупаційна адміністрація вже з перших місяців 1942 р. розпочала активну підготовку до посівної кампанії. Влада запевняла, що “нова організація хліборобської праці дає запоруку, що наступні збори будуть кращі і незабаром осягнуть той

¹⁹⁵Зарядження. *Воля Покуття*. 1942. Число 32. С. 6.

¹⁹⁶ Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті “Галичина”. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011. С. 400.

¹⁹⁷ Завдання й організація Відділу Прохарчування та Хліборобства. *Українське слово*. 1942. Число 8. С. 3

¹⁹⁸ Полянський Ф. Особливості господарювання німецької окупаційної влади у 1941–1944 рр. (за матеріалами Тернопільщини). Наукові праці Запорізького національного університету. 2010. Вип. 28. С. 249.

¹⁹⁹ Підтвердження про законність власності на землю, націоналізовану радянською владою, 23 березня 1944 р. ДАЛО. Ф. Р-24. Оп. 3. Спр. 22. Арк. 1, 7.

²⁰⁰ Завдання й організація Відділу Прохарчування та Хліборобства. *Українське слово*. 1942. Число 8. С. 3.

максимум, на який стати урожайну землю Дистрикту Галичина і його працююче населення”²⁰¹. Нацистські урядники планували збільшити урожайність краю на 160%²⁰². Однак реальний стан справ в аграрній галузі був складний, тому про будь-яке зростання рівня продуктивності не йшлося. Про це свідчить, зокрема, той факт, що для покриття нестачі посівних матеріалів, спричинених повінню 1941 р., місцева адміністрація звернулася за допомогою до інших дистриктів ГГ²⁰³.

Кожна сільська громада повинна була здавати контингент, обсяг якого визначав окружний староста, а практичне виконання цього завдання здійснювали низові ланки органів управління. Розподіл натурального податку між окремими господарствами покладался на повітові сільськогосподарські та контингентові комісії, членами яких призначалися запропоновані вїтом сільської громади й затверджені окружним старостою відомі мешканці села²⁰⁴. Головними критеріями встановлення розміру податку виступали величина земельного надїлу, яким володїв господар, та кїлькїсть членїв його сїм’ї. Наприклад, селянин, який обробляв 2,5 га землі, мав здати впродовж року 12 ц зерна, 25 ц картоплї, 200 кг м’яса і 112 зл. готївкою. Якщо ж сїм’я була багатодїтною, а угїддя невелике, то, як правило, норма контингенту була меншою²⁰⁵. Бїльшїсть продукцїї населення дистрикту мало здавати державї. Так, наприклад, у власному вжитку могло залишатися не бїльше 15% молочних виробїв²⁰⁶.

Перед здїйсненням збору продовольства у населених пунктах проводились роз’яснювальнї наради, якї, за оцїнками мїсцевих урядникїв, “дали

²⁰¹ Хлїба вистане до нових жнив. *Воля Покуття*. 1942. Число 15. С. 4.

²⁰² Завдання й органїзацїя Віддїлу Прохарчування та Хлїборобства. *Українське слово*. 1942. Число 8. С. 3.

²⁰³ Посївний матерїал для Галичини. *Воля Покуття*. 1942. Число 8. С. 4.

²⁰⁴ Перехрест О. Г. Податкова та заготївельна полїтика нацистських окупантїв на територїї дистрикту “Галичина”. *Вїсник Черкаського унїверситету*. Серїя “Історичнї науки”. 2018. № 1. С. 79; Кучер В., Стефанюк Г. Окупацїйний режим в дистрикті “Галичина”. *Україна в Другїй свїтовїй вїйні: погляд з XXI ст. Кн. 1*. К.: Наукова думка, 2011. С. 400.

²⁰⁵ Стефанюк Г. В. Оподаткування населення Галичини та Волини в роки нїмецької окупацїї (1941–1944 рр.). *Науковий вїсник Схїдноєвропейського нацїонального унїверситету іменї Лесї Українки*. Історичнї науки. 2019. № 9 (393). С. 82.

²⁰⁶ Розпорядження окружним та повітовим молочарням щодо обсягїв заготївлї молочної продукцїї. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 13. Спр. 91. Арк. 4.

гарний вислід. Села своєчасно звозили контингенти жита, пшениці, вівса, ячменю і інших збіжжєвих продуктів, як рівнож картопель і окопових. Завдяки тому міське населення дістало вчасно ще перед морозами свої приділи картоплі і забезпечення на зиму.²⁰⁷ Однак фактичний стан справ зі здачею контингенту був не таким оптимістичним, про що свідчать статистичні матеріали окупаційної адміністрації. У вересні 1942 р. вдалось зібрати менше як 50% від визначеної норми²⁰⁸. У наступні місяці ці цифри дещо зросли²⁰⁹, але підсумок контингентної акції за 1942 р. виглядав наступним чином: середній показник зданої по дистрикту сільськогосподарської продукції становив 75,9%. Лише жителі Дрогобицького округу у повному обсязі виконали поставлені на них податкові зобов'язання²¹⁰. При цьому продуктивність селянських господарств була значно вищою у порівнянні із лігеншафтами²¹¹.

Нацистська система оподаткування селянства передбачала й обов'язкову здачу тваринницької продукції. Її обсяги не були сталими, а щороку переглядались у бік збільшення. Для виконання поставлених завдань планувалось розширити площі пасовищ для худоби²¹². Однак наприкінці 1941 р. в окупантів виникли великі проблеми із заготівлею тваринницької продукції. Почасти це пояснювалось масовими несанкціонованими реквізиціями худоби військовими частинами й окремими військовослужбовцями, які ті проводили впродовж перших місяців окупації²¹³. Про це свідчать численні скарги селян на адресу органів влади. Вони вимагали повернути забраних коней, вози, супровідний реманент або ж отримати натомість фінансову компенсацію²¹⁴. Розгляд справ тривав дуже довго, що значно знижував шанси позивачів на

²⁰⁷Тверді обставини воєнного часу. *Воля Покуття*. 1943. Число 1. С. 5.

²⁰⁸ Статистичні відомості про здачу контингенту в дистрикті Галичина станом на 10 жовтня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 31.

²⁰⁹ Статистичні відомості про здачу контингенту в дистрикті Галичина протягом жовтня – грудня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 32–35.

²¹⁰ Звіт про виконання контингенту за 1942 р. по кожному округу. *ДАЛО*. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 37.

²¹¹ Статистичні відомості про стан виконання контингенту в Тернопільському округу. *ДАЛО*. Р-35, Оп. 1, Спр. 41, Арк. 7–9.

²¹² Підготовчі праці до весняної хліборобської кампанії. *Воля Покуття*. 1942. Число 14. С. 3.

²¹³ Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр. економічне та соціальне становище. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. С. 156–157.

²¹⁴ Звернення селян на адресу органів влади з проханням отримати компенсацію за забрану худобу, 1943 р. *ДАЛО*. Ф. Р-24. Оп. 2. Спр. 114. Арк. 7, 13.

позитивний результат. Все ж незначній частині з них таки вдалось одержати матеріальне відшкодування²¹⁵.

Зважаючи на труднощі із заготівлею тваринницької продукції, цивільна адміністрація вирішила посилити контроль за галуззю. Так, було ініційовано процес паспортизації усіх свійських тварин включно з хатньою птицею²¹⁶. Згодом норма реєстрації поширилась на підприємства, які займались розведенням худоби й переробленням м'ясопродуктів, а також на профільні магазини²¹⁷. Згадане розпорядження підсилювалось окремою ухвалою щодо обов'язкового ветеринарного огляду коней. Від його виконання звільнялись господарства, які належали збройним силам і поліційним органам площею понад 100 га²¹⁸. Газета "Воля Покуття" інформувала про запровадження заборони на самовільний забій коней, дозвіл на який у чотирьох примірниках надавав окружний або повітовий ветеринар лише в тому випадку, якщо "доставка звірини до найближчої різні дійсно цілковито є неможлива"²¹⁹.

Окупаційна влада суворо регламентувала процедуру збору контингенту та здійснювала ретельний облік усього заготовленого збіжжя. Інструкції, які надходили від нацистської адміністрації, стосувалися як здачі сільськогосподарської²²⁰, так і тваринницької продукції²²¹. Після цього видавались спеціальні посвідчення у трьох екземплярах, які підтверджували факт виконання натурального податку. Оригінал документа мав зберігатися у селянина, а дві його копії передбачались для службового користування державними заготівельними пунктами та іншими управліннями (передусім кооперативами), на основі яких згодом формувався детальний звіт щодо

²¹⁵ Звернення селян на адресу органів влади з проханням отримати компенсацію за забрану худобу, 1943 р. ДАЛО. Ф. Р-24. Оп. 2. Спр. 114. Арк. 12.

²¹⁶ Паспорти на тварин. *Воля Покуття*. 1942. Число 19. С. 4.

²¹⁷ Про господарювання і реєстрацію худоби. *Воля Покуття*. 1942. Число 27. С. 4.

²¹⁸ Урядове оголошення в справі перегляду коней. *Воля Покуття*. 1942. Число 9. С. 4.

²¹⁹ Урядові накази і розпорядки. *Воля Покуття*. 1942. Число 34. С. 4.

²²⁰ Rundschreiben № 17 vom 1. November 1941. *Державний архів Тернопільської області* (далі – ДАТО). Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2.

²²¹ Mitteilung an die Vögte der Landgemeinden des Kreises Tarnopol vom 12. Juni 1943. ДАТО. Ф. Р-187. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 14.

отриманого контингенту²²². Однак брак комунікації між різними гілками влади з приводу процедури надання тих чи інших документів призводив до численних бюрократичних плутанин. У розпорядженні Л. Лозакера від 16 червня 1942 р. йшлося, що, у випадку виявлення порушення під час перевірки, “сільськогосподарська продукція, яка транспортувалась на підставі неправомірно виданих посвідчень, підлягала негайній конфіскації, а на перевізників накладався грошовий штраф”²²³. Однак найбільше через міжвідомчі проблеми страждав пересічний селянин, який, наприклад, міг не отримати премійного товару за здану продукцію, оскільки документи, які б це підтверджували, часто губилися працівниками заготівельних пунктів²²⁴.

Окремо варто зупинитися на оцінці контингентної політики нацистської адміністрації щодо фольксдойчів. Напередодні війни на західноукраїнських теренах проживало близько 40 тис. етнічних німців. Переважна більшість з них мешкала в колоніях, однак значна частина перебувала також у Львові, що вважався одним з осередків німецького життя краю. Після початку Другої світової війни та входження східногалицьких земель до складу СРСР у рамках німецько-радянського договору про дружбу та кордони від 28 вересня 1939 р. розпочався взаємний обмін населенням. За його підсумками майже 29 тис. осіб перебравлись на підконтрольні Третьюму Райху території. Попри те, що етнічні німці мали ряд соціальних привілеїв (забезпечувалися житлом, необхідними предметами побуту, роботою, отримували доступ до дефіцитних товарів тощо²²⁵), вони все одно мали сплачувати певні податки. Передусім це стосувалось фольксдойчів, які проживали в селах, оскільки на них поширювалась дія розпорядження щодо здачі сільськогосподарського

²²² Rundschreiben № 17 vom 1. November 1941. *Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО)*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2.

²²³ Розпорядження заступника губернатора галицького дистрикту Л. Лозакера про процедуру видачі документів, які підтверджують здачу сільськогосподарської продукції, 16 червня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 12. Спр. 3. Арк. 26.

²²⁴ Mitteilung der Landwirtschaftliche Zentralstelle an allen Genossenschaften und Erfassungsstellen im Kreise Tarnopol vom 3. Februar 1943. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 64.

²²⁵ Мартиненко Т. “Нація білого хліба”: фольксдойче Львова в контексті соціальної поведінки населення в роки німецької окупації. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2012–2013. Випуск 13–14. С. 246–248.

контингенту. Очевидно, що подібні постанови викликали хвилю нерозуміння та несхвалення з боку останніх, які намагались відстоювати свої права. Для цього вони звертались до відповідних інстанцій, де наводили документи, які підтверджували приналежність до статусу фольксдойчів. Однак зазвичай їхні клопотання залишались без розгляду²²⁶.

Цивільна влада й правоохоронні структури здійснювали жорстокий контроль за процесом здачі сільськогосподарської продукції. Селянин, який не виконав контингентної норми, ризикував втратити власне господарство²²⁷. Конфіскація майна здійснювалась на підставі прийнятого у грудні 1942 р. законодавства щодо посилення відповідальності за правопорушення у сфері сільського господарства. Поряд з штрафом й реквізицією збіжжя та реманенту, винного могли ув'язнити на три місяці, зобов'язати виконувати виправні роботи протягом 30 днів та ін.²²⁸ Водночас, однією з форм покарання за невиконання контингентних норм виступало заручництво когось із членів сім'ї. Арешт тривав до тих пір, поки родичі не здавали увесь обсяг сільськогосподарської продукції. За словами Івана Головінського, правоохоронні органи жорстоко поводитися із такими заручниками: “Сильно запам'яталася мені одна подія, коли вулицями Бережан, тягаровими автами, під сильною ескортою гестапо везли селян-закладників. Обдерті, голодні, зтероризовані, гордо витримували наруги і побої. Кілька днів пізніше тих закладників розстріляло гестапо на Бережанському кладовищі”²²⁹.

Поширеним явищем була практика доносів на голів сільських громад, яких звинувачували у причетності до комуністичного підпілля, перевищенні службових повноважень, привласненні чужого майна²³⁰,. Водночас траплялись випадки застосування найвищої міри покарання щодо осіб, які приховали чи

²²⁶ Повідомлення у справі здачі контингенту фольксдойчами, 21 жовтня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 57, Арк. 25.

²²⁷ Відібрання господарств за невиконання контингентів. *Воля Покуття*. 1943. Число 1. С. 6.

²²⁸ Кари за переступлення розпорядкою. *Воля Покуття*. 1943. Число 4. С. 2.

²²⁹ Головінський І. Від степів Пантелихи до американських хмарочосів. Нью-Йорк: Накладом автора, 2009. С. 12.

²³⁰ Скарга громади с. Шутов на старосту Петра Козака та його секретаря у зв'язках з радянськими партизанами. ДАЛО. Ф. Р-24. Оп. 3. Спр. 20. Арк. 6, 7.

неправомірно присвоїли частину контингенту громади. Яскравим прикладом може слугувати інцидент, який трапився у селі Рудники, що на Мостищині. Місцевого солтиса й трьох інших членів контингентної комісії арештували та розстріляли через зловживання в ході збору збіжжя від селян²³¹. Деякі очільники сільських громад намагалися послабити податковий тягар. Володимир Сава, уродженець села Угринів Станіславівського округу, пригадував, що за ініціативи місцевого солтиса Методія Соломи було створено спеціальну комісію, яка займалася збиранням сільськогосподарської продукції від заможної частини громади. Варто зазначити, що вказана акція мала добровільний характер. Головна мета такого заходу полягала у покритті контингентових недоборів, щоб уникнути жорстоких санкцій з боку поліційних структур²³².

Окупаційна влада намагалась мінімізувати втрати майбутнього врожаю. Для того, щоб не допустити крадіжок насіння з вже обробленого поля, місцеві урядники прийняли постанову, яка зобов'язувала: “1) [...] всім особам включно з власниками ходити по полях і ріллі в часі від 15 травня до 30 червня 1942 в пору від 21 години вечером до 5 години ранку. 2) Всяке суперечне ділання з тим розпорядком буде каране грошевою гривною до 1.000 зл. або арештом. При цьому, не торкатиметься це покарання за можливі другі провини. 3) Посадники мають постаратися встановити пильну громадську охорону для поборювання крадежем насіння по полях. Пильна громадська охорона має право всі особи, що їх у поданому часі, як неуправнених, стріне на полях, арештувати та видати на станицю дотичної поліції.” Додаткову інспекцію могли здійснювати озброєні поліцейські патрулі²³³.

Інтенсифікація репресивних заходів припала на 1943 р., коли сили Вермахту зазнали нищівних поразок на Східному фронті та потребували якомога більше продовольства для ведення позиційної війни. Поряд з обов'язком здавати контингенти, обсяги яких постійно зростали, на селян

²³¹Кара за надужиття при здачі контингенту. *Воля Покуття*. 1943. Число 10. С. 8.

²³² Сава В. Удома й на чужині. Варшава: Видавництво Українського архіву, 1995. С. 44.

²³³Поліційний розпорядок про охорону насіння. *Воля Покуття*. Число 32. С. 6.

наклади інші побори. Одним із них був податок за користування земельною ділянкою, яка не була залучена для сільськогосподарських потреб. За кожний гектар такого угіддя селянин мав сплачувати 40 зл. Поряд з тим, додаткові грошові стягнення накладались й на земельні ділянки, які знаходилися в одноосібному індивідуальному користуванні²³⁴. Після проведення всіх підрахунків населений пункт мав сплатити кінцеву суму, розмір якої в умовах війни був непосильний для багатьох громад. За таких обставин сільські голови доволі часто звертались до органів окупаційної влади із запитом щодо зменшення обсягів ґрунтового податку²³⁵. До того ж траплялись випадки завищення суми земельного побору, спричинені документаційною плутаниною²³⁶. Так, наприклад, на сільські громади накладались грошові стягнення і за ті угіддя, які опинилися в межах державних господарств – лігеншафтах²³⁷. Не менш обтяжливим для селян був і воєнний податок, який у лютому 1943 р. долучили до ґрунтового як окремий додатковий збір. Його мали сплачувати двома частинами – до 30 квітня і 15 листопада поточного року. Оподаткуванню підлягали ті землі, “які, згідно з декретом колишньої польської держави про ґрунтовий податок, звільнені від цього додатку”. Грошевий обрахунок здійснювали відповідно до норм ґрунтового побору²³⁸.

Наближення жнив зумовило посилення поліцейного нагляду за сільськогосподарськими угіддями. У зв'язку з цим від 15 липня 1943 р. на території усього ГГ запровадили режим надзвичайного стану, що діяв до 20 грудня 1943 р. Прийняте розпорядження істотно розширило повноваження правоохоронних органів та встановило жорсткішу відповідальність у випадку виявлення порушень²³⁹. Здача продовольства в окреслений період проходила у

²³⁴Оплата за ужиткування землі в дистрикті Галичина. *Воля Покуття*. Число 28. С. 4.

²³⁵Звернення жителів с. Угерсько до фінансового уряду в Стрию, 6 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1.

²³⁶Звернення жителів с. Добряни до фінансового уряду в Стрию, 26 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 19.

²³⁷Звернення жителів с. Баличі Зарічні до фінансового уряду в Стрию, 29 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 13.

²³⁸Воєнний додаток до ґрунтового податку в 1943 році. *Воля Покуття*. 1943. Число 9. С. 5.

²³⁹Розпорядок Про охорону охоплення жнив і забезпечення прохарчування. *Воля Покуття*. 1943. Число 31. С. 7.

шість етапів, кожному з яких відводився конкретний вид збіжжя²⁴⁰. Якщо селянин не міг самостійно організувати заготівлю й постачання продукції, йому надавали допомогу. Зокрема, “Кружок Товариства “Сільський Господар” у порозумінні і за співпрацею громадської управи та місцевих організацій”²⁴¹. Подібні рекомендації свідчать про проблеми у питаннях технічної забезпеченості господарств, нестачі робочої сили, транспортної спроможності.

Щоб активізувати й стимулювати працю селян, Хліборобська палата вирішила організувати на теренах усього дистрикту близько сотні зразкових господарств, методи управління яких базувались на успішному німецькому досвіді. Як повідомляла газета “Воля Покуття”, з-поміж численних “зголошень прийнято лише зголошення тих господарів, котрі дають запоруку, що справді зможуть стати прикладом для других, та котрих умовини відповідають вимогам Хліборобської Палати. Їх господарства мусять бути самодостатні, вони повинні мати змогу обробити рілля й обійти обійстя власними силами”. Загальна площа угідь мала становити не менше 5 і не більше 20 га²⁴². Власники господарств, які визнали зразковими, отримали відзнаки німецької влади у вигляді спеціальних вивісок на свої подвір’я та зовнішніх атрибутів – окремих опасок на руку. У Станіславівському окрузі їх нараховувалось 268 осіб²⁴³.

Для того, щоб заохотити селян вчасно й повноцінно здавати контингенти, нацистська адміністрація запровадила систему преміювання – можливість придбати товари першої необхідності, яких, утім, не вистачало на кожного охочого. Загальний розмір премієвих квитків, виданих владою протягом 1942/1943 господарського року, становив 350 млн зл.²⁴⁴ У серпні 1943 р. опублікували оновлену шкалу розцінок, за якою “як мірило вартості” брали “відживну вартість та вартість управи даної рослини, на приклад встановлено за 100 кг вівса 80 премійових одиниць; за 100 кг ріпаку – 350 премійових одиниць.

²⁴⁰Контингенти. *Воля Покуття*. 1943. Число 37. С. 5.

²⁴¹Як організувати здачу контингенту? За своєчасність виконання нашого обов’язку. *Воля Покуття*. 1943. Число 37. С. 5.

²⁴²Зразкові хліборобські господарства. *Воля Покуття*. 1942. Число 18. С. 4.

²⁴³Ані пяді необробленої землі. *Воля Покуття*. 1943. Число 14. С. 6.

²⁴⁴Хлібороб буде мати доволі промислових виробів. *Воля Покуття*. 1943. Число 13. С. 8.

Премійові одиниці за картоплю та городні продукти вираховується на основі прибутку з продажу за віддану кількість продуктів. При тому треба вважати за підставу: Картопля в вартості 1 зл. – 3 премійовим одиницям; городні продукти в вартості 1 зл. – 1 прем. одиниці.” Окремий перерахунок встановлювався і щодо продукції тваринного походження²⁴⁵.

Механізм преміювання, який активно застосовувала нацистська адміністрація, загострив і без того дефіцит певних видів продукції, які підлягали розподілу між селянами. Головним чином це стосувалось паливно-мастильних матеріалів, яких потребували війська на фронті. 3 травня 1943 р. вводилось в дію розпорядження влади, яке встановлювало суттєві обмеження щодо виділення обсягу нафтопродуктів, визначених як премія за своєчасно зданий контингент. У випадку порушення постанови на винних чекала кримінальна відповідальність²⁴⁶. Як паливно-мастильні, так й інші товари першої необхідності рідко потрапляли в торговельну мережу, бо німці забирали їх собі. Часто премії для населення видавали горілкою²⁴⁷, компенсуючи таким чином дефіцитний товар, особливо якщо йшлося про нафту²⁴⁸. Подекуди на керівників сільських громад надходили скарги і доноси зі звинуваченнями у привласненні частини продукції, призначеної для преміювання. Такий випадок трапився зі старостою села Пристань Жовківського повіту Василем Шумом. Йому інкримінували незаконне зберігання горілки, яку мали отримати мешканці громади. Однак у ході слідства було встановлено, що жителі Пристані добровільно відмовилися від вказаного премійного товару, тому він і залишився у господарстві голови села, що стало підставою для зняття усіх обвинувачень²⁴⁹.

²⁴⁵За сільсько-господарські продукти. Нова система премій. *Воля Покуття*. Число 32. С. 2.

²⁴⁶ Розпорядження уряду ГГ про встановлення відповідальності за польові шкоди, 17 червня 1943 р. *ДАТО*. Ф. Р-187. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 5–6.

²⁴⁷Перехрест О. Г. Податкова та заготівельна політика нацистських окупантів на території дистрикту “Галичина”. С. 84.

²⁴⁸ Повідомлення відділу харчування та сільського господарства Тернопільського окружного староства щодо розподілу премійних товарів, 21 червня 1943 р. *ДАТО*. Ф. Р-187. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 18.

²⁴⁹ Листування між командиром поліції охорони та СД, адвокатом Бауер у Львові з приводу розслідування справи про неправильну видачу премійних товарів керівником громади Пристань, що неподалік Жовкви, Василем Шумом, 21 липня 1941 – 10 вересня 1943 рр. *ДАЛО*. Ф. Р-24. Оп. 3. Спр. 195. Арк. 1–7.

Важливе місце серед інструментів впливу на населення окупаційний режим відводив пропаганді. Вже 18 липня 1941 р. відбулася нарада, темою обговорення якої стало питання проведення пропагандистсько-агітаційних заходів у рамках кампанії “боротьби за врожай”. Першочергово передбачалось поширити по округах звернення губернатора дистрикту щодо важливості виконання контингентних зобов’язань. Для реалізації цього заходу планувалось надрукувати близько 60 тис. плакатів польською та українською мовами. Особлива увага відводилась листівкам, тираж яких становив 1 млн одиниць²⁵⁰. Така кількість обумовлювалась тим, що вказаний засіб пропаганди володів рядом переваг у порівнянні з іншими видами друкованої продукції, оскільки характеризувався невеликим об’ємом (не більше двох сторінок), поширювався за короткі терміни²⁵¹.

Серед інших заходів, ухвалених на нараді, була організація пересувної банерної виставки, яка мала експонуватися в кожному окрузі дистрикту. Особлива увага також відводилась поширенню пропагандистських гасел у селах, де проживали фольксдойчі, щоб, як зазначалось на зустрічі, вони “подали хороший приклад місцевому населенню під час збору врожаю”²⁵². При цьому наголошувалося на забороні здійснення жодних масштабних поліційних акцій в тих населених пунктах, які старанно виконують поставлені на них контингентні зобов’язання.

Поряд з публікацією агітаційного матеріалу на сторінках періодичних видань активно використовували покази фільмів на сільськогосподарську тематику. Головне завдання таких сеансів зводилось до популяризації німецького способу ведення господарства, демонструючи раціональність та ефективність системи господарювання аграріїв Третього Райху²⁵³. Відтак нацистські чиновники розробили окремий графік трансляцій у кожному

²⁵⁰ Звіт із засідання щодо питань заготівлі сільськогосподарської продукції, 19 липня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 1.

²⁵¹ Салата О. О. Листівки як інформаційно-психологічний засіб боротьби під час війни Німеччини проти СРСР. *Сторінки історії : збірник наукових праць*. 2009. Вип. 28. С. 192.

²⁵² Звіт із засідання щодо питань заготівлі сільськогосподарської продукції, 19 липня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 129. Арк. 1

²⁵³ Фільм на послугах господарки. *Воля Покуття*. 1943. Число 9. С. 7.

великому місті дистрикту. Так, приміром, у Коломиї показ тривав протягом 11–14 березня 1943 р.²⁵⁴ Однак, загалом німецька кінопропаганда виявилась малоефективною. Це пояснювалось нестачею придатних до експлуатації кінотеатрів та відсутністю розгалуженої кіномережі у провінції²⁵⁵.

Вагоме місце у системі економічного управління окупаційна влада відводила освітньому питанню. У цьому контексті німецька адміністрація часто дотримувалася розробленої програми перетворення мешканців регіону в робочу силу для Третього Райху. Тому основними елементами освітньої системи стали початкові та професійні школи, які мали забезпечити мінімальний рівень знань молодих людей і підготувати їх до виконання найпростіших функцій у промисловості, сільському господарстві та торгівлі²⁵⁶. Для цього передбачалось організувати широку мережу різнопрофільних навчальних закладів. Так, наприклад, лише у Сокальському повіті мали відкрити вісім дворічних обов'язкових сільськогосподарських шкіл, де навчалася б молодь у віці від 14 до 16 років. Водночас створювалися необов'язкові однорічні школи, окремо для дівчат і хлопців. Сюди приймали учнів у віці від 16 до 18 років. Після закінчення вказаного вишколу молодь могла продовжити навчання у дворічній фаховій рільничій школі²⁵⁷.

Дозвіл на відкриття сільськогосподарської школи видавали місцеві органи влади. Безпосередній контроль за навчальним процесом здійснював директор закладу. Здебільшого до школи записувалися учні із кількох прилеглих сіл. При цьому на навчання приймалися як українські, так і польські школярі. Серед предметів, які викладалися в сільськогосподарських школах, були основи землеробської справи, діловодства (службове листування), арифметика, релігієзнавство тощо. Щомісяця здійснювався облік відвідуваності учнів; дані свідчать, що пропускали в основному понад третину занять. Ще

²⁵⁴Фільмові вистави для хліборобів у Галичині. *Воля Покуття*. 1943. Число 8. С. 5.

²⁵⁵Михайлюк М.В. Німецька пропаганда в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси*. К.: “Видавництво Наукова думка” НАН України, 2001. С. 652.

²⁵⁶Кондратюк К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941-1944 рр.: соціально-економічний і культурно-освітній аспекти. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2019. Спецвипуск. С. 337.

²⁵⁷Фаховий вишкіл селянства. *Львівські вісті*. 1942. Число 190. С. 3.

однією проблемою, яка перешкоджала ефективному функціонуванню сільськогосподарських шкіл, стала відсутність кадрового ресурсу. До складу педагогічного колективу входила невелика кількість вчителів (інколи не більше п'яти). Частина з них працювала на повну ставку, а інші були оформлені на певний термін згідно з контрактом. Переважна більшість вчителів мала середню педагогічну освіту²⁵⁸. Однак жорстка окупаційна політика, неналежне фінансове та матеріальне забезпечення спричиняли звільнення й пошук нових місць праці.

Фахова підготовка проходила також у формі навчальних курсів, тривалість яких була різною. Ініціатором їхнього створення виступали місцеві організації – Український допомогивий (окружний) комітет, товариство “Сільський господар”, кооперативні об'єднання²⁵⁹. Особливою популярністю серед населення користувались хліборобські курси. Їх проводили на території усіх округів²⁶⁰. У гірських районах галицького дистрикту влада організувала окремий вишкіл для челядників. Для того, щоб взяти у ньому участь, охочі мали здати спеціальний “майстерський іспит”²⁶¹. Крім того, для підвищення рівня знань пропонувалось здійснити обмін здібною молоддю, яка мала перейняти досвід ведення господарств в інших дружніх та союзницьких Німеччині європейських державах²⁶².

Курсова освіта стосувалась і ремісничого профілю. Так, у січні 1942 р. на базі відновленої школи деревного промислу в Коломиї розпочався набір на трирічний мистецький курс. Умови вступу, як зазначала газета “Воля Покуття”, були наступними: “На курс приймається кандидатів, що покінчили 6 клас народньої школи і не переступили 18 року життя. Для кандидатів оголошується поки що пробні вписи в днях від 21 до 31 січня 1942 р.”²⁶³ За ініціативи УЦК у

²⁵⁸ Місячні звіти та навчальні плани сільськогосподарської школи в Глинянах Золочівського повіту на 1942–1943 та 1943–1944 рр. *ДАЛО*. Р-35. Оп. 13. Спр. 163. Арк. 4–19.

²⁵⁹ Галів М. Курсова система освіти на Дрогобиччині у роки нацистської окупації (1941–1944). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2013. Число 5. С. 16.

²⁶⁰ Вступні іспити до сільсько-господарської школи в Черниці. *Воля Покуття*. 1942. Число 12. С. 4.

²⁶¹ Важне для українських ремісників. *Воля Покуття*. 1942. Число 7. С. 4.

²⁶² Практичний вишкіл хліборобської молоді. *Воля Покуття*. 1944. Число 10. С. 5.

²⁶³ Українські фахові школи в Коломиї. *Воля Покуття*. 1942. Число 2. С. 4.

Львові організували ремісничий вишкіл для хлопців у віці від 14 до 18 років, які закінчили народну школу. Учнів забезпечували гуртожитком, вартість проживання в якому становила 150 зл. на місяць. Оплату можна було здійснити також у вигляді постачання сільськогосподарської продукції. Для незаможних учнів та сиріт передбачались знижки²⁶⁴. Влада розглядала розбудову розгалуженої сільськогосподарської та ремісничої освітньої мережі тільки у контексті фахової підготовки робітників нижчої та середньої ланки, які б забезпечували виконання господарських планів.

Аграрна політика окупаційної адміністрації залежала від ситуації на фронті. З переходом до позиційної війни, проведенням широкої мобілізаційної кампанії виникла потреба у підготовці особового складу. Для реалізації цього завдання було ухвалене рішення розширити територію Яворівського полігону, який раніше використовували як польська, так і радянська влади²⁶⁵. Остання на початку 1940 р. збільшила його площу шляхом примусового виселення сотень тисяч осіб, яких скеровували в різні райони СРСР²⁶⁶. Факти brutальної депортації населення, вчинені радянськими каральними органами, активно висвітлювалися на сторінках періодичних видань після окупації Східної Галичини Вермахтом²⁶⁷. Подібну практику застосували й нацистські урядовці. Архівні документи містять відомості про виселення семи тисяч осіб із сіл, площа яких передавалась для потреб військових. Перші вивезення відбулися влітку 1942 р. напередодні збору врожаю. Внаслідок цього сім'ї селян, які залишили свої домівки, опинились у скрутному становищі. Про це свідчать, зокрема, численні звернення до влади із проханням терміново надати продуктове забезпечення²⁶⁸, розподілом якого займалися керівники тих громад,

²⁶⁴ До мужів довір'я львівського району, 19 березня 1943 р. *ДАЛО*. Р-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 184.

²⁶⁵ Детальніше про історію створення Яворівського полігону див.: Стецькович С. Полігон на Розточчі: до історії депортацій населення під час створення Яворівського військового полігону. Л: Видавництво "Видавничий дім" УКРПОЛ", 2010. 84 с.

²⁶⁶ Мартинець С. Таємниця Яворівського полігону. *Україна молода*. 2008. №97. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1171/163/41690/> (дата звернення: 24.06.2023).

²⁶⁷ Переселенці вертаються. *Львівські вісті*. 1941. Число 119. С. 3.; Трагедія вишеньчуків. *Щоденні вісті*. 1941. Число 33. С. 3.

²⁶⁸ Лист Українського Комітету Допомоги про проведення переселенської акції, 19 березня 1943 р. *ДАЛО*. Р-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 190.

куди відправляли родини переселенців²⁶⁹. Участь у вказаних заходах приймав і УЦК, який опікувався питаннями перевезення особистих речей селян, здійснював пошук нових помешкань для них²⁷⁰. Також за сприяння організації в серпні 1943 р. усі сім'ї переселенців отримали фінансову допомогу в розмірі 500 зл.²⁷¹

Окремо варто зупинитися на висвітленні діяльності західноукраїнської кооперації. Після окупації краю 1939 р. військами Червоної армії запроваджувалась нова система управління, швидким темпом здійснювалась націоналізація різних форм власності й житлового фонду. Не оминув цей процес і кооперативні об'єднання, які зазнали істотних матеріальних збитків у ході одержавлення їхнього майна²⁷². Радянізація супроводжувалась репресіями щодо населення з боку правоохоронних й поліцейських структур. Значна частина громадсько-політичних діячів, представників інтелігенції перебралась до ГГ, де за сприяння УЦК і його голови В. Кубійовича вдалось відновити діяльність кооперації²⁷³. Станом на березень 1941 р. у межах ГГ діяло 995 кооперативних товариств²⁷⁴.

Ставлення окупаційної влади як до політичних, так і господарських ініціатив можна простежити із численних звітів служби безпеки (*Sicherheitsdienst*). У повідомленні від 31 липня 1941 р. висловлювалися побоювання щодо можливого зосередження усіх секторів економіки в руках українців, позаяк це не відповідало інтересам Німеччини. Нацистські чиновники, як йшлося далі у донесенні, повинні одноосібно контролювати

²⁶⁹Лист Українського Комітету Допомоги до волоського старшини в Зашкові, 4 березня 1943 р. *ДАЛО*. Р-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 61.

²⁷⁰ Лист Українського Комітету Допомоги у справі проведення переселенської акції, 21 січня 1943 р. *ДАЛО*. Р-185, Оп. 1, Спр. 384, Арк. 54.

²⁷¹ Звіт діяльності Українського комітету допомоги за серпень 1943 р. *ДАЛО*. Р-1940. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 12.

²⁷² Народна торгівля. Відновлення діяльності нашої відомої кооперативної установи. *Українські щоденні вісті*. 1941. Число 31. С. 3.

²⁷³ Витанович І. Історія українського кооперативного руху: із праць Історично-Філософичної Секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. С. 501.

²⁷⁴ Кубійович В. Українці в Генерал-губернаторстві. Підсумки праці Українського Центрального Комітету. *Вільне слово*. 1941. Число 20. С. 2.

кожну галузь господарства. Місцеві кадри могли отримати допуск лише до нижчих адміністративних посад у державних інституціях²⁷⁵.

Попри провал політичних планів, соціально-економічне життя в краї поступово активізувалось. Уже наступного дня після окупації Львова нацистами Іван Мартюк очолив групу осіб, що складалася з колишніх працівників “Центросоюзу”, яка взялася до організаційного відновлення української сільськогосподарської кооперації²⁷⁶. На початку липня 1941 р. місцева преса інформувала громадськість про відновлення роботи усіх найбільших довоєнних осередків й діяльності РСУК²⁷⁷. Його повноваження згодом поширилися і на об’єднання, які діяли на території Люблінського й Краківського дистриктів²⁷⁸.

Організаційна структура РСУК будувалась за попереднім довоєнним принципом. Основу становили чотири українські осередки, кожен з яких відповідав за окремий напрям: “Центросоюз” був головною торговельною інституцією для хліборобських кооперативів, “Маслосоюз” – для молочарських кооперативів, “Народна торгівля” – для міської споживчої кооперації, а “Центробанк” – для кредитних установ. Керівником РСУК обрали Юліяна Павликовського²⁷⁹, який висловлювався за дотримання нейтралітету у відносинах із владою. За його словами, “кооператива не є покликана проводити політичні лінії, або ставати сама собою кузнею політичної думки. Це не є завданням кооперації. Політична боротьба нищить кооперацію в її коріні і слабить господарський розвиток кооператив, а тим самим вплив кооперації на правильний розвиток народу”²⁸⁰. Очільник РСУК прагнув здобути лояльність німецьких чиновників в обмін на проведення самостійної внутрішньої політики.

²⁷⁵Ereignismeldung UdSSR. Nr. 39. Berlin, den 31. Juli 1941. *УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3 : Червень 1941 – травень 1943* / ред. П. Й. Потічний. Торонто: Літопис УПА, 1991. С. 63.

²⁷⁶Вербова О. Західноукраїнська кооперація в умовах нацистської окупації. *Агросвіт*. 2012. Число 9. С. 17.

²⁷⁷Повідомлення українських установ. *Вільне слово*. 1941. Число 2. С. 4.

²⁷⁸Українська кооперація наладнує працю. *Львівські вісті*. 1941. Число 42. С. 3.

²⁷⁹Українська кооперація наладнує працю. *Львівські вісті*. 1941. Число 42. С. 3.

²⁸⁰Звернення голови РСУК Юліяна Павликовського. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 29.

Сподівання керівництва української кооперації на автономію швидко розвіялись, коли нацистські урядовці передали частину місцевих кооперативних підприємств приватним німецьким спілкам. До того ж кредитну кооперацію підпорядкували Управлінню банківського нагляду в Кракові, молочарську – Обласному союзу молочної й масляної господарки, а сільськогосподарську – Центральній сільськогосподарській станиці дистрикту²⁸¹. Окупаційна влада розглядала ці органи самоорганізації, насамперед, як інструмент для збору сільськогосподарської продукції та її постачання до Німеччини²⁸². Виходячи з цього міркування, нацистські чиновники вирішили дотримуватись гнучкого курсу в питанні контролю за діяльністю кооперативів. Тому відтермінували ідею встановлення жорсткого комісарського нагляду за кожною спілкою на користь поглиблення співпраці кооперативних об'єднань із офіційними державними установами й виникнення між ними довірчих відносин²⁸³.

РСУК проводив активну роботу над відновленням діяльності кооперативів, які в роки радянської окупації припинили своє існування чи були націоналізовані. Першочергово передбачалось виконати ретельний аудит й інвентаризацію кожного кооперативного об'єднання, укомплектувати наглядові ради та управи²⁸⁴. Однак темпи цього процесу затягнулись. Станом на листопад 1941 р. значна частина кооперативних товариств, переважна більшість з яких припадала на колишні радянські спілки, не була офіційно зареєстрована в державних органах й функціонувала нелегально²⁸⁵. Саме тому до кінця поточного року Організаційні відділи Окружних і Повітових союзів кооперативів мали простежити за завершенням юридичного оформлення усіх

²⁸¹ Витанович І. Кооперація. Українська кооперація на Західних Землях. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина (ЕУ-І), Т. 3, (1949): С. 1111–1124. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/eui107.htm> (дата звернення: 20. 06. 2021).

²⁸² Гольчевський Ф. Відтінки сірого: роздуми про єврейсько-українські та німецько-українські стосунки в Галичині. *ШОА в Україні: історія, свідчення, увічнення* / за редакцією Рея Брандона та ВендіЛауер. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 190.

²⁸³ *Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945* / hrsg. von Werner Prag und Wolfgang Jacobmeyer Stuttgart: DeutscheVerlags-Anstalt, 1975. S. 437–438.

²⁸⁴ Повідомлення українських установ. *Вільне слово*. 1941. Число 2. С. 4.

²⁸⁵ Обіжник РСУК Ч. 14. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2.

наявних об'єднань, а їхні списки подати до РСУК²⁸⁶. Мали місце випадки, коли кооперативні спілки, які до війни знаходились у власності польських громадян, з утвердженням нацистської влади переходили під контроль українських осередків. Така ситуація трапилась із молочним кооперативом у Рихтичах Дрогобицького округу. Керівник ДКР ГГ Зепп Мюллер розпорядився розв'язати означену проблему, враховуючи специфіку розселення поляків та українців у галицькому дистрикті²⁸⁷.

Основним правовим документом існування кооперативної спілки у роки війни виступав статут товариства, ухвалений на зборах його членів. Якщо бракувало підписів усіх представників наглядової ради й управи під текстом статуту, РСУК міг відхилити прохання про його реєстрацію²⁸⁸. Надалі подавався запит до Відділу харчування і сільського господарства дистрикту Галичина з метою отримання офіційного дозволу на відкриття²⁸⁹. Після цього залишалось придбати спеціальну реєстраційну картку²⁹⁰, яку видавала громада на кожне окреме підприємство і склад, якими володіло кооперативне товариство. Від обов'язкового викупу реєстраційних карт звільнялись кредитові кооперативи, що були інституціями дрібного кредиту, а також кооперативи праці. Вартість залежала від місцевості, де функціонував кооператив, та його виду (торговельний або промисловий). Так, місто Львів зарахували до другої “кляси” (групи), всі інші міські громади – до третьої, а сільські округи – до четвертої. У разі відсутності реєстраційної картки чи несвоєчасній її купівлі на кооператив чекало грошове покарання або закриття підприємства і складу²⁹¹.

Фінансова підтримка діяльності кооперативів у галицькому дистрикті здійснювалась за сприяння банківських установ. Головна інформація з цього

²⁸⁶Обіжник РСУК Ч. 26. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк 8.

²⁸⁷Лист голови ДКР З. Мюллера до відділу харчування сільського господарства Дрогобицького окружного староства, 16 березня 1942 р. ДАЛО. Р-35. Оп. 13. Спр. 91. Арк.15–16.

²⁸⁸ Обіжник РСУК Ч. 38. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 61.

²⁸⁹Обіжник РСУК Ч. 48. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 101.

²⁹⁰Мокринська З. Бухгалтерський облік та звітність у кооперативах Генерального губернаторства в 1939–1944 роках. *Економічна наука*. 2021. № 4. С. 118.

²⁹¹Обіжник РСУК Ч. 22. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 11.

питання містилась в обіжнику РСУК від 9 жовтня 1941 р., положення якого регулювали процедуру надання коштів: “Центробанк кредитує кооперативні центральні у Львові, Окружні і Повітові кооперативи, промислові кооперативи у Львові і кредитову кооперацію. Українбанки кредитують приватний промисл, торгівлю, ремесло, сільського-господарський промисл, міські і сільські торговельні кооперативи свого району діяльності, а також обслуговує кредитом місцеве населення свого округу. Українські райфайзенки кредитують селянські господарства свого району діяльності”²⁹². Однак на практиці траплялись випадки порушень норм фінансування. Особливо це стосувалось кредитування Українбанками Окружних і Повітових союзів кооперативів²⁹³, а також виділення значних сум тим організаціям, які не становили господарської цінності для забезпечення армії²⁹⁴. До цієї категорії належали ювелірні заклади, антикварні лавки, крамниці, які займались продажем парфумів, музичних інструментів тощо²⁹⁵.

Підставами для отримання кредиту виступали як наявність власного уділового (статутного) капіталу, від розміру якого залежало рішення про надання коштів, так і кількість членів кооперативу. Щодо останнього, то пропонувалось заохочувати селян вступати до свого місцевого торговельного чи сільськогосподарського товариства²⁹⁶. З цією метою проводилась низка агітаційно-пропагандистських заходів, частина з яких носила відверто дискримінаційний характер. Так, у одному з обіжників “Народної торгівлі” зазначалось, що тільки членам кооперативу, які заплатили цілий пай, могли продавати товари, потрібні їм для домашнього вжитку²⁹⁷.

Після відновлення роботи РСУК взявся за вирішення кадрової проблеми, оскільки гостро відчувався брак кваліфікованих спеціалістів. Фахова підготовка передбачала проведення вишкільних курсів різних напрямів як на окружному,

²⁹²Обіжник РСУК Ч. 20. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 7.

²⁹³Обіжник РСУК Ч. 11. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 1

²⁹⁴Обіжник РСУК Ч. 5. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12.

²⁹⁵Обіжник РСУК Ч. 5. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 29.

²⁹⁶Обіжник РСУК Ч. 5. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 1 Арк. 5.

²⁹⁷Обіжник “Народної торгівлі” Ч. 13. ДАЛО. Ф. Р-74. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 33.

так і повітовому рівнях²⁹⁸. Участь у них можна було взяти при успішній здачі вступного іспиту й наявності рекомендації від кооперативної або іншої громадської організації²⁹⁹. Саме тому перевага при відборі на навчання надавалась тим кандидатам, які вже мали попередній досвід роботи³⁰⁰. Контролюючі функції здійснював спеціально створений при організаційному відділі РСУК Осередок кооперативних курсів, будівля якого знаходилась у Львові на вул. Миколая, 16 (нині вул. Грушевського)³⁰¹.

Особливу вагу керівництво РСУК приділяло перекваліфікації інструкторів. Ті працівники кооперативів, які не встигли скласти відповідний профільний іспит до війни, зобов'язувались пройти вишкіл разом із новими кандидатами. Сам курс складався з таких предметів: теорія та історія кооперації; кооперативне право; організація кооперативних підприємств та торгівельна техніка, товарознавство, економічна географія та ін. Під час навчального процесу намагались поєднувати теорію й практику. Іспит проходив у формі перевірки конкретного кооперативу в присутності інспекторів-ревізорів, які оцінювали роботу курсантів³⁰².

Окремо варто зупинитись на питанні фінансової складової вишколу. Більшість курсів, на які проходив відбір, були платними. Так, до прикладу, ціна за один з них становила 250 зл³⁰³. З огляду на тодішні реалії значна частина кооперативних працівників не могла самостійно сплатити необхідну суму, тому, ймовірно, відмовлялась від участі в них. За даними РСУК близько 23% запрошених слухачів вишколу для керівників й книговодів Українбанків не з'явилися на навчання у квітні 1942 р.³⁰⁴

Підготовка спеціалістів вимагала наявності достатньої кількості фахової літератури. Попри запевнення керівництва у швидкому відновленні колишніх довоєнних бібліотек, курсанти відчували їхній дефіцит. У зв'язку з цим

²⁹⁸Кооперативні курси. *Львівські вісті*. 1941. Число 57. С. 4.

²⁹⁹ Кооперативні кадри. *Українські щоденні вісті*. 1941. Число.30. С. 3.

³⁰⁰Обіжник РСУК Ч. 15. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

³⁰¹Обіжник РСУК Ч. 26. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 16.

³⁰²Обіжник РСУК Ч. 34. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 36.

³⁰³Обіжник РСУК Ч. 36. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 54.

³⁰⁴Обіжник РСУК Ч. 42. *ДАТО*. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 85.

президія РСУК ухвалила рішення створити так звані “мандрівні бібліотеки”. Їх планували відправляти “в першу чергу Союзам, що переводять у себе курси для вишколу книговодів, щоби курсанти могли під час курсів користати з бібліотеки”³⁰⁵. Складною залишалася також і ситуація із харчуванням. Це підтверджується розпорядженням одного з обіжників РСУК, у якому йшлося про необхідність часткового забезпечення себе продуктами на період вишколу³⁰⁶.

Ще одна проблема, з якою зіштовхнулись організатори кооперативних курсів, полягала у відмові місцевої влади видавати дозволи на їхнє проведення. Траплялись випадки, коли шкільні ради при окружних управліннях забороняли здійснювати вишкіл під приводом непоінформованості. Щоб уникнути подібних непорозумінь у майбутньому, РСУК зобов’язав кооперативні союзи заздалегідь надсилати письмові прохання про проведення курсів до відповідного відділу, звідки ті відправляли до ДКР в Кракові Зеппа Міллера. Останній же мав простежити, аби місцеві німецькі управлінці не чинили перепон для організації вишколів³⁰⁷.

Протягом перших місяців оплата працівникам кооперативної спілки здійснювалась у залежності від виручених коштів. Члени управи отримували суму в розмірі 2–2,5% від проданої продукції, а крамарі – 2–3%³⁰⁸. Такий порядок розрахунку діяв до прийняття місцевими властями спеціальної тарифної ординації, яка фіксувала сталу заробітну плату. Відповідно до неї штатні працівники кооперативу отримували щомісячну винагороду, а наймані – щотижневу. У випадку порушень положень тарифної ординації передбачались грошове покарання або позбавлення волі³⁰⁹.

Незважаючи на те, що окупаційна влада ретельно контролювала й фіксувала рівень заробітної плати, керівники кооперативів все ж могли добитися певного підвищення доходів для своїх підлеглих. Для цього необхідно

³⁰⁵Обіжник РСУК Ч. 34. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 36.

³⁰⁶Обіжник РСУК Ч. 47. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 99.

³⁰⁷Обіжник РСУК Ч. 45. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 97.

³⁰⁸Обіжник РСУК Ч. 14. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2.

³⁰⁹Обіжник РСУК Ч. 69. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 24.

було надіслати у відділ праці при уряді губернатора у Львові спеціальне прохання, в якому вказувались основні дані про особу, місце роботи, посаду, поточний дохід й обґрунтування підвищення грошової винагороди³¹⁰.

Окремо регулювалась сума виділення презенційних коштів (марок) для членів наглядової ради й контрольної комісії, які ті отримували на час інспекції певної установи чи відрядження. Розмір залежав від виду спілки: представникам від централей відводилось 100 зл., окружним союзам – 60 зл., повітовим – 50 зл. Водночас покривались витрати на проїзд і нічліг³¹¹.

У питанні запровадження соціального пакету для працівників кооперативних спілок окупаційна влада покликала на законодавство колишньої польської держави. Згідно із цими нормативними актами членам управи не передбачалась допомога, оскільки їхня праця не виходила за рамки статутних зобов'язань. За визначенням німецьких чиновників, робота в кооперативі “є для них побічним заняттям, яке приносить нижчий дохід, ніж їхнє головне (рільництво тощо). Тому [...] суспільним забезпеченням повинна бути охоплена верства працівників у загальноприйнятому значенні, тобто група несаможиттєвих заробітчан”³¹².

З огляду на провал блицкригу й переходу до затяжної фази війни, нацистське керівництво вимушено переглянуло своє ставлення до використання населення з окупованих радянських земель в економіці Третього Райху. Ці зміни позначились на кадровій політиці кооперативних установ, які намагались вберегти своїх працівників від відправки на роботу в Німеччину³¹³. Для цього необхідно було подати до РСУК рекламацию, яка містила основну інформацію про особу й обґрунтування відмови від виїзду³¹⁴. Зазвичай місцеві кооперативи не впливали на прийняття рішень, оскільки підтвердити це посвідчення-прохання міг тільки німецький чиновник (крайсландвірт чи представник від

³¹⁰Обіжник РСУК Ч. 69. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 24.

³¹¹Звернення РСУК до Окружних і Повітових союзів кооператив та районних молочарень, 24 листопада 1943 р. ДАІФО. Ф. Р-61. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 12.

³¹²Обіжник РСУК Ч. 31. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 27.

³¹³Обіжник РСУК Ч. 32. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 31.

³¹⁴Обіжник РСУК Ч. 52. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 109.

центрального кооперативного товариства). Це у свою чергу значно ускладнювало можливість дістати схвальну відповідь³¹⁵. Відтак більшість кооперативних працівників, які успішно пройшли комісійний огляд, відправляли до перехідного табору у Львові, звідки їх транспортували до Німеччини³¹⁶. Попри численні перепони з боку місцевих німецьких чиновників, РСУК все ж домігся часткового результату. У липні 1943 р. нацистська інституційна мережа Уряд праці заявив про готовність позитивно владнати питання відправки українських кооператорів у Райх. Натомість ті службовці, які вже знаходились на роботі в країні, отримали потенційну можливість повернутися додому³¹⁷.

Основне завдання кооперативів полягало у своєчасному зборі натурального податку (контингенту). Місцева преса повідомляла про успішні темпи збору продукції, зазначаючи, що більшість населених пунктів значно перевищили визначені для них норми поставок³¹⁸. Однак на практиці ситуація істотно різнилась, показники здачі збіжжя залишались вкрай низькими. Селяни притримували у себе запаси продукції, аби уникнути голодної зими. З огляду на це німецька влада закликала кооперативи проводити активну роз'яснювальну роботу серед населення, наголошуючи на важливості дотримання усіх контингентних зобов'язань³¹⁹.

Щоб стимулювати здачу селянами продовольчого податку, німецька окупаційна адміністрація встановила за здану сільськогосподарську продукцію певну державну ціну. Це мало створити видимість, що продукти не конфісковуються, а викупуваються³²⁰. Періодичне підвищення цін на ті чи інші види збіжжя істотно не впливало на матеріальне становище селян³²¹. Відтак останні намагались самостійно збувати свої товари в місті, оминаючи

³¹⁵Обіжник РСУК Ч. 19. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 128.

³¹⁶Обіжник РСУК Ч. 20. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 129.

³¹⁷Обіжник РСУК Ч. 38. ДАІФО. Ф. Р-61. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 6.

³¹⁸Тверді обставини воєнного часу. *Воля Покуття*. 1943. Число 1. С. 5.

³¹⁹Обіжник ДКР Ч. 4. ДАІФО. Ф. Р-61. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

³²⁰Старка В. Соціально-економічна політика нацистських окупантів у Східній Галичині в 1941–1944 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. 2016. Вип. 1, Ч. 4. С. 254.

³²¹Rundschreiben № 92 der Landwirtschaftliche Zentralstelle. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 18.

посередників³²². Таким чином діяли і кооперативи, які продавали й закупували продукцію на вільному ринку за прийнятними цінами, не інформуючи про це державні органи. Подібного роду взаємодія свідчила про бажання підтримати галицьких селян у скрутний час, попри загрозу покарання з боку влади³²³.

Правовою підставою для проведення закупівлі сільськогосподарської продукції виступав спеціальний договір, який укладали усі окружні й повітові союзи кооперативів із Хліборобською Централєю (*Landwirtschaftliche Zentralstelle*). У рамках такої співпраці кооперативи могли розраховувати на відшкодування коштів за перевезення контингенту, якщо дорога до державних заготівельних станиць перевищувала три кілометри³²⁴. Загалом проблема доставки продукції до пункту здачі стояла вкрай гостро, оскільки бракувало необхідної кількості транспортних засобів. Через це кооперативам рекомендували по можливості забирати збіжжя з кількох населених пунктів одночасно³²⁵.

Нацистська влада розробила механізм преміювання за своєчасно здані контингенти в дистрикті Галичина. Зокрема, тим, хто до 10 листопада 1941 р. виконав повинність в обсязі 80%, або хто здав першим 50% контингенту до 15 жовтня вказаного року, призначали винагороду у вигляді взуття, мила, соди тощо³²⁶. Реалізацією таких товарів-премій серед населення займались кооперативи. Вони отримали дозвіл і на продаж певних видів премійної продукції: нафту (гас), цукор, горілку, вартість за літр/кілограм яких становила 0,65, 1,53 і 8,50 зл. відповідно³²⁷. Крім того, закупівлю товарів першої необхідності, дефіцит яких був дуже відчутним, селяни могли здійснювати

³²²Обіжник ДКР Ч. 4. ДАІФО. Ф. Р-61. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

³²³Обіжник РСУК Ч. 9. ДАІФО. Ф. Р-66. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 17.

³²⁴Обіжник РСУК Ч. 31. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 26.

³²⁵Обіжник РСУК Ч. 10. ДАІФО. Ф. Р-66. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 20.

³²⁶Стефанюк Г.В. Оподаткування населення Галичини та Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). С. 86.

³²⁷До кооперативи в Микулинцях. ДАІФО. Ф. Р-66. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 3.

лише за виданими органами влади спеціальними талонами, що засвідчували виконання ними норм контингенту³²⁸.

На тлі військових невдач на сході нацистська адміністрація посилила економічну експлуатацію на підконтрольній їй території. Поетапно збільшувались розміри натурального податку, жорсткішою ставала реакція у випадку непокори чи саботування розпоряджень місцевих чиновників. Щодо роботи кооперативів, то пропонувалось призначити окремого службовця в якості постійного посередника між окружними (повітовими) органами влади й кожною управою. До кола його повноважень входили питання покращення комунікації між установами, а також перевірка за виконанням рішень, пов'язаних із заготівлею й здачею контингенту³²⁹.

Діяльність української кооперації в дистрикті не обмежувалась лише напрямом сільськогосподарського й продовольчого забезпечення. Члени управ брали активну участь у громадському житті краю, організовуючи благодійні заходи для вразливих категорій населення. Зокрема, частою була практика проведення дешевих обідів для незаможних мешканців міст³³⁰. До того ж значну суму коштів РСУК виділив на “Фонд допомоги голодуючим Підкарпаття”³³¹.

Загалом економічна політика, яку проводила окупаційна влада на території дистрикту Галичина, спрямовувалась на максимальне використання аграрного потенціалу краю для потреб Німеччини та Вермахту. Зважаючи на міцні антирадянські настрої, які домінували на зазначених теренах, нацистські чиновники намагались схилити місцеве населення на свій бік, оголосивши про ліквідацію колишньої соціалістичної моделі господарювання. При цьому активну діяльність проводив відділ пропаганди, головним завданням якого було підвищення ефективності праці селян. Запровадження механізму преміювання за своєчасно здані контингенти не полегшувало становища місцевого

³²⁸Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр. С. 98.

³²⁹Обіжник РСУК Ч.53. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 108.

³³⁰Що приносить день. *Львівські вісті*. 1941. Число 46. С. 3.

³³¹Обіжник РСУК до кооперації в Скалаті. ДАТО. Ф. Р-191. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 65.

населення, яке і надалі відчувало дефіцит товарів першої необхідності, зокрема нафти. Неможливість виконання податкових зобов'язань істотно обтяжувала умови існування селян, які згодом почали вдаватись до акцій непокори й саботували постачання збіжжя. Це спричинило посилення кримінальної відповідальності за порушення розпоряджень окупаційної адміністрації. Водночас формування широкої мережі сільськогосподарських шкіл та функціонування низки хліборобських курсів мали на меті надати лише базові знання, які потрібні для виконання землеробських та інших робіт.

Щодо становища західноукраїнської кооперації в роки окупації, то її діяльність не виходила за рамки, визначені новою адміністрацією. Нацистські чиновники розглядали форми місцевої самоорганізації як засіб для збору необхідних для Райху й війська продукції. Утім, дотримання позиції нейтралітету у відносинах з владою позитивно позначилось на можливості відновлення колишньої довоєнної кооперативної мережі. В умовах жорсткого контролю й обмеженої автономії у прийнятті рішень проводу РСУК вдалось здійснити фахову підготовку нових кадрів, забезпечити розподіл серед мешканців краю товарів першої необхідності, попри їхній відчутний дефіцит. Крім того, український кооперативний рух не стояв осторонь численних економічних проблем, надаючи фінансову й матеріальну підтримку найменш соціально захищеним категоріям населення.

3.2. Політика у сфері промисловості

Напередодні нападу на СРСР нацистське керівництво почало розробляти плани економічного використання східних областей, які мали намір окупувати. Для цього було створено розгалужену систему органів економічного управління – Економічну організацію “Схід” (*Wirtschaftsführungsstab Ost*), яку очолював уповноважений із чотирирічного плану Г. Геринг. Вона поділялася на три головні групи: “М” (*Militär*), до функцій якої входили питання озброєння,

“La” (*Landwirtschaft*), що відповідала за розвиток сільського господарства і “W” (*Wirtschaft*), до сфери якої належали всі галузі промисловості³³².

Наступною структурною одиницею виступав Економічний штаб “Схід” (*Wirtschaftsstab Ost*), якому підпорядковувалися Господарські інспекції (*Wirtschaftsinspektionen*). Вони отримали такі повноваження: визначати наявність і становище складів, а також промислових та сільськогосподарських підприємств; забезпечувати охорону важливих господарських об’єктів; проводити якнайшвидшу відбудову і запуск промислових, транспортних і комунальних підприємств, що безпосередньо сприяють виконанню бойових операцій і здійснюють постачання армії; забезпечувати збирання врожаю і проведення невідкладних сільськогосподарських робіт; складати економічні характеристики окупованого району³³³.

Важливими складовими Економічного штабу “Схід” були Господарські команди (*Wirtschaftskommando*), що підпорядковувалися Господарським інспекціям. Вони діяли при штабі кожної охоронної дивізії, дислокувалися в містах Львів, Київ, Кишинів, Одеса, Харків, Дніпропетровськ (нині Дніпро) та ін. Господарська команда формувалась з керівника-офіцера, кількох фахівців із окремих галузей сільського господарства з використання робочої сили, промислової економіки, питань озброєння, транспортування, загальних економічних питань³³⁴. Однак після встановлення цивільної адміністрації в дистрикті Галичина повноваження відділів Економічного штабу “Схід” істотно звузилися. До сфери їхньої компетенції тепер входили здебільшого питання,

³³² Науменко В. Політика Економічного Штабу Ост в сфері промисловості в окупованій Україні (1941–1944 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Харків, 2009. С. 12.

³³³ Ветров І. Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси в 2-х книгах*. Кн. 1. К.: НВП “Видавництво “Наукова думка, НАН України”, 2011. С. 446.

³³⁴ Кучер В. Німецька окупація України в початковий період війни: політико-економічна парадигма. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008. Вип. 39. С. 297–298.

пов'язані з озброєнням, а також проведення контролю за збором і транспортуванням сировини в Третій Райх³³⁵.

Одним з перших заходів окупаційної влади стало проведення оцінки стану промислового потенціалу регіону. Відповідну характеристику підготували працівники Господарської інспекції “Південь” (*Wirtschaftsinspektion Süd*) вже у серпні 1941 р. Їхній звіт базувався на детальному структурному аналізі найважливіших галузей економіки: нафтовидобувна, вугільна, деревообробна, текстильна тощо³³⁶, оцінці шкоди підприємств, які ті зазнали під час воєнних дій³³⁷. Доповненням до нього виступало окреме дослідження, у якому наводились відомості про обсяги наявних у дистрикті ресурсів корисних копалин³³⁸.

На приєднаних до ГГ західноукраїнських землях німецька окупаційна влада проводила ліберальнішу соціально-економічну політику, у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями. Це проявлялось не лише в аграрному секторі, а й у промисловому комплексі. Нацистські можновладці оголосили про початок процесу реприватизації націоналізованих раніше радянською владою фабрик, заводів, підприємств тощо³³⁹. Такі заяви носили винятково декларативний характер, позаяк лише незначна кількість установ повернулась у руки колишніх власників³⁴⁰. Протягом перших місяців німецького урядування на території галицького дистрикту відновили свою роботу не зруйновані під час відступу радянських військ фабрики і заводи.

³³⁵Müller R.-D. Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943: der Abschlußbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew. Woppard am Rhein: Boldt, 1991. S. 46.

³³⁶ Звіт про становище промислового господарства та лісо- і деревообробної галузей дистрикту, 1 серпня 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 6-8.

³³⁷ Телеграма про стан фабрики солодощів у Коломиї. ДАЛО. Ф. Р-35. Спр. 83. Арк. 13.

³³⁸ Нариси д-р. Льотгерса про стан корисних копалин у дистрикті Галичина, 22–31 серпня 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 13. Спр. 96. Арк. 1–14.

³³⁹ За офіційними даними, в західних областях України націоналізували 2243 великих і середніх промислових об'єкти, а саме: у Волинській – 390 підприємств, Дрогобицькій – 300, Львівській – 542, Ровенській (тепер – Рівненській) – 500, Станіславській – 250, Тернопільській – 261. Детальніше про соціально-економічні перетворення радянської влади на західноукраїнських землях, які відбувались у 1939–1941 рр., див.: Баран В. Переустрій господарства західних областей України: 1939–1941 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 21. Львів, 2012. С. 123–130.

³⁴⁰ Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944. С. 161.

Тимчасовий дозвіл на ведення підприємницької діяльності надавала Головна група промислового господарства і транспорту (*Hauptgruppe Gewerbliche Wirtschaft und Verkehr*) у Львові. Отримати його можна було шляхом подання відповідної письмової заяви в Господарську палату дистрикту (*Distriktskammer für die Gesamtwirtschaft*). Обов'язковій реєстрації підлягали всі підприємства, які діяли до війни чи відкрилися після приходу німців. За невиконання вказаної постанови передбачалось покарання у вигляді арешту або штрафу³⁴¹. Поновлення роботи багатьох підприємств стало можливим також завдяки фінансовому сприянню з боку банківських установ³⁴².

Діяльність підприємств суворо регламентували численні приписи й постанови місцевої адміністрації. Залежно від напрямку роботи, їх вносили у відповідну господарську групу. Кожна установа сплачувала обов'язкові членські внески, розмір яких встановлювала спеціальна тарифна ординація³⁴³. Траплялись випадки бюрократичної плутанини під час переведення коштів на рахунок господарської групи³⁴⁴. Так, керівництво львівської меблевої фабрики “*Niesee und Kammar*” відмовилась сплачувати обов'язковий річний внесок за 1941 р. У поясненні вони наголошували, що розпочали виробництво роком пізніше. Тим паче, що один із цехів фабрики належав до іншої господарської групи, а тому сума внеску, визначена на наступний період, вимагає перегляду³⁴⁵. Крім того, на них накладався окремий промисловий податок, який також був обов'язковий до сплати³⁴⁶.

Усі підприємства, які діяли в межах галицького дистрикту, проголошувались власністю уряду ГГ. Частина з них перейшла під безпосереднє управління німецьких фірм. Так, концерн “Герман Герінг” (*Reichswerke Hermann Göring*) перебрав під контроль гірничі та металургійні підприємства, товариство “Союз німецьких металургів” (*Verband deutscher*

³⁴¹Правні приписи про підприємства. *Воля Покуття*. 1942. Число 4. С. 3.

³⁴²З господарського життя Коломийщини. *Воля Покуття*. 1942. Число 1. С. 9.

³⁴³Припис про примусове членство у господарських організаціях. *Воля Покуття*. 1942. Число 10. С. 6.

³⁴⁴Листування підприємств з Головною групою промисловості та транспорту дистрикту Галичина щодо членських внесків. *ДАЛО*. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 85–87.

³⁴⁵Rundschreiben Nr. A/10 a. – j/4/14 vom 23 März 1943. *ДАЛО*. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 90.

³⁴⁶Промисловий податок на 1942 р. *Воля Покуття*. 1942. Число 1. С. 10.

Metallurgen) – металообробні, “Східна енергія” (*Öst Energie Aktien Gesellschaft*) – енергетичні, “Гобаг” (*“Hobag”-Holzbau AG Breslau-Krakau*) – деревообробні тощо³⁴⁷. Ряд установ знаходилися у віданні Генеральної дирекції монополії ГГ, яка з жовтня 1941 р. поширила свої повноваження і на дистрикт Галичина³⁴⁸. У його межах було виокремлено три головні митні управління, осередки яких знаходилися у Львові, Станіславові й Тернополі. Вони здійснювали контроль за підприємствами, які займалися виробництвом і обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів³⁴⁹.

На початковому етапі окупації військова, а згодом і цивільна влади, стикнулися з рядом проблем. Однією з них був незадовільний стан підприємств, які радянські сили не встигли чи не змогли евакуювати в тил країни. На більшості з них фіксувались серйозні руйнування устаткування й техніки, що унеможлилювали швидкий запуск виробництва³⁵⁰. Подекуди в населених пунктах, де після відступу червоноармійців панувало адміністративне безвладдя, місцеві мешканці вдавались до грабунків установ, підприємств³⁵¹. Однак чи не найбільшої шкоди завдали випадки мародерства окупаційних німецької та угорської армій. За словами Омеляна Тишовецького, німецькі офіцери заохочували своїх підлеглих до мародерства, оскільки отриману “здобич”, як вони вважали, розкрадуть позафронтові, поліційні та інші частини, які прийдуть на їхнє місце³⁵².

До подібних заходів вдавалися й представники угорської армії. На окупованій ними території, особливо у містах, де діяли промислові підприємства, було проведено демонтаж обладнання з подальшим вивезенням його до своєї країни. Про це, зокрема, йшлося у донесенні Господарської

³⁴⁷Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944. С. 161–162.

³⁴⁸ Повідомлення про відкриття відділення Генеральної дирекції монополії у Львові, 3 жовтня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 200. Арк. 3.

³⁴⁹ Повідомлення про створення митних управлінь в дистрикті Галичина, 3 вересня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 200. Арк. 1.

³⁵⁰ Sicherstellung und Forderung der Chefgruppe M bei Übergabe des Gebietes Lemberg vom 31. Juli 1941. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 13.

³⁵¹ Харкевич М. Я вас не забув. Чикаго; Нью-Йорк, 1999. С. 110.

³⁵² Тишовецький О. Мої пам'ятки. Лос-Анджелес: Накладом автора, 1974. С. 89.

інспекції “Південь” від 4 серпня 1941 р. У документі зазначалося, що угорські війська протягом чотирьох днів вивозили устаткування й продукцію із шкіряної фабрики, яка функціонувала у Станіславові. Водночас суттєвих збитків зазнали й об’єкти цивільної інфраструктури. Так, приміром, із місцевої пожежної станції було вилучено більшість машин. Поведінка союзної армії у Станіславові сильно турбувала нацистське керівництво, яке через брак власних поліцейних сил не змогло одразу встановити контроль у місті³⁵³.

Для повноцінного відновлення роботи підприємств важливу роль відігравала стабільність енергетичної системи, яка через воєнні дії зазнала серйозних пошкоджень. Труднощі з енергопостачанням були присутні у багатьох населених пунктах, зокрема й у Львові. Так, службовці Господарської інспекції “Південь” інформували уряд ГТ про необхідність спорудження нових електростанцій у місті, оскільки очікувалось зростання обсягів споживання електроенергії. Для розв’язання цієї проблеми було замовлено відповідне обладнання, яке мало надійти з Мюнхена (*Erste Brünnner Maschinenfabrik*) та Варшави (*S.A. Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich*)³⁵⁴. Водночас складною залишалась ситуація із забезпеченням електростанцій паливом. Під час відступу радянської армії німецькі війська захопили сховище, де зберігалось близько 2,2 тис. тонн вугілля, яке планували використати для опалення кухонь, лазаретів та пекарень³⁵⁵. Очевидно, що виявлені запаси не покривали потреб промисловості. Відтак керівництво Економічного штабу “Схід” ухвалило рішення привозити до окупованих областей вугілля із Верхньої Сілезії, завдяки чому вдалося налагодити роботу електростанцій³⁵⁶.

Загалом ситуація в енергетичній сфері протягом усього періоду нацистської окупації залишалась вкрай напруженою. У звіті працівників Головної групи промисловості й транспорту галицького дистрикту від 30 грудня 1942 р. зазначалось, що стабільній роботі комунальних служб та

³⁵³ Повідомлення про поведінку угорців у Станіславові, 4 серпня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 2.

³⁵⁴ Звіт про становище промислового господарства та лісо- і деревообробної галузей дистрикту, 1 серпня 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 6.

³⁵⁵ Bericht der Oberfeldkommandatur 365 vom 12. September 1941. *ВА-МА*. RH 53- 23/32. Bl. 90.

³⁵⁶ Науменко В. Політика Економічного Штабу Ост. С. 13.

промислових підприємств перешкоджає брак палива. У будь-який момент, як йшлося далі у донесені, міг трапитися збій в енергосистемі. Він загрожував припиненню водо- й газопостачання в містах³⁵⁷. Сама енергосистема дистрикту не була об'єднана. Під час радянської окупації на західноукраїнських теренах діяли низка великих і малих електростанцій, які не формували спільну мережу. Тому нацистські експерти у своїх оцінках економічного розвитку краю вагому роль відводили розбудові гідроенергетики, яка була дешевою альтернативою, зважаючи на тенденцію зростання попиту на енергію³⁵⁸.

Окупаційна адміністрація насамперед відновлювала діяльність тих установ, які виконували замовлення для Вермахту. Серед них важливе місце займали підприємства текстильної та тютюнової галузей, основними споживачами яких були німецькі солдати. Планувалось у найкоротші терміни запуснути виробничий процес на підприємствах, устаткування яких вціліло в результаті воєнних дій. Одні з перших розпоряджень були видані вже в середині серпня 1941 р. Так, Управління закупівель Вермахту зобов'язало місцеві текстильні фабрики щотижня постачати 120 светрів і 370 пар шкарпеток для військових³⁵⁹. Водночас Винниківська тютюнова фабрика, яка розташовувалась неподалік Львова, отримала замовлення на виготовлення 2,5 млн сигарет для потреб збройних сил³⁶⁰. Протягом окупації мало місце й спорудження нових підприємств. Так, 1 серпня 1943 р. у Львові було офіційно введено в експлуатацію потужний холодильний комплекс (*Gefreihaus in Lember*), завдання якого полягало у покращенні зберігання та постачання фронту продуктами³⁶¹.

Ситуація на фронтах впливала на вектор економічної політики. Після провалу “бліцкригу” й переходу до позиційної війни на порядок денний постало питання відновлення роботи оборонних підприємств. За роки окупації

³⁵⁷ Lagebericht der Gruppe Industrie vom 6. Oktober 1943. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

³⁵⁸ Lagebericht der Gruppe Industrie vom 6. Oktober 1943. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 3.

³⁵⁹ Там само, Ф. Р-35, Оп. 2, Спр. 114, Арк. 2.

³⁶⁰ Звіт про становище промислового господарства та лісо- і деревообробної галузей дистрикту, 1 серпня 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 7.

³⁶¹ Овсінський Ю. Львівський холодокомбінат. Енциклопедія Львова. Т. 4 / За ред. А. Козицького. Львів: “Літопис”, 2012. С. 392.

на території дистрикту Галичина діяло близько 20 установ, які випускали продукцію, необхідну для фронту. До найбільших з них належали підприємства “*Metrawatt AG Feinmechanische und Optische Werke Nürnberg – Lemberg Branch*”, “*Metrawatt A.G*”, “*Ausbildungswerkstätten A.W. Lemberg*”, “*Optisch-Mechanische Werke Jan Bujak*”³⁶².

У структурі економіки західноукраїнських земель вагоме місце посідала нафтова промисловість. Активна розробка родовищ розпочалася ще наприкінці XIX ст. Напередодні Першої світової війни більшість нафти, видобутої в Австро-Угорщині, припадала на Галичину, яка належала до найбагатших нафтових регіонів. Міста Борислав, Дрогобич, Ясло давали понад 90% усієї видобутої нафти в імперії та охоплювали близько 5% світового ринку³⁶³. Однак у міжвоєнний період ситуація в галузі погіршилась, що зумовлювалось скороченням запасів у родовищах, потребою модернізації матеріально-технічної бази, несприятливою економічною кон’юнктурою³⁶⁴.

Для нацистського керівництва нафтова промисловість у галицькому дистрикті залишалась важливим джерелом отримання сировини. Восени 1941 р. стало очевидним, що воєнні дії на сході перейшли у затяжну фазу. Це спричинило зростання рівня попиту на нафтопродукти. Ба більше, після нападу на СРСР Німеччина втратила одного з основних своїх імпортерів, який постачав сировину до країни протягом останніх двох років³⁶⁵. Після відступу радянських військ Дрогобицько-Бориславський нафтогазоносний басейн зайняли сили Вермахту. Згодом сюди прибули фахівці Господарської інспекції

³⁶² Kriegstagebuch für die Zeit vom 27. Juli bis 30. September 1942 des Rüstungskommandos Lemberg. *BA-MA*. RW 23/13. Bl. 4.

³⁶³ Пасіцька О. Розвиток нафтового бізнесу в Галичині: від “нафтової столиці Європи” до кризи “галицької Каліфорнії”. *Гілея: науковий вісник*. Київ: Видавництво “Гілея”. 2019. Вип. 142 (№3). Ч. 1. Історичні науки. С. 118.

³⁶⁴ Масик Р. Нафтопереробна промисловість в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Вип. Спец. вип. 3. С. 243–244.

³⁶⁵ Kelanic R. A. The Oil Strategies of Nazi Germany. *Black Gold and Blackmail: Oil and Great Power Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2020. P. 109.

“Південь”, завдання яких полягало в оцінці потужностей родовищ і швидкому відновленні роботи нафтопереробних заводів³⁶⁶.

Контроль за галуззю здійснювали дві організації, створені окупаційною владою восени 1941 р. Перша спеціалізувалася на видобутку нафти, а інша – на її переробленні³⁶⁷. Через рік згадані установи були ліквідовані й натомість виникла нова компанія – Акціонерне товариство “Карпатська нафта” (*Karpathen-Öl Aktien Gesellschaft*, далі – КН) зі штаб-квартирою у Львові. Вона перейняла всі активи своїх попередниць. За роки війни на заводах компанії працювало близько десяти тисяч осіб³⁶⁸. Серед них значний відсоток становили євреї. Вагому роль в їхньому порятунку відіграв комерційний директор фірми Бертольд Байц, який наймав на роботу працездатних юдеїв³⁶⁹. Зважаючи на ризик, на який він наражав себе, його називали “добрим німцем”³⁷⁰. Загалом протягом війни йому двалось врятувати від смерті сотні юдеїв, завдяки чому він удостоївся звання Праведника народів світу³⁷¹.

Німецькі управлінці намагались запустити підприємства галузі в найкоротші терміни, оскільки отримали вказівку налагодити виробництво автомобільного бензину для потреб Вермахту. Однак згодом виявилось, що на складах більшість резервуарів з паливом були заповнені, а нові цистерни ще не надійшли. Такий стан справ загрожував вимушеному уповільненню видобутку й переробленню нафти³⁷². Водночас необхідно було розв’язати проблему стабільності системи водопостачання частини нафтових кар’єрів у Бориславі³⁷³. Навіть у таких умовах окупаційна адміністрація вживала заходів, які мали на

³⁶⁶ Eichholtz D. Krieg um Öl: ein Erdölimperium als deutsches Kriegsziel (1938–1943). Leipzig: Leipziger Univ.-Verl., 2006. S. 86–87.

³⁶⁷ Організація нафтового промислу. *Львівські вісті*. 1942. Число 40. С. 3.

³⁶⁸ Pohl D. Niemiecka polityka ekonomiczna na okupowanych terenach wschodniej Polski w latach 1941–1944. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2009. № 1(14). S. 99–100.

³⁶⁹ Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост в Бориславі (1941–1944). Голокост і сучасність. С. 11.

³⁷⁰ Budzyński W. Miasto Schulza. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2005. S. 218.

³⁷¹ The Holocaust: An Encyclopedia and Document Collection. Editors Paul R. Bartrop, Michael Dickerman. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017. P. 69.

³⁷² Звіт про становище промислового господарства та лісо- і деревообробної галузей дистрикту, 1 серпня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 6.

³⁷³ Mitteilung über die Wasserversorgungssituation in Boryslaw vom 8. Januar 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 4.

меті підвищити продуктивність нафтовидобувної галузі. Попри це, їм все одно не вдалось досягти навіть довоєнних показників³⁷⁴.

Одним з головних напрямів діяльності КН було забезпечення промислових підприємств і побутових споживачів природним газом. У цьому контексті складним виявилось питання формування цінової політики для юридичних і фізичних осіб. Указом окупаційної адміністрації від 1 жовтня 1941 р. на теренах дистрикту Галичина припинялася дія тарифів на газ, введених радянською владою. Відтепер все переходило на стандарти ГГ, а оплата проводилась не в рублях, а у злотих³⁷⁵. Ці зміни спричинили певні проблеми під час встановлення нових розрахунків, оскільки при фіксуванні роздрібною ціни за кубометр спожитого газу компанія-постачальник брала за основу середній показник, який не відповідав реальній ситуації на ринку. Через це сума кінцевого платежу була значно вищою, що дозволяло КН отримати додатковий прибуток. На згадані зловживання звернула увагу нацистська цивільна адміністрація. Так, міський комісар (*Stadtkomissar*) Борислава погодився сплатити лише 30% від суми, визначеної за грудень 1941 р.³⁷⁶ Він наголосив, що городяни цілком виправдано скаржаться на надвисокі й нічим не обґрунтовані тарифи, зважаючи на те, що обсяги поставленого газу були виконані тільки на третину³⁷⁷. Правління КН не залишило без уваги критику на свою адресу, зазначивши в листі від 3 березня 1942 р., що питанням ціноутворення займається відповідний відділ при уряді генерал-губернатора в Кракові, який з огляду на обставини тимчасово погодився знизити тарифні ставки на наступний квартал поточного року³⁷⁸. Однак з липня 1942 р. вартість газу для побутових споживачів піднялась практично вдвічі, у порівнянні з попереднім місяцем, та становила 8,5 гроша за кубометр газу³⁷⁹. Окреме розпорядження Управління моніторингу цін у Львові зобов'язало КН

³⁷⁴ Клапчук В.М. Видобування нафти та газу у Західній Галичині. *Карпатський край*. 2013. № 1(3). С. 15.

³⁷⁵ Korrespondenz bezüglich Gastarifen vom 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 22.

³⁷⁶ Korrespondenz bezüglich Gastarifen vom 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.

³⁷⁷ Korrespondenz bezüglich Gastarifen vom 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 2.

³⁷⁸ Korrespondenz bezüglich Gastarifen vom 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 4.

³⁷⁹ Korrespondenz bezüglich Gastarifen vom 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 20.

повернути жителям Борислава суму, переплачену ними за попередній рік, залагодивши таким чином конфлікт між окупаційними структурами³⁸⁰.

Певного розвитку за роки нацистської окупації краю отримала і легка промисловість. У звіті Отто Вільгельма Бурандта, керівника групи “М” Господарської інспекції “Південь”, зазначалось, що станом на серпень 1941 р. на теренах галицького дистрикту функціонували незначна кількість підприємств текстильної, шкіряно-взуттєвої, галантерейної та інших галузей, продукція яких здебільшого спрямовувалась на потреби Вермахту³⁸¹. Подекуди для кращої координації праці частину організацій об’єднували, створюючи єдине управління. Так, на базі 14 шкіряних фабрик Львова виникло промислово-кооперативне товариство “Хутро”, керівником якого призначили українця Володимира Гординського³⁸².

Заслуговує на увагу висвітлення діяльності бориславського комунального об’єднання “Українська легка промисловість” (*Ukrainische leichte Industrie*, далі – УЛП), створеного у перші тижні окупації. Воно складалось із дев’яти невеликих підприємств, де працювали 120 осіб, з них 60 – євреї. Очолював організацію Петро Веприк, який був підзвітний міському комісару³⁸³. Згодом питання форми власності викликало занепокоєння з боку керівництва дистрикту, яке рекомендувало відмовитись від практики управління представниками цивільної влади комерційними підприємствами. Від міського комісара Борислава вимагалось якнайшвидше знайти фахівця, який би здійснював нагляд за згаданим товариством³⁸⁴. Однак через брак кваліфікованого персоналу реалізувати це не вдалось³⁸⁵.

³⁸⁰ Korrespondenz bezüglich Gastarifen vom 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 14.

³⁸¹ Звіт про становище промислової та лісо- і деревообробної галузей дистрикту, 1 серпня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 2. Спр. 240. Арк. 7.

³⁸² Що приносить день. *Львівські вісті*. 1941. Число 56. С. 6.

³⁸³ Відомості про структуру й кількість працівників комунального підприємства УЛП в Бориславі, 2 квітня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 109.

³⁸⁴ Лист управління майна уряду губернатора галицького дистрикту міському комісару Борислава щодо питання форми власності підприємства УЛП, 9 травня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 92.

³⁸⁵ Відповідь штабткомісара Борислава на лист управління майна щодо проблеми форми власності підприємства УЛП, 23 травня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 93.

Відновленню виробничого процесу на підприємствах УЛП перешкождали ряд проблем. Однією з них була відсутність чітко розробленого плану економічного використання регіону, що спричинила короткотривалу дезорганізацію системи управління. Зважаючи на такі обставини, керівник товариства П. Веприк звернувся за роз'ясненням до штадткомісара. У листі від 25 вересня 1941 р. він зазначав, що протягом останніх двох місяців не отримав жодної інструкції чи наказу від органів місцевої та центральної влади у Львові, наголошуючи водночас на важливій ролі галузі в питанні забезпечення товарами першої необхідності як німецьких солдатів, так і цивільне населення³⁸⁶. Не менш гострою залишалась також проблема технічного оснащення частини підприємств, які потребували модернізації та завезення нового устаткування³⁸⁷.

Цивільна адміністрація здійснювала контроль за господарською діяльністю підприємств УЛП. За результатами перевірки, проведеної у жовтні 1941 р., було встановлено, що частина продукції товариства реалізовувалась без належних дозволів. Будь-які порушення приписів влади, як йшлося у звіті, карались грошовим штрафом³⁸⁸. Правління УЛП не погоджувалось із вказаними звинуваченнями, запевняючи, що виробництво і продаж товарів відбувається в рамках чинного законодавства, а доступ до складських приміщень знаходиться під охороною³⁸⁹. Проте не лише місцеві чиновники мали претензії до роботи товариства. Керівництво Дрогобицької солеварні висловило занепокоєння тому, що через заклади УЛП здійснювався продаж їхньої продукції. Вони підкреслили, що виробництво і збут солі є монополією ГГ, тому вимагали від

³⁸⁶ Лист директора УЛП Петра Веприка міському комісару Борислава, 25 вересня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 2.

³⁸⁷ Лист директора УЛП Петра Веприка міському комісару Борислава, 30 серпня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1.

³⁸⁸ Розпорядження Дрогобицького окружного староства керівництву УЛП в Бориславі про подання інформації щодо ведення роботи підприємства, 4 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 8.

³⁸⁹ Відповідь керівництва УЛП крайсгауптману на його запит від 4 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 9.

міського комісара простежити, щоб комунальне об'єднання дотримувалось урядових розпоряджень³⁹⁰.

Підприємства УЛП тісно співпрацювали з нафтопереробними заводами. На початку 1942 р. вони підписали договір про проведення очисних робіт на їхніх рафінеріях. У документі також зазначалося, що, окрім оплати за їхні послуги, бориславське комунальне товариство мало право забирати усі відходи виробництва (парафін, напівфабрикати, залишки палива у цистернах тощо). Правління УЛП звернулось до штадткомісара з проханням посприяти в переданні приміщень одного невеликого нафтопереробного заводу, потужності якого планували використати для подальшого перероблення решток нафтового промислу в інтересах війська та цивільного населення³⁹¹. З огляду на економічну доцільність та рентабельність діяльності такого виробництва, міський комісар направив запит до Головного уповноваженого з питань нафтової промисловості в дистрикті із проханням отримати дозвіл на оренду приміщень двох колишніх рафінерій³⁹².

Функціонування галузей промисловості залежало від наявності сировинної бази, дефіцит якої став відчутний вже наприкінці 1941 р. Причиною цього було інтенсивне вивзнення до Німеччини різних видів металів. Так, наприклад, станом на 3 січня 1942 р. близько 1,5 т благородних металів³⁹³. До кінця За таких обставин влада в ГГ розпорядилась проводити збір старих речей, матеріалів із подальшим їхнім переробленням³⁹⁴. На теренах галицького дистрикту діяли три організації (гуртівні), на які покладалися вказані зобов'язання. Найважливішою з них була фірма Віктора Кременя, яка відповідала за збір, заготівлю та перероблення металобрухту³⁹⁵. Вона уклала

³⁹⁰ Лист керівника Дрогобицького окружного староства міському комісару Борислава у справі виробництва й збуту продукції солі, 28 жовтня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 7.

³⁹¹ Лист директора УЛП П. Веприка міському комісару Борислава щодо питання оренди приміщення рафінерії, 3 березня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 67.

³⁹² Лист директора УЛП П. Веприка міському комісару Борислава, 30 серпня 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1.

³⁹³ Statistische Informationen zum Abtransport von Rohstoffen nach Deutschland, 1941. *ВА-МА*. RW 31. Bl. 12.

³⁹⁴ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. S. 166.

³⁹⁵ Діяльність гуртівників старими речами. *Львівські вісті*. 1942. Число 19. С. 4.

відповідні домовленості з представниками окружної адміністрації та керівництвом підприємств, залишки продукції яких отримувала згідно з урядовими розцінками³⁹⁶.

Для окупаційної влади вкрай складною залишалась проблема дефіциту кваліфікованого управлінського персоналу та робітників. Керівництво галицького дистрикту неодноразово зверталось із проханням відряджати лише досвідчених службовців для роботи на щойно приєднаних територіях³⁹⁷. Пропонувалось також запровадити певний випробувальний термін для осіб, яких скеровували на державну службу в край. У випадку виявлення їхньої непрофесійності, вони мали залишити зайняті посади, на які призначалися б більш кваліфіковані чиновники³⁹⁸. Подібна ситуація склалась і на низці промислових підприємств, зокрема тих, які виконували замовлення для Вермахту. Свідченням цього є донесення службовців Команди озброєнь (*Rüstungskommando Lemberg*), у якому зазначалось наступне: “Потрібно визнати, що існує велика різниця, коли на військову службу прикликають чиновників та керівників військових підприємств. Якщо у владній ієрархії практично одразу знаходиться якісна заміна такій особі, у промисловому господарстві – ні. Навіть якщо провідні компанії Райху зможуть забезпечити заміну, тим управлінцям знадобляться місяці, щоб ознайомитися із ситуацією на фабриках чи заводах”³⁹⁹.

З огляду на брак кваліфікованої робочої сили окупаційна адміністрація вирішила організувати навчальні курси на підприємствах, які мали на меті підвищити професійні навички працівників. Однак згадані заходи не дали бажаних результатів. Кількість охочих проходити перекваліфікацію була вкрай низькою. Керівник об’єднання металургійних підприємств у дистрикті

³⁹⁶ Підтвердження у справі збору й переролени металобрухту, надане фірмі Віктора Кременя. ДАЛО. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 33.

³⁹⁷ Листування у справі відрядження службовців на роботу в дистрикт Галичина, 15 листопада 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-37. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 8–9.

³⁹⁸ Verfügung des Chefs des Amtes-Personalamt in Distrikt Galizien über Versetzung abgeordneten Beamten und Angestellten, 13 Oktober 1941. ДАЛО. Ф. Р-37. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 13.

³⁹⁹ Kriegstagebuch für die Zeit vom 27. Juli bis 30. September 1942 des Rüstungskommandos Lemberg. ВА-МА. RW 23/13. Bl. 8.

Галичина в листі, адресованому управлінню промисловості ГГ, констатував, що з 20 осіб, яких планували відправити на вишкіл, з'явилося лише шестеро⁴⁰⁰. Складнощі з пошуком робочої сили зумовлювались також ухваленим рішенням щодо звільнення і переведення в табори примусової праці більшості кваліфікованих євреїв, на яких згодом чекала фізична розправа⁴⁰¹.

Загалом питання трудової дисципліни працівників гостро турбувало нацистську владу. За підсумками перевірки, проведеної влітку 1942 р., було зафіксовано численні факти прогулів на низці підприємств. Так, на залізничному ремонтному заводі у Стрию офіційно працювало 1700 осіб, проте близько 200 з них не з'являлись на робочому місці без поважних причин, а інші 60 хворіли. Щоб покращити ситуацію із дисципліною на виробництві, керівництво підприємства звернулось до карально-репресивних органів з проханням розстріляти п'ятьох працівників. Це мало продемонструвати усю серйозність наслідків прогулів⁴⁰². Ще одним способом покарання, яке застосовували для тих, хто порушував правила трудового розпорядку, виступало відправлення в табори примусової праці⁴⁰³. Попри посилення відповідальності за прогули, ситуація залишалась незмінною і в наступному році. На деяких підприємствах кількість осіб, які вдавались до акцій саботажу на робочому місці, була доволі високою та сягала 20% від чисельності усього колективу⁴⁰⁴.

Окремо варто зупинитися на висвітленні матеріально-побутового становища робітників промислових підприємств у галицькому дистрикті. Продовольче забезпечення працівників фабрик і заводів, які здебільшого проживали у містах, залежало від сільських громад, на мешканців яких окупаційна влада наклала низку повинностей. До них належали обов'язкова задача натурального податку (контингенту), встановлення контролю за

⁴⁰⁰ Bericht der Leiter der Vereinigten Eisen- und Metallwarenbetrieben vom 9. Juni 1942. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 125.

⁴⁰¹ Lagebericht der Gruppe Industrie vom 6. Oktober 1943. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 5.

⁴⁰² Ergebnis der Besichtigungen der Prüfungskommission vom 26. Juni 1942. ДАЛО. Ф. Р-59, Оп. 1, Спр. 13. Арк. 88.

⁴⁰³ Mitteilung über Maßnahmen gegen Disziplinarverstöße vom 30. Juni 1942. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 89.

⁴⁰⁴ Lagebericht der Rüstungsinspektion vom 13. Dezember 1941. ВА-МА. RH 53-23/60. Bl. 6.

розведенням та забоєм великої рогатої худоби тощо. Водночас торгівля харчовими продуктами на базарі в місті дозволялася лише за наявності документа, який підтверджував виконання усіх сільськогосподарських податків. За таких обставин на теренах дистрикту широкого розповсюдження набуло явище купівлі-продажу товарів та продуктів першої необхідності на “чорному ринку”⁴⁰⁵. Правоохоронні органи здійснювали постійні перевірки, конфісковували товари, арештовували порушників⁴⁰⁶. Про масштаби згаданих процесів можна довідатись із численних спогадів очевидців. Анна Леськів-Кіт пригадувала, що її батько на львівському ринку став свідком неприємного випадку. Місцева мешканка хотіла обміняти дитячий одяг на масло. Однак цьому перешкодив фольксдойч. Він загрозливим тоном примусив жінку викинути щойно отримане масло⁴⁰⁷.

Нацистська адміністрація намагалась боротись із нелегальною торгівлею. Для цього було прийнято ряд постанов, які фіксували максимальну ціну на ті чи інші товари. Місцева преса інформувала громадськість про сувору відповідальність усім, хто сприятиме розвитку спекуляції на ринку⁴⁰⁸. За невиконання урядових норм загрожував штраф у розмірі 2 тис. зл. або ж ув’язнення терміном до трьох місяців⁴⁰⁹. Силами української допоміжної поліції проводились раптові перевірки перехожих на вулицях чи торговців на базарах. У випадку виявлення правопорушення, їхній товар підлягав конфіскації⁴¹⁰. Попри всі обмежувальні заходи, окупаційна влада таки визнала, що ліквідувати “чорний ринок” їй не вдалося, оскільки “населення не може бути забезпечене товарами першої необхідності у достатній кількості”⁴¹¹.

⁴⁰⁵ Заболотна Т., Лисенко О. Терор голодом: нацистська окупаційна політика в Україні (1941–1944 рр.). *Військово-історичний меридіан*. Зб. наук. статей. К., 2017. Вип. 4(18). С. 66.

⁴⁰⁶ Звіт Команди української поліції Дрогобича про арешт Владислава Хмура через спекуляцію, 14 липня 1942 р. *ДАЛО*. Р-2042. Оп. 1. Спр. 301. Арк. 5.

⁴⁰⁷ Леськів-Кіт А. Закерзонські долі. Спогад про село Корчмин. Торонто: Канадсько-Український Бібліотечний Центр, 2002. С. 30.

⁴⁰⁸ Боротьба з пачкарством. *Воля Покуття*. 1941. Число 27. С. 4.

⁴⁰⁹ Vorläufige Dienstordnung für die Landkommissare im Distrikt Galizien vom 1. Oktober 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 30.

⁴¹⁰ Протоколи допитів та стягнення штрафів комісаріату української поліції в місті Борислав, 21 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1946. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1, 3.

⁴¹¹ Bericht des Rüstungskommandos Lemberg vom 7. Oktober 1943. *ВА-МА*. RW 23/14. Bl. 13.

Складна продовольча ситуація призвела до впровадження продуктових карток. Їх оформляли окремо для дітей, дорослих, урядовців, робітників тощо. Щомісяця виходили нові інструкції, які уточнювали обсяги виділення тих чи інших продовольчих товарів⁴¹². Можливість отримати продуктивний набір залежав від вчасного подання списків осіб, яким він необхідний⁴¹³. Все ж намагання встановити контроль за розподілом продуктів між різними категоріями населення ще більше ускладнило становище. Карткова система не змогла розв'язати наявну продовольчу кризу. Зважаючи на нагальні потреби у швидкому збільшенні обсягів виробництва підприємств воєнно-промислового комплексу, нацистські чиновники ухвалили рішення покращити продуктове забезпечення сімей працівників, зайнятих на згаданих фабриках та заводах. Водночас вони мали активно залучатись до закладів громадського харчування⁴¹⁴. Однак вжиті заходи дали короткотривалий ефект, оскільки зростання продуктивності оборонних підприємств у другій половині 1943 р. вдалось досягти лише шляхом залучення більшої кількості працівників. Їхні ряди передусім поповнювали представники місцевого польського населення та службовці Баудінсту, яких силоміць скеровували на заводи⁴¹⁵.

Важливу роль у питанні функціонування промисловості на окупованих територіях відіграв Альберт Шпеєр, який у лютому 1942 р. обійняв посаду райхсміністра з питань озброєнь й боєприпасів. Керівник відомства планував наростити виробничі потужності за допомогою раціоналізації діяльності підприємств, подолання бюрократичних перепон шляхом централізації влади у власних руках⁴¹⁶. Останній чинник викликав серйозну критику серед низки партійних і військових діячів, які побоювались надмірної зосередженості всіх важелів управління в міністерстві А. Шпеєра. Однак цілковита підтримка й

⁴¹² Інструкції для мешканців м. Львова у справі харчевих карток на місяць листопад. *Львівські вісті*. 1941. Число 74. С. 6.; Інструкція для населення Львова у справі приділу харчів на грудень. *Львівські вісті*. 1941. Число 98. С. 6

⁴¹³ Розпорядження про процедуру надання додаткових харчових пайків для робітників-неарійців, 8 жовтня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 64.

⁴¹⁴ Bericht des Rüstungskommandos Lemberg vom 1. Juli 1943. *ВА-МА*. RW 23/14. Bl. 10.

⁴¹⁵ Bericht des Rüstungskommandos Lemberg vom 7. Oktober 1943. *ВА-МА*. RW 23/14. Bl. 15.

⁴¹⁶ Trommer I. *Rechtfertigung und Entlastung*. Albert Speer in der Bundesrepublik. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2016. S. 31.

схвалення А. Гітлером програми розвитку воєнної промисловості дозволили втілювати у життя поставленні цілі⁴¹⁷.

Одним із перших кроків відомства А. Шпеєра стало проведення перевірки підприємств на предмет використання їхніх виробничих потужностей для потреб Вермахту⁴¹⁸. Для цього на теренах галицького дистрикту була створена спеціальна комісія, яка мала здійснити ретельний облік кваліфікованих працівників фабрик і заводів. Частина з них згодом планувалось передати під управління Генеральної дирекції Східної залізниці (*Die Generaldirektion der Ostbahn*). Друге завдання комісії полягало у перевірці з подальшим закриттям тих підприємств, які не становили цінності для військової економіки. Початок роботи було заплановано на 5 травня 1942 р. Попередньо сформувавши список із 42 підприємств, які підпадали під обов'язковий аудит. До середини травня вдалось проінспектувати 30 організацій⁴¹⁹.

Зі зміною ситуації на фронті у 1943 р. пришвидшилась процедура закриття багатьох підприємств. У березні поточного року із 77 наявних німецьких фірм, що займалися виготовленням промислових товарів, 20 були ліквідовані. Закривались насамперед харчові та текстильні виробництва⁴²⁰. Однак частина керівників підприємств намагались переконати представників влади у важливості збереження їхньої діяльності. Яскравим свідченням цього є лист директора львівської миловарні, спрямований на адресу Головної групи промисловості та транспорту дистрикту. У ньому автор зазначив, що підприємство забезпечує постачання військових всією необхідною для них

⁴¹⁷ Kitchen M. Speer. Hitler's Architect. London: Yale University Press, 2015. P. 124.

⁴¹⁸ Mitteilung über die Organisation der Unterkommission der Prüfungskommission vom 23. April 1942. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 69.

⁴¹⁹ Struktur der Unterkommission der Prüfungskommission vom 29. April 1942. ДАЛО. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 71–72.

⁴²⁰ Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944. С. 162.

продукцією. Тому клопотався про отримання дозволу на продовження роботи цехів у звичному режимі⁴²¹.

У середині січня 1943 р. надійшло нове розпорядження від відомства А. Шпеєра. Воно регламентувало процедуру перевірки справності устаткування на всіх підприємствах, які діяли на теренах ГГ. Головна мета такого заходу полягала у виявленні критично важливого для військового виробництва обладнання. Його планувалось вилучити й передати на потреби підприємств воєнно-промислового комплексу. Контроль за згаданою перевіркою здійснювала спеціально створена для кожного дистрикту комісія, яка отримала чіткі інструкції, зокрема щодо питання відшкодування коштів за конфісковану техніку. Відповідно до постанови пропонувались два види компенсації: безпосередня оплата вартості забраного обладнання попередньому власнику або ж оформлення оренди⁴²². У рамках згаданої акції конфіскували обладнання з коломийської фабрики солодошів⁴²³, тернопільського цукрового заводу тощо⁴²⁴.

З наближенням фронту розпочалась поступова евакуація підприємств в інші дистрикти ГГ. Головно це стосувалось заводів, які виконували військові замовлення. Частину з них планувалось перевезти зі Львова до Кракова не пізніше середини січня 1944 р.⁴²⁵ Попри тимчасове нарощування виробничих потужностей в першому кварталі 1944 р., евакуаційні заходи продовжувались. Серед підприємств, які перемістили на захід, були також “*Metrawatt A.G*” та “*Optisch-Mechanische Werke Jan Bujak*”. Їхні офіси тепер знаходились у Тарнові й Кракові відповідно⁴²⁶. Натомість ті підприємства, які не вдалось вивезти на терени ГГ чи безпосередньо до Німеччини, нищились німецькими військами

⁴²¹ Mitteilung des Leiters der Seifen Fabrik in Lemberg vom 19 November 1942. *ДАЛО*. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 101.

⁴²² Tätigkeit und Aufgaben der Maschinenauskämm-Kommission (Richtlinien) vom 18. Januar 1943. *ДАЛО*. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 49.

⁴²³ Befehl der Maschinenauskämm-Kommission vom 5. April 1943. *ДАЛО*. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 11.

⁴²⁴ Befehl der Maschinenauskämm-Kommission vom 25. März 1943. *ДАЛО*. Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 14.

⁴²⁵ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. Oktober bis 31. Dezember 1943 des Rüstungskommandos Lemberg. *ВА-МА*. RW 23/14. Bl. 15.

⁴²⁶ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. Januar bis 31. März 1943 des Rüstungskommandos Lemberg und Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. April bis 30. Juni 1943 des Rüstungskommandos Lemberg RW 23/15. *ВА-МА*. RW 23/15. Bl. 2–5.

під час їхнього відступу влітку 1944 р., заподіюючи таким чином суттєві матеріальні збитки для економіки краю.

Загалом нацистська політика у сфері промисловості базувалась на засадах максимальної експлуатації наявних у галицькому дистрикті ресурсів. Першочергово відновлювали роботу фабрик і заводів, потужності яких можна було використати для задоволення військових потреб. Все ж відсутність чіткого плану щодо розвитку господарства в краї, невдачі на Східному фронті спричинили певну дезорганізацію в управлінні. До проблем, з якими зіштовхнулася окупаційна влада, варто віднести також серйозні труднощі із кадровим питанням на всіх адміністративних рівнях. Це проявилось, зокрема, у призначенні на керівні посади певних підприємств місцевих мешканців. Нерозв'язаною залишилась проблема продовольчого забезпечення робітників. В умовах війни й нестабільності фінансово-грошової системи активно діяв “чорний ринок”, де можна було придбати найнеобхідніші товари. Зміни в управлінні промисловості, ініційовані райхсміністром з питань озброєнь і боєприпасів А. Шпеєром, дали короткотривалий ефект нарощування потужностей підприємств оборонно-промислового сектору. З наближенням військ Червоної армії розпочався процес евакуації установ на терени ГГ чи Німеччини. Він супроводжувався вилученням обладнання, руйнуванням низки підприємств.

РОЗДІЛ 4. НАЦИСТСЬКА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПРАЦІ Й ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

4.1. Формування адміністративного апарату

З приходом до влади в Німеччині А. Гітлера та його політичної сили серед вищого державного керівництва розпочались серйозні дискусії щодо доцільності залучення цивільних робітників в економіку країни. На думку частини партійних ідеологів, якщо і надалі дотримуватись усталеного в попередні десятиліття підходу використання іноземців як сезонних робітників, то існувала реальна загроза збереженню чистоти “арійської раси”. Відтак пропонувалось збільшити кількість жінок-німкеней на виробництві, компенсуючи цим дефіцит робочої сили. Однак така ініціатива не знайшла належної підтримки, тому практика залучення громадян інших країн в економіку Райху продовжувалась надалі⁴²⁷.

У ході підготовки до нового збройного конфлікту Верховне командування Вермахту запропонувало власну альтернативу часткового розв’язання проблеми, яка стосувалася трудових ресурсів. Очільники відомства планували використати військовополонених у необхідних для Німеччини галузях економіки⁴²⁸. Реалізація цього наміру розпочалась одразу ж після захоплення Польщі. До кінця 1939 р. на територію Райху відправили близько

⁴²⁷ Herbert U. Hitler’s Foreign Workers: Enforced Foreign Labor in Germany Under the Third Reich. New York: Cambridge University Press, 1997. 510 p. review by Stephen L. Harp. *Journal of Social History*. 1998. Volume 32, Issue 1. P. 222.

⁴²⁸ Згідно з положеннями Женевської конвенції “Про поводження з військовополоненими”, ухваленій 1929 р., німецькі війська мали дотримуватись принципів гуманного ставлення до тих, хто потрапляв у полон. Утім, на практиці в роки Другої світової війни положення згаданого документу порушувались. Детальніше про статус радянських військовополонених під час збройного конфлікту див.: Пастушенко Т. Статус радянських військовополонених у роки Другої світової війни: на терезах міжнародного, нацистського та радянського права. *Історія великих страждань: Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення* / Редкол.: В.М. Литвин, В.А. Смолій, І.П. Ковальчук та ін.; упоряд.: В.Г. Берковський, О.П. Білоус, Т.В. Пастушенко, В.І. Смірнова. К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. С. 18–28 .

300 тис. військовополонених, більшість з яких була зайнята у вугільній промисловості та сільському господарстві⁴²⁹.

Паралельно здійснювалась активна кампанія із вербування молоді на роботу в Німеччину. Дуже швидко окупаційна влада зіткнулася із небажанням місцевих мешканців добровільно виїжджати в Третій Райх. Це призвело до жорстких заходів з боку поліційних структур, які шляхом терору, залякування й масових облав силоміць захоплювали й транспортували людей на примусову працю. За підрахунками вчених, станом на середину липня 1940 р., на території Німеччини знаходилось понад 310 тис. поляків, які разом з військовополоненими, що прибули раніше, отримали статус “цивільних робітників”⁴³⁰.

Після завершення успішної воєнної кампанії на Західному фронті, почалася підготовка до нападу на Радянський Союз. Протягом цього періоду нацистські лідери не планували застосовувати в промисловості Німеччини робочу силу з окупованих східних територій⁴³¹. Панівною залишалась концепція фізичного знищення близько 30 млн місцевих мешканців шляхом блокування постачання продовольства до великих радянських міст, передусім розташованих поза Чорноземною зоною⁴³². Ще одним свідченням того, що питання трудової експлуатації населення з окупованих теренів у межах Райху не стояло на порядку денному, є розпорядження А. Гітлера від 17 липня 1941 р. про розпуск армійських формувань після перемоги над СРСР і повернення значної частини солдат на підприємства⁴³³.

Однак поразка у “блискавичній війні” на сході докорінно змінила плани нацистського керівництва щодо можливого використання трудових ресурсів з

⁴²⁹ Steffen H., Fickenwirth T. Fremd- und Zwangsarbeit im Raum Leipzig 1939–1945: archivalisches Spezialinventar und historische Einblicke. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2004. S. 11.

⁴³⁰ Herbert U. Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge. München: Verlag C. H. Beck, 2001. S. 132.

⁴³¹ Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953). К: Інститут історії України, 2009. С. 37.

⁴³² Поль Д. Німецька окупація України 1941–1944 у контексті подій Другої світової війни. *Historians*. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1547-diter-pol-nimetska-okupatsiia-ukrainy-1941-1944-u-konteksti-podii-druhoi-svitovoi-viiny> (дата звернення: 22. 05. 2022).

⁴³³ Die Wehrmachtsberichte 1939-1945. 1 Band 1.September 1939 bis 31. Dezember 1941. Köln: Gesellschaft für Literatur und Bildung, 1989. S. 1050.

підконтрольних територій. Економіка Третього Райху потребувала більше робочих рук через мобілізацію німецьких чоловіків на фронт. Нові обставини породили чергову дискусію з цього приводу у нацистській верхівці: райхсмаршал Герман Герінг, зовнішньоекономічне відомство Йоахіма фон Ріббентропа і військово-промислові кола виступали за необхідність використання робітників зі Сходу як засобу вирішення нагальних економічних потреб Третього Райху. Натомість Верховне командування Вермахту та Головне управління імперської безпеки (*Reichssicherheitshauptamt*) заперечували подібну практику, посиляючись на неминучість активізації партизанського руху. Зрештою, було ухвалено рішення про залучення робітників з окупованих радянських територій⁴³⁴, зокрема й із східногалицьких теренів, які в серпні 1941 р. приєднали до польського ГГ як п'ятий дистрикт з центром у Львові.

Питаннями зайнятості іноземців в економіці Райху займалися безпосередньо Райхсміністерство праці й економіки (*Reichsarbeitsministerium*), Райхсміністерство озброєнь і боєприпасів (*Reichsministerium Bewaffnung und Munition*), ділова група працевикористання відомства з чотирирічного плану (*Arbeitsgruppe des GBA bei der Vierjahresplanbehörde*), численні німецькі об'єднання, а також окремі підприємства⁴³⁵. Щодо окупованих західноукраїнських територій, то тут нацистська адміністрація сформувала чітку ієрархічну інституційну мережу, яка займалась пошуком і транспортуванням людей до Німеччини. Традиційно виокремлюють три її основні рівні: відділ праці (*Hauptabteilung Arbeit*) при уряді генерал-губернатора, який очолював Макс Фрауендорфер. Далі йшли аналогічні управління в кожному з дистриктів. Найнижчою ланкою були Уряди праці (*Arbeitsämter*, далі – арбайтсамт) та їхні відділення (*Nebenstelle*), які діяли в

⁴³⁴ Мармілова О. Джерела до вивчення історії остарбайтерів з Донеччини: дис. на здобуття наук. ступ. канд. історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Старобільськ, 2018. С. 297.

⁴³⁵ Дмитренко В. Створення, структура та повноваження вербувальних органів рейху на окупованих територіях. *Друга світова війна: події, факти, версії*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 159.

округах (*Kreishauptmannschaft*)⁴³⁶. До сфери їхньої компетенції входили реєстрація працездатного населення, розв'язання питань зайнятості, вербування людей на роботу в Німеччину⁴³⁷.

Уряд праці в кожному з округів мав однотипну структуру. Її можна охарактеризувати на прикладі арбайтсамту у Львові, який складався з трьох головних відділів: трудового права (законодавство праці), робітничих питань і допомоги безробітним. Їхню роботу контролювала адміністрація Уряду праці, що поділялася на ряд підрозділів: німецький персонал, місцевий персонал, персонал доглядовий, каса та розрахунковий відділ. Філіали арбайтсамту, яких було 11, включали основні райони Львова: Центральний, Кайзервальд, Підзамче, вулиці Стрийська, Університетська, Привокзальна та приміські території: Збоїська, Брюховичі, Зимна Вода, Винники. Усі осередки забезпечували швидко подачу інформації за допомогою телеграфу⁴³⁸.

З перших днів окупації нацистська адміністрація розпочала облік мешканців краю. За інформацією місцевої преси, станом на середину липня 1941 р. Львівський арбайтсамт зареєстрував 20015 осіб⁴³⁹. Цей процес значно інтенсифікувався, коли на територію дистрикту поширилося розпорядження уряду Генерального Губернаторства про обов'язкову працю для всіх жителів віком від 18 до 60 років⁴⁴⁰. Варто зазначити, що до виконання різного роду повинностей часто залучалися учнівська молодь (підлітки до 18 років) та літні люди (віком понад 60 років)⁴⁴¹. Після реєстрації відбувався розподіл робочої

⁴³⁶ Pohl D., Sebta T. *Zwangsarbeit in Hitlers Europa: Besatzung, Arbeit, Folgen*. Berlin: Metropol-Verlag, 2013. S. 49.

⁴³⁷ Medykowski W. *Macht Arbeit Frei? German Economic Policy and Forced Labor of Jews in the General Government, 1939–1943*. Boston: Academic Studies Press, 2018. P. 45.

⁴³⁸ Бежук О. Стан і проблема примусових робітників дистрикту “Галичина” в матеріалах Львівської біржі праці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2016. Вип. 1, ч. 3. С. 70.

⁴³⁹ Уряд Праці про свою роботу. *Українські щоденні вісті*. 1941. Число 9. С. 4.

⁴⁴⁰ Левченко Ю. Особливості використання “людського ресурсу” в адміністративно-територіальних одиницях України в роки окупації. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал*. Вип. 2 / Меморіальний комплекс “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”, Ін-т історії України НАН України. 2013. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchenko_Yurii/Osoblyvosti_vykorystannia_liudskoho_resursu_v_administratyvno-terytorialnykh_odynytziakh_Ukrainy.pdf? (дата звернення: 22. 05. 2022).

⁴⁴¹ Стефанюк Г. Працевикористання українців Східної Галичини та Волині як складова нацистської політики в 1941–1944 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2018. № 6. С. 66.

сили відповідно до наявних потреб. Прикметно, що до кінця 1941 р. близько 90% з осіб, яких взяли на облік, працевлаштовували в межах дистрикту Галичина. Лише невелику частку відправили на роботу в Райх⁴⁴². Варто зауважити, що під час розподілу робочої сили мали місце конфлікти між арбайтсамтом та різними окупаційними адміністраціями. Останні скаржилися на непослідовну політику Уряду праці у питанні скерування кваліфікованих працівників у ту чи іншу установу, наслідком якої стали кадровий дефіцит та бюрократична плутанина⁴⁴³.

Заклики нацистської влади активно залучатись до відновлення економічного життя регіону не знаходили належного відгуку серед населення. Як інформувала газета “Воля Покуття” від 30 листопада 1941 р., “[...] багато працездатних людей, які є ще безробітні, не зголосилися до Уряду Праці. Хто ще цього не зробив, а не хоче мати неприємностей з цього приводу, повинен зараз зголоситися в Уряді Праці”⁴⁴⁴. Лише на Львівщині, як зазначала преса, таких було близько 10 тис. осіб⁴⁴⁵. Тому окупаційна адміністрація ухвалила низку постанов, які унеможливили б ухиляння від реєстрації в арбайтсамті. Серед них варто виділити запровадження так званого “мельдункового обов’язку”, згідно з яким, усі, хто покидав населений пункт більше як на два місяці, мав повідомляти відповідні структури. Крім того, з 1942 р. всі жителі дистрикту Галичина підлягали спеціальному “поліційному зголошенню”. Ця форма реєстрації громадян передбачала три пункти: прибуття до нової громади, вибуття з громади та зміна мешкання всередині громади⁴⁴⁶.

До компетенції Уряду праці належало також проведення постійної перевірки підприємств, фабрик та інших установ на предмет дотримання правил техніки безпеки, особистої гігієни на виробництві тощо. Вона

⁴⁴² Звіт про поставку робочої сили від 19 січня 1942 р. ДАЛО. Р-39. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2.

⁴⁴³ Лист керівнику відділу праці дистрикту Галичина про систему роботи арбайтсамтів, 7 жовтня 1943 р. ДАЛО. Ф. Р.-35. Оп. 2. Спр. 215. Арк. 6.

⁴⁴⁴ Пригадка про обов’язок праці. *Воля Покуття*. 1941. Число 29. С. 4.; Aftanas A. Wirtschaftspolitik der Deutschen Besatzungsbehörde im Bezirk Kolomyia (gemäss Zeitung “Volya Pokuttya” 1941–1944). *The International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. 2021. №. 1. S. 335.

⁴⁴⁵ Опіка Уряду Праці над безробітними та малоземельними мешканцями села. *Дрогобицьке слово*. 1942. Число 44. С. 1.

⁴⁴⁶ Старка В. Соціально-економічна політика нацистських окупантів у Східній Галичині в 1941–1944 рр. С. 69.

здійснювалась у формі виїзних інспектувань, під час яких відбувався огляд конкретного закладу на основі приписів колишнього польського законодавства й додаткових розпоряджень, запроваджених нацистською адміністрацією. У випадку виявлення порушення та його невчасного усунення, керівнику підприємства загрожувала фінансова відповідальність у розмірі 100 – 200 злотих або арешт до шести тижнів⁴⁴⁷.

Створення широкої мережі Урядів праці та їхніх філій у дистрикті Галичина породило серйозну кадрову проблему. У багатьох відділах арбайтсамту не було достатньої кількості німецьких чиновників, тому їхній склад доповнювався вихідцями із місцевого населення, для яких важливішим залишався принцип пріоритету інтересів власної етнічної групи над представниками інших національностей⁴⁴⁸. Про це, зокрема, свідчить звіт одного з працівників Українського центрального комітету, складений на основі відвідин делегатур кількох міст. Автор документу стверджував, що в управлінні арбайтсамту м. Судової Вишні переважали українські службовці, натомість у м. Городку усі чільні посади займали поляки з вищою освітою, які проводили “ часту й несправедливу відправку українського елемента до Німеччини”. З огляду на це, як йшлося далі у донесенні, місцева делегатура просила надіслати кваліфікованих кандидатів зі Львова для роботи в Уряді праці⁴⁴⁹.

Нацистські чиновники зіткнулися із труднощами злагодженої комунікації органів влади на всіх рівнях. Такі процеси мали місце і в Урядах праці, через що частина місцевих підприємств проводила самостійні пошуки робітників, не інформуючи про це арбайтсамт. Подібного роду дії гостро критикувала нацистська адміністрація, яка вимагала від керівників установ дотримуватися усталеної уніфікованої форми з працевлаштування⁴⁵⁰.

⁴⁴⁷ Завдання Інспекторату праці. *Бережанські вісті*. 1942. Число 16. С. 2.

⁴⁴⁸ Pohl D., Sebta T. Zwangsarbeit in Hitlers Europa: Besatzung, Arbeit, Folgen. S. 15–16.

⁴⁴⁹ Звіт з поїздки до Делегатур в Судовій Вишні та Городку, 3 березня 1943 р. *ДАЛО*. Ф. Р.-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 50.

⁴⁵⁰ Повідомлення усім установам та організаціям про завдання діяльності Уряду праці. *ДАЛО*. Ф. Р.-54. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1.

Характерною особливістю нацистської економічної політики була міжвідомча конкуренція з низки важливих питань, серед яких вагоме місце займала проблема мобілізації й використання трудових ресурсів на окупованих територіях. Першочергово уся відповідальність на організацію пошуку, обліку, розподілу робочої сили й транспортування її до Райху покладалась на Уряди праці. Згодом інші державні інституції та служби почали переймати на себе частину повноважень арбайтсамтів, створюючи додаткові перешкоди для ефективного управління⁴⁵¹.

Втручання у справи відділів праці зумовлювалось невиконанням їхніх завдань щодо набору необхідної кількості осіб для відправки в Райх. Для реалізації визначених квот й інтенсифікації процесу рекрутування населення з окупованих теренів декретом А. Гітлера від 21 березня 1942 р. створювався спеціальний державний орган – Імперське бюро з використання робочої сили (*Generalbevollmächtiger für den Arbeitseinsatz*) на чолі з недавнім гауляйтером Тюрінгії Фріцом Заукелем, який у політичному плані підпорядковувався безпосередньо фюреру⁴⁵². Керівник відомства отримав надзвичайні повноваження. Його інструкції й вказівки були обов'язковими для виконання всіма іншими органами влади. Крім того, з вересня 1942 р. при цивільних і військових адміністраціях захоплених територій діяли спеціальні службовці Ф. Заукеля, які також мали право видавати розпорядження щодо розподілу й використання робочої сили⁴⁵³.

Новостворене відомство значно пришвидшило темп примусової мобілізації з окупованих земель. Наприкінці квітня 1942 р. німецькі урядові й військові органи отримали таємну “Програму головного уповноваженого з використання робочої сили”. У документі відзначалося: “[...] Конче необхідно використовувати в окупованих радянських областях наявні людські резерви.

⁴⁵¹ Frei N. *Der nationalsozialistische Krieg*. Frankfurt am Main: Campus-Verlag, 1990. S. 264.

⁴⁵² Гальчак С. Вивезення населення України на примусові роботи до Третього Райху (на матеріалах Поділля). *Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р.* / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р. І. Пилявець, В. М. Яременко. К.: НВЦ “Пріоритети”, 2012. С. 45.

⁴⁵³ Davidson E. *The Trial of the Germans: An Account of the Twenty-two Defendants before the International Military Tribunal at Nuremberg*. Columbia, London: University of Missouri Press, 1997. P. 504.

Якщо не вдасться добровільно залучити потрібну робочу силу, то необхідно негайно приступити до мобілізації і примусового підписання індивідуальних зобов'язань”⁴⁵⁴. До кінця війни управління Е. “Ф.” Заукеля провело чотири широкомасштабні кампанії з набору працездатного населення з Європи, основну масу якого становили вихідці з окупованого СРСР⁴⁵⁵. При цьому особливі сподівання покладались на новоприєднані землі, трудовий потенціал яких, на думку другого губернатора дистрикту Галичина О. Г. Вехтера, мав вирішальне значення⁴⁵⁶.

Посилення заходів влади щодо рекрутування населення з метою його подальшого вивезення в Райх неодмінно призвело до зростання опору проти депортації робочої сили. Влітку 1942 р. Е. “Ф.” Заукель здійснив поїздку на зайняті українські землі, під час якої заслухав пояснення керівників цивільної адміністрації з приводу виконання програми примусової праці. Представники місцевої влади зауважили, що вивезення робітників у визначених обсягах завдасть шкоди економіці окупованих територій. Однак уповноважений з питань праці відкинув їхні аргументи та зобов'язав проводити мобілізацію надалі⁴⁵⁷. Зокрема, з дистрикту Галичина до кінця 1942 р. планували відправити додатково ще 100 тис. осіб⁴⁵⁸.

На обсяги поставок робочої сили впливала ефективність співпраці центральних органів влади з окупаційною цивільною адміністрацією. Попри те, що очільник ГГ Г. Франк повністю підтримував курс Е. “Ф.” Заукеля, розв'язати проблему дефіциту трудових ресурсів у Німеччині не вдалось⁴⁵⁹.

⁴⁵⁴ Стельникович С. В. Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. К., 2016. С. 183–184.

⁴⁵⁵ Веденєєв Д. Насильницьке вивезення мирного населення з території СРСР і Української РСР до нацистської Німеччини та його відображення у науковій літературі і меморіальних заходах. *Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р.* / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р. І. Пилявець, В. М. Яременко. К.: НВЦ “Пріоритети”, 2012. С. 8.

⁴⁵⁶ Amar T. C. *The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists*. Ithaca: Cornell University Press, 2015. P. 118.

⁴⁵⁷ Айкель М. “Через брак людей...” німецька політика набору робочої сили та примусові депортації робітників із окупованих областей України 1941–1944 рр. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 149.

⁴⁵⁸ ДАЛО, Ф. Р.-54., Оп. 1, Спр. 2, Арк. 7.

⁴⁵⁹ Raßloff S. Fritz Sauckel: Hitlers “Muster-Gauleiter” und “Sklavenhalter”. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2007. S. 95.

Невиконання мобілізаційних квот нацистські чиновники пояснювали відсутністю достатньої кількості особового складу з числа поліційних і правоохоронних структур, яких можна було б залучити до проведення рекрутування мешканців краю. Крім того, через непорозуміння, які виникали між управлінням праці й крайсгауптманами дистрикту Галичина, у певних округах набір робочої сили не здійснювався взагалі⁴⁶⁰.

Для покращення міжвідомчої координації було створено спеціальний підрозділ у складі Райхсміністерства праці “Європейське управління з працевикористання” (*Europaamt für den Arbeitseinsatz*). У структурному плані воно поділялося на п’ять відділів, які мали на меті сприяти покращенню регулювання питань використання робочої сили в усіх окупованих областях Європи, а також опікувались сферою підготовки управлінських кадрів⁴⁶¹.

Проти всеохопної політики відправки населення до Німеччини висловлювалися не лише нацистські чиновники на місцях, але й частина партійних високопосадовців. Значна критика на адресу Ф. Заукеля лунала зі штабу райхсміністра східних окупованих територій А. Розенберга, службовці якого порівнювали методи й форми рекрутування із практикою работоргівлі, яка застосовувалась кількома століттями раніше. Водночас вони вважали, що такого роду дії Головного уповноваженого з питань праці є намаганням заповнити прогалини, пов’язані з нераціональним поводженням із радянськими військовополоненими, трудовий потенціал яких можна було використати на потреби Райху⁴⁶².

Функціонування окупаційного управлінського апарату на території дистрикту Галичина займало вагоме місце в питаннях мобілізації і використання трудових ресурсів. Завдяки діяльності широкої мережі Урядів праці протягом перших місяців вдалося провести кампанію реєстрації

⁴⁶⁰ Dierl F., Janjetovic Z., Linne K. Pflicht, Zwang und Gewalt: Arbeitsverwaltungen und Arbeitskräftepolitik im deutsch besetzten Polen und Serbien 1939–1944. Essen: Klartext Verlag, 2013. S. 189.

⁴⁶¹ Rundschreiben über die Arbeitererfassung für die deutsche Rüstungsindustrie und Kriegswirtschaft vom 16. November 1942. ДАЛО. Ф. Р-54. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 14.

⁴⁶² Mazower M. Hitlers Imperium: Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus. München: Verlag Beck, 2009. P. 282.

працездатного населення, здійснити розподіл робочої сили з огляду на потреби. Однак наявність кадрової проблеми призвела до залучення українців на певні адміністративні посади нижчого рівня, особливо в структурах арбайтсамтів, що частково вплинуло на показниках виконання рекрутаційних і мобілізаційних планів. У зв'язку з цим вище партійне керівництво розпорядилось створити спеціальне відомство під головуванням Ф. Заукеля, яке мало розв'язати проблеми неефективності цивільних органів влади у сфері вербування і відправки місцевого населення на роботу в Райх.

4.2. Трудова мобілізація місцевого населення

Одним із напрямів нацистської економічної політики на окупованих землях стало примусове залучення місцевого населення до виконання різного роду трудових робіт. На теренах ГГ воно знайшло вияв у діяльності Баудінсту, ідею формування якої висунув Г. Франк⁴⁶³. У травні 1940 р. було оголошено про початок роботи організації, яку очолив Гайнріх Гінкель. Спершу сфера її компетенції обмежувалась тільки територією дистрикту Краків. Його очільник О. Г. Вехтер у травні 1940 р. запропонував назвати українське відділення “Українською службою Батьківщині” і надати йому “певний виховний національний момент”⁴⁶⁴, розглядаючи УСБ як один з методів протиставлення полякам: їхня праця в такого роду структурі вважалася покаранням. Влада намагалась використати міжнаціональні конфлікти двох народів з метою посилення своїх позицій в ГГ. Відтак у квітні 1940 р. було ухвалено рішення про створення у місті Новий Тарг окремого табору із підготовки управлінців нижчої ланки для Баудінсту. Право на навчання у ньому отримали лише

⁴⁶³ Office of United States Chief Counsel for Prosecution of Axis Criminality, Nazi Conspiracy and Aggression, Supplement B. Washington, DC: United States Government Printing Office, 1948. P. 1392.

⁴⁶⁴ Ільющин І. Нацистська політика і практика стосовно української і польської громад на територіях їх спільного проживання в роки Другої Світової війни. *Друга Світова війна та долі мирного населення у Східній Європі: матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрея Шептицького* 30 листопада – 1 грудня 2015 року, м. Київ / за редакцією Леоніда Фінберга. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 131.

представники української будівельної служби⁴⁶⁵. Загальна кількість учнів, які взяли участь у вишкільному курсі, становила 138 осіб⁴⁶⁶.

Указом від 1 грудня 1940 р. осередки Баудінсту засновувались у всіх інших районах ГГ⁴⁶⁷. Будівельна служба складалась із трьох “національних” секцій: польської (*Polnischer Baudienst*), української (*Ukrainischer Heimatdienst*) й горальської (*Goralischer Heimatdienst*)⁴⁶⁸. На керівні посади в кожній з них призначали тільки німців⁴⁶⁹. Набір здійснювався на основі обов’язкового призову юнаків у віці від 18 до 25 років, а також шляхом добровільного зарахування через Уряди праці чи муніципальні органи. Термін служби становив три, а згодом сім місяців. Члени Баудінсту займались облаштуванням й ремонтом дорожньо-транспортної мережі, здійсненням меліораційних робіт, будівництвом укріплень. За виконану працю отримували щоденну грошову винагороду у розмірі одного злота⁴⁷⁰.

Участь формувань Баудінсту в інфраструктурних проєктах німецького окупаційного режиму аж ніяк не була маргінальною. Згідно з даними польських дослідників, у середині серпня 1941 р. кількість призовників сягала не більше 7 тис., однак весною 1944 р. їхня чисельність зросла до 45 тис. осіб, перетворившись на найбільшу молодіжну організацію ГГ. Тільки з наступом військ Червоної армії лави Баудінсту істотно скоротились⁴⁷¹.

Варто зазначити, що поступки з боку влади українцям носили радше тактичний характер і залежали від реакції місцевого населення на політику

⁴⁶⁵ Polnischer Baudienst, Ukrainischer und Goralischer Heimatdienst im Distrikt Krakau. Chronik 1940. S. 7–14.

⁴⁶⁶ Wróblewski M. Służba budowlana (Baudienst) w Generalnym Gubernatorstwie, 1940-1945. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. S. 202–204.

⁴⁶⁷ Pospieszalski K. M. The Nazi Occupation “Law” in Poland, Selected documents Part II. The General Government. Poznan: Institute for Western Affairs, 2019. P. 397–398.

⁴⁶⁸ Горальці (пол. *Górale*) – етнографічна група, яка проживає у південній гірській частині Польщі (Бескиди й Татри). У роки Другої світової війни нацистська влада намагалась розвинути концепт про окремий горальський народ (*Goralenvolk*), який походить від німців. Цю ідею активно підтримували місцеві діячі, які співпрацювали з нацистською адміністрацією. Детальніше про становище горальців у роки Другої світової війни див.: Szatkowski W. Goralenvolk. Historia zdrady. Kraków: Firma Księgarsko-Wydawnicza Kanon, 2012. 672 s.

⁴⁶⁹ Grabowski J. Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland. Bloomington: Indiana University Press, 2013. P. 122.

⁴⁷⁰ Gross J. Polish Society Under German Occupation: The Generalgouvernement, 1939-1944. Princeton: Princeton University Press, 1979. P. 108–109.

⁴⁷¹ Friedrich K.-P. Collaboration in a “Land without a Quisling”: Patterns of Cooperation with the Nazi German Occupation Regime in Poland during World War II. *Slavic Review*. 2005. Volume 64, Issue 4. P. 720.

окупаційної адміністрації. Нацистські урядники прагнули відновити лояльне ставлення мешканців дистрикту Галичина й заохотити молодь вступати до лав будівельної служби, оскільки після ліквідації уряду Ярослава Стецька (липень 1941 р.) й ув'язнення багатьох представників національного руху лояльність до нацистської адміністрації знизилась⁴⁷².

Набір до Баудінсту здійснювався за посередництва Урядів праці, які формували списки призовників у кожному окрузі⁴⁷³. Тим, хто виявляв намір стати членом УСБ, влада обіцяла преференції у вигляді соціального забезпечення, гідної грошової винагороди, підвищення рівня фахових знань⁴⁷⁴. Така політика окупаційної адміністрації мала на меті продемонструвати шляхи розв'язання проблеми із зайнятістю населення, оскільки призовники отримували безплатно харчові продукти, одяг, заробітну плату. Однак насправді їх розміщували у таборах праці по 80-150 осіб, керівництво над якими здійснювали німецькі інструктори, котрим допомагали майстри, провідники відділів⁴⁷⁵.

Перші нечисельні призови на службу відбулись наприкінці серпня 1941 р.⁴⁷⁶ а вже з осені того ж року уряди праці почали проводити ретельну перевірку молоді. Так, у зазначений період львівський арбайтсамт взяв на облік 1721 осіб 1916–1919 років народження. З них 22 юнаки відправили до лав УСБ⁴⁷⁷. Станом на січень 1942 р. до львівського відділення Баудінсту скерували 88 осіб, з яких близько 4% не приступили до виконання своїх обов'язків, оскільки продовжували навчання у школах чи були одружені⁴⁷⁸.

⁴⁷² Markiewicz P. The Ukrainian Central Committee, 1940-1945: A Case of Collaboration in Nazi-Occupied Poland. Uniwersytet Jagielloński, 2018. P. 252, URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/70404/markiewicz_the_ukrainian_central_committee_1940-1945_a_case_2018.pdf?isAllowed=y&sequence=1 (дата звернення: 11. 05. 2022).

⁴⁷³ Як працює Уряд Праці (Арбайтсамт). *Дрогобицьке слово*. 1942. Число 39. С. 2.

⁴⁷⁴ В справі Української служби Батьківщини. *Вільне слово*. 1941. Число 38. С. 1.

⁴⁷⁵ Росіцький П. Українська народна самооборона в дистрикті "Галичина" у 1943 році : дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 - Історія України. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Ін-т народознавства НАПН України, 2018. С. 65.

⁴⁷⁶ Sawicki L. Baudienst-Kommandostelle w mieście Lemberg. URL: <https://lwow.eu/rocznik/2006/baudienst/baudienst.html> (дата звернення: 11. 05. 2022).

⁴⁷⁷ Звіт про поставку робочої сили від 25 листопада 1941 р. *ДАЛО*. Р-39. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.

⁴⁷⁸ Звіт про поставку робочої сили від 19 січня 1942 р. *ДАЛО*. Р-39. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2.

У грудні 1941 р. преса інформувала громадськість про проведення конкурсу на посаду референта УСБ в дистрикті Галичина при Українському краєвому комітеті у Львові⁴⁷⁹. Згадана референтура відповідала як за проведення агітаційно-пропагандистських заходів у питанні залучення молоді до Баудінсту, так і відстоювання їхніх прав перед органами влади. Очільником цього відділу став Мирон Руснак, який мав значний досвід роботи в адміністративно-управлінській сфері⁴⁸⁰.

Умови праці в підрозділах будівельної служби залишались вкрай складними. Велика кількість юнаків отримувала різного роду фізичні ушкодження й травми. Промовистим є свідчення Олександра Білевича, який так згадував час перебування в Баудінсті: “[...] У казармі панувала військова дисципліна. Основним заняттям було перевантажування з вагонів на вагони і на автомашини різного військового знаряддя. Ящики з артилерійськими снарядами та ракетами були дуже важкі – бувало, що хлопці падали під тим тягарем. Не було ані спокійної ночі, ані свята – як тільки надійшов транспорт боєприпасів, виганяли на роботу. Хлопці, які відбували цю службу, мали плечі покалічені гострими гранями скринь з цією амуніцією”⁴⁸¹.

Не менш нестерпним був побут призовників. Попри запевнення влади про комфортні й прийнятні умови проживання в таборах праці, наявність достатньої кількості часу для відпочинку⁴⁸², фактичний стан справ істотно різнився. Згідно з розпорядком дня юнаки вставали о 5 годині ранку,

⁴⁷⁹ Український крайовий комітет (УКК) – єдина легальна українська суспільно-громадська установа в Галичині, створена у Львові у вересні 1941 р., функцією якої було представництво українських інтересів перед німецькою владою. УКК у Львові мав аналогічний статус як Український центральний комітет у Кракові, голова якого В. Кубійович відмовився поширити діяльність своєї організації на територію Галичини з огляду на її особливе значення та політичну ситуацію. Головою УКК став К. Паньківський. Функції заступника голови та ділового керівника виконував М. Добрянський-Демкович. Від початків існування УКК тісно співпрацював з УЦК. Діяльність УКК завершилась у березні 1942 р., коли влада ГГ передала його функції УЦК у Кракові, а голова УКК став заступником провідника УЦК. Детальніше див.: Ярослав Борщик, “Український крайовий комітет (УКК)”. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во “Наукова думка”, 2019. С. 842. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinskyj_krajovyj_komitet_ukk (дата звернення: 24. 04. 2022).

⁴⁸⁰ Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1965. С. 126–127.

⁴⁸¹Попко О. Спогади. Narsz: Fundacja “Losy Niezapomniane”, 2013. URL: <http://www.los.org.pl/index.php?glowna=publicystykaszczegoly&idealny=66> (дата звернення: 11. 05. 2022).

⁴⁸² Табори Служби Батьківщині в Скільщині. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 9. С. 6.

працювали цілий день без обіду, а вечеряли після повернення до табору. Спали в бараках на дерев'яних ліжках, де зазвичай панувала повна антисанітарія.⁴⁸³

Набір до УСБ у перші місяці після окупації здійснювався в основному на добровільних засадах. Однак з лютого 1942 р. призов став примусовим. Крім того, збільшився термін служби із трьох до семи місяців⁴⁸⁴. На тлі посилення контролю з боку влади й погіршення умов праці почастишали випадки дезертирства із Баудінсту. Поліційні служби Дрогобича повідомляли, що з місцевого табору втекли 15 осіб⁴⁸⁵. Натомість коломийське відділення УСБ інформувало про зникнення з розташування підрозділу 43 юнаків. До їхніх пошуків залучили усі відповідні служби⁴⁸⁶. Ті особи, які самовільно залишили табір, підлягали покаранню згідно із законами воєнного часу⁴⁸⁷. Так, наприклад, у Городенці (Івано-Франківська обл.) до родичів утікачів приїжджали представники поліції й забирали увесь теплий одяг (переважно кожухи), що призвело до дуже скрутного становища з огляду на наближення зими. Тому юнаки вимушено повертались на попереднє місце роботи, щоб не спровокувати ще більших наслідків для своїх близьких⁴⁸⁸. У травні 1942 р. окупаційна влада прийняла додаткові розпорядження, які стосувались посилення відповідальності за дезертирство. Згідно із ними правоохоронні органи на цілком законних підставах могли арештовувати найближчих рідних втікача⁴⁸⁹.

Протягом 1942–1943 рр. вербувальні комісії не завжди виконували квоту щодо рекрутування молоді. Це спричинило відповідну реакцію з боку поліційних структур, члени яких здійснювали раптові облави на населенні пункти, які часто закінчувались трагічно⁴⁹⁰. Так, лише у Золочівському окрузі протягом грудня 1943 р. було проведено два масштабних напади на села

⁴⁸³ Росіцький П. Українська народна самооборона в дистрикті “Галичина” у 1943 році. С. 65.

⁴⁸⁴ Українська служба Батьківщині. *Львівські вісті*. 1942. Число 39. С. 3.

⁴⁸⁵ Перелік втікачів з відділення Баудінст у Дрогобичі, 13 травня 1942 р. *ДАЛО*. Р-1946. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 1.

⁴⁸⁶ Повідомлення про розшук втікачів з відділення Баудінсту в Коломиї, 11 жовтня 1943 р. *ДАІФО*. Р-37. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 7.

⁴⁸⁷ Українська Служба Батьківщині в обличчі нових завдань. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 13. С.1.

⁴⁸⁸ Росіцький П. Українська народна самооборона в дистрикті “Галичина” у 1943 році. С. 66.

⁴⁸⁹ Директива щодо заходів боротьби з дезертирами праці, 12 травня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-35. Оп. 5. Спр. 18. Арк. 1.

⁴⁹⁰ Вісті з західних українських земель (ЗУЗ). *Самостійник*. 1944. Число 2. С. 3.

Кальне⁴⁹¹ й Берлин, в ході яких до рук німців потрапили десятки юнаків⁴⁹². Водночас траплялись випадки втеч під час перевезення підрозділу УСБ в інші райони. Подібна ситуація мала місце у Бродах на початку січня 1944 р., коли вдалось врятуватись багатьох хлопцям⁴⁹³.

Подібна практика активно проводилась і в містах. Іван Мамчур згадував, що німці у Львові двічі-тричі на тиждень здійснювали такі облави (“лапанки”), під час яких оточували певний район міста поліцією й не випускали нікого, поки не завершили перевірку документів. У кого ж їх не було, чи, може, хто мав вигляд неарійський, схоплювали й відправляли до тимчасового перехідного табору, що знаходився біля залізничного вокзалу. Там відбувався розподіл заарештованих, частину з яких направляли до лав УСБ⁴⁹⁴.

Для порушників, які ухилялись від Баудінсту, німецька адміністрація організовувала спеціальні карні табори, термін перебування в яких становив понад три тижні. Умови праці в них характеризувались особливою жорстокістю. За словами Григорія Дем’яна, ті, хто знаходились у таборі місяць, виходили звідти вкрай виснаженими. До них застосовували принизливі покарання: “[...] Там поляки-фольксдойче дуже знущалися з людей. Тих людей удень змушували робити, а вночі гонили по табору, заставляли жабки скакати. То отак мусили присісти, руками братися за вуха і, не розгинаючись, скакати”⁴⁹⁵. Один із таких таборів у Скільському повіті (м. Сколе, Львівська обл.) в липні 1943 р. ліквідували загони Української народної самооборони⁴⁹⁶, звільнивши 140 юнаків⁴⁹⁷.

⁴⁹¹З хроніки подій на українських землях. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9313> (дата звернення: 20.04.2022).

⁴⁹²Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа УПА “Буг”: Документи й матеріали. 1943–1952. Книга 2. Київ; Торонто, 2009. С. 20.

⁴⁹³Літопис УПА. Нова серія. Т. 24: Золочівська округа ОУН: Організаційні документи, 1941–1952. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2013. С. 65.

⁴⁹⁴Мамчур І. Нас доля світами водила. Сторінки пережитого. С. 36.

⁴⁹⁵Мороз В. УНС на терені Дрогобицької області (1943 р.). *Визвольний Шлях*. 2000. кн.6. С. 60

⁴⁹⁶Українська народна самооборона (УНС) – військова формація Організації українських націоналістів, попередниця Української повстанської армії в Галичині. Детальніше див.: Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. С. 284–350.

⁴⁹⁷Мороз В. Ліквідація табору на Святославі. 2013. *Шлях перемоги*. № 29. С. 6.

Молодь прагнула уникнути рекрутування до лав УСБ цілком легальним шляхом. Серед способів отримати відтермінування від призову до Баудінсту виступало наявність незавершеного навчання. Цією опцією намагались скористатись низка юнаків, наводячи відповідні довідки⁴⁹⁸. Яскравим прикладом може слугувати діяльність відомого композитора Василя Барвінського, який в роки німецької окупації обіймав посаду директора музичної школи у Львові та видавав свідоцтва й рекомендації своїм учням, щоб вберегти їх від призову до УСБ⁴⁹⁹. Крім того, траплялись випадки звільнень з Баудінсту тих, хто добровільно зголосився записатись на службу в поліцію. Такою можливістю влітку 1943 р. скористався Степан Галушак, пробувши на примусових роботах тільки три місяці⁵⁰⁰. Почасти набірні комісії звільняли від обов'язку праці також і юнаків, які мали проблеми зі здоров'ям⁵⁰¹. Значну підтримку молоді надавав УЦК, представники якого клопотали перед керівництвом окремих відділів Баудінсту про відкликання зі служби тих призовників, сім'ї яких знаходились у скрутному матеріальному становищі у зв'язку з непрацездатністю батьків⁵⁰².

Німецькі правоохоронні органи не завжди дотримувались усталених приписів. У багатьох великих містах закривались навчальні установи, а учнів арештували й відправляли на роботу в УСБ. Так, приміром, трапилось зі Станіславівською (нині – м. Івано-Франківськ) класичною гімназією, де після розформування закладу практично усіх студентів зарахували до лав Баудінсту. Петро Саварин згадував, що “[...] В старій гімназії Гестапо завідувало просто на лекції й забиравало учнів, в Чорткові такого не було. Певно німці вважали, що

⁴⁹⁸ Шпарик В. Вагомий внесок в історію дивізії “Галичина”. *Вісті Комбатанта*. 2010. №1. URL: http://komb-atingwar.blogspot.com/2010/07/blog-post_10.html (дата звернення: 20.04.2022).

⁴⁹⁹ Лист директора Львівської музичної школи Василя Барвінського керівнику відділу Баудінсту в Стрию від 28 січня 1943 р. *ДАЛО*, Ф. Р-1941. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 18.

⁵⁰⁰ Автобіографія. До персональної справи. Бойовик районного осередку СБ, псевдо «Гай» - Галушак Степан. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/24896> (дата звернення: 20.04.2022).

⁵⁰¹ З життя краю. *Львівські вісті*. 1943. Число 11. С. 3.

⁵⁰² Листк Українського Комітету Допомоги до відділення Баудінсту в Скнилові, 23 січня 1943 р. *ДАЛО*, Ф. Р-185, Оп. 1, Спр. 384, Арк. 75.

то селянські діти, і їх треба лишити землю обробляти”⁵⁰³. Почасти ця активізація зумовлювалась побоюванням влади щодо можливості приєднання підлітків до загонів українського підпілля⁵⁰⁴.

З початком набору до дивізії СС “Галичина” для молоді з’явилась альтернатива примусовій праці у підрозділах Баудінсту. Кількість охочих піти на військову службу була доволі значною, що викликало занепокоєння з боку керівництва галицького дистрикту. На думку губернатора О. Г. Вехтера, існувала реальна загроза зриву мобілізації робочої сили для праці на воєнну економіку Райху. З цього приводу очільник дистрикту 5 травня 1943 р. видав спеціальне розпорядження, у якому йшлося, що того, хто був покликаний на роботу й без дозволу свого керівництва залишив місце праці, щоб зголоситись до лав дивізії, вербувальна комісія не прийме. Усі особи, які дезертували з УСБ, могли уникнути відповідальності у випадку повернення на службу протягом наступних десяти днів⁵⁰⁵. Попри заборону приймати до лав дивізії тих, хто був покликаний до праці в Баудінсті, набірні комісії почасти порушували це розпорядження, надаючи відповідні документи⁵⁰⁶. До того ж траплялись ситуації, коли юнакам, які вже отримали підтвердження про вступ до дивізії, все одно надсилали запити відбути службу в Баудінсті⁵⁰⁷.

Військова управа дивізії СС “Галичина” за погодженням із німецькою адміністрацією організовано переводила до дивізії юнаків з Баудінсту, які вже відпрацювали свій термін. Водночас наголошувалось, що серед них “потрібно було провести відповідну пропаганду”. Деякі німецькі чиновники також пропонували відправляти їх одразу на військове навчання, а відпустку, яку

⁵⁰³ Західноканадський збірник / За ред. А. Недашківської і М. Ів. Сороки. Едмонтон – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2020. С. 22.

⁵⁰⁴ Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр. Дрогобич, 2010. С. 184.

⁵⁰⁵ Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. С. 59–60.

⁵⁰⁶ Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії “Галичина” і в полоні 1943–1947. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. С. 8.

⁵⁰⁷ Колісник Р. Маршрують добровольці. Спомини. Тернопіль: Арій, 2003. URL: https://royallib.com/read/kolisnik_roman/masheruyut_dobrovolts_spomini.html#20480 (дата звернення: 11. 05. 2022).

мали б отримати, надати пізніше. Це мотивувалось тим, що значна частина юнаків, які приїдуть додому, потім не з'являться на військову службу⁵⁰⁸.

На тлі військових невдач на Східному фронті, чимраз більшої потреби у робочій силі для виконання важливих інфраструктурних проєктів у межах дистрикту Галичина окупаційна влада йшла на вимушені поступки щодо працівників Баудінсту. Серед них варто виокремити зміни, пов'язані з розподілом юнаків до місць праці. Відтепер призовників відправляли в ті табори, які найближче знаходились до їхньої місцевості, щоби дати змогу періодично відвідувати рідних, привозити з дому харчові продукти⁵⁰⁹. Водночас не всі новобранці змушені були проживати на території табору. Частина щоденно (крім неділі) прибувала в управління УСБ, де отримувала завдання й від'їжджала на вказану роботу. Після завершення “служби” їм надавали відповідний документ, який підтверджував виконання трудової повинності⁵¹⁰.

Ще одним вимушеним кроком, на який пішла влада, стала організація влітку 1943 р. у Львові старшинської школи УСБ. Головне завдання вишколу полягало у фізичній, військовій та ідеологічній підготовці галицької молоді для подальшої служби у лавах стрілецької дивізії СС “Галичина”. Загалом у курсі, що тривав шість тижнів, взяли участь 84 кандидати. З нагоди першого випуску місцева адміністрація влаштувала урочистий захід, на якому були присутні керівник Баудінсту в ГГ Гейнріх Гінкель, полковник Альфред Бізанц й представники від УЦК – Володимир Кубійович і Кость Левицький⁵¹¹.

Робітники будівельної служби у вільний від виконання повинностей час могли організовувати власне дозвілля. На початку вересня 1943 р. преса інформувала громадськість про проведення спортивних змагань, у яких “активну участь взяли гуртки УСБ з Станиславова, Тернополя, Яворова й інших місцевостей, а крім того учасники Старшинської Школи УСБ у Львові”.

⁵⁰⁸ Хом'як О. Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії “Галичина” (1943-2013 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2017. С. 146–147.

⁵⁰⁹ Табори служби праці. Участь в них української молоді. *Львівські вісті*. 1943. Число 24. С. 4.

⁵¹⁰ Мамчур І. Нас доля світами водила. Сторінки пережитого. С. 41.

⁵¹¹ Росте Українська Служба Батьківщині Закінчення 1-го вишкільного курсу в старшинській школі У. С. Б. *Тернопільський голос*. 1943. Число 31. С. 2.

Проведення цього легкоатлетичного свята, як йшлося далі у дописі, мало важливе пропагандистське значення – розвіяти сумніви й упередження молоді дистрикту щодо вступу до підрозділів будівельної служби⁵¹².

Попри всі намагання влади відновити лояльне ставлення населення краю, чисельність формувань Баудінсту зменшувалась. Станом на червень 1943 р. у формуваннях УСБ працювало близько 14 тис. робітників⁵¹³. Їхня кількість стрімко скорочувалась із наближенням військ Червоної армії, відтак у липні наступного року практично усі загони будівельної служби припинили свою діяльність⁵¹⁴.

Ще однією категорією населення дистрикту Галичина, яка підлягала трудовій мобілізації, стали юдеї. Практика використання праці євреїв була важливою складовою політики Голокосту. Вже напередодні Другої світової війни близько 20 тис. німецьких юдеїв у рамках урядової кампанії боротьби з безробіттям залучали до виконання різного роду робіт, пов'язаних із будівництвом доріг, каналів, заплав тощо. Після початку збройного конфлікту частка єврейських працівників суттєво зросла на державних підприємствах оборонно-промислового комплексу⁵¹⁵. Згодом трудова повинність поширилася і на окупованих Вермахтом територіях. На теренах дистрикту Галичина від 7 жовтня 1941 р. вводилося в дію розпорядження про обов'язкову працю євреїв у віці від 14 до 60 років з подальшою реєстрацією у відповідних органах влади. У випадку невиконання вказаної постанови порушнику загрожувало ув'язнення терміном до десяти років з можливою конфіскацією майна⁵¹⁶.

Наступні розпорядження окупаційної адміністрації мали на меті усунути юдеїв з економічного життя краю, про що свідчать повідомлення місцевої преси. На сторінках газети “Львівські вісті” знаходимо оголошення про

⁵¹² Українська Служба Батьківщині. Перша спортова імпреза. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 39. С. 7.

⁵¹³ Росіцький П. Українська народна самооборона в дистрикті “Галичина” у 1943 році. С. 68.

⁵¹⁴ Тис-Крохмалюк Ю. Окупація і рух спротиву в щоденнику Ганса Франка. *Вісті Комбатанта*. 2020. URL: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2020/01/> (дата звернення: 11. 05. 2022).

⁵¹⁵ Herbert U. Forced Laborers in the Third Reich: An Overview. *International Labor and Working-Class History*. 2000. № 58. P. 202.

⁵¹⁶ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси. Львів: НАН України. ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Львівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2010. С. 75.

заборону євреєм займатися будь-якою торговельною діяльністю⁵¹⁷. Подібні обмеження стосувались і роботи ремісничих майстерень, власниками яких були юдеї. Попри численні заборони, частина євреїв продовжувала займатись підприємницькою діяльністю. Для цього необхідно було отримати відповідний дозвіл (здебільшого він мав тимчасовий характер), який видавали органи місцевої влади. Так, 14 липня 1941 р. реєстраційне посвідчення на торговельне підприємство у Стрию отримав юдей Яків Мозес Вайденсфельд. Сума реєстраційного внеску становила 10 карбованців⁵¹⁸. Однак через два місяці дозвіл анулювали, а фабрику закрили⁵¹⁹. Подекуди самі єврейські власники зверталися до уповноважених державних інституцій з проханням відкликати реєстраційне посвідчення з огляду на відсутність клієнтів⁵²⁰. Архівні матеріали фіксують також випадки налагодженої співпраці між євреями та представниками інших національностей, коли останні оформлювали підприємство на себе, однак фактичне керівництво здійснювали юдеї⁵²¹. Також збереглися свідчення, що близько 4–5 тис. єреїв у Львові зорганізували фіктивне підприємство, формальним власником якого був “арієць”. Юдеї були офіційно працевлаштовані та платили певну суму коштів, щоб майстерню не закривали. Це дозволяло на певний час відтермінувати переслідування й арешт з боку поліційних структур⁵²².

Подальші дискримінаційні заходи нацистської влади були послідовним продовженням кампанії сегрегації єврейського населення, наслідком якої стала організація гетто на окупованих теренах. Утім, невирішеною залишалась проблема функціонального призначення такого утворення, що породило гострі дебати серед нацистського керівництва, передусім між прихильниками “виснаження” (*attritionists*) і “виробниками” (*productionists*). Перші вважали за

⁵¹⁷ Кінець жидівської торгівлі. *Львівські вісті*. 1941. Число 2. С. 4.

⁵¹⁸ Реєстраційне посвідчення на ім'я Яків Мозес Вайденсфельд. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1.

⁵¹⁹ Розпорядження про закриття підприємства Я. Вайденсфельда. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2.

⁵²⁰ Заява про закриття підприємства. *ДАЛО*. Ф. Р-1957. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 4.

⁵²¹ Повідомлення про діяльність підприємства, власником якого є євреї, 10 листопада 1941р. *ДАЛО*. Ф. Р-3. Оп. 2 Спр. 114. Арк. 9.

⁵²² *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 - 5 II 1946 / zebrali G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński, Katowice: wyd. Unia, 2007. S. 278.*

пріоритет зменшити чисельність єврейської людности. Для них гетто були концентраційними таборами, де юдеї під впливом нестерпних умов з часом повинні загинути. Натомість їхні опоненти, залишаючись прихильниками фізичного винищення євреїв, прагнули відтермінувати реалізацію цієї фази. “Виробники” були переконані, що економічний і людський потенціал юдеїв можна використати на благо Третього Райху. Відтак гетто у їхньому розумінні мали виступати як самодостатні господарські одиниці. Варто зауважити, що саме цей підхід переважав аж до моменту нападу на СРСР, коли розпочався процес інтенсивної екстермінації юдеїв на всіх окупованих землях⁵²³.

Перші гетто на теренах ГГ виникли ще наприкінці 1939 р. Указ про створення окремих єврейських кварталів підписав шеф гестапо і служби безпеки СС Райнгард Гайдріх. Документ передбачав переселення євреїв у великі міста із подальшою їхньою концентрацією та відокремленням від “арійських” мешканців. Також зазначалось, що гетто мали постати в місцях із вигідним залізничним сполученням⁵²⁴. У дистрикті Галичина євреїв почали переселяти в одну, наперед визначену, частину міста з кінця літа 1941 р. Перша концентрація юдейського населення відбулась у серпні 1941 р. в Рогатині. Натомість перше повноцінне гетто було створене в Тернополі наприкінці наступного місяця. Усі рішення щодо організації єврейських кварталів ухвалювали керівники місцевих органів влади.⁵²⁵ За весь період окупації на теренах галицького дистрикту функціонувало понад 50 гетто, найбільше з яких знаходилося у Львові, де утримувалось понад 138 тис. осіб⁵²⁶.

⁵²³ Browning Ch. *The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942*. With contributions by Jürgen Matthäus (*The Comprehensive History of the Holocaust*). Lincoln: University of Nebraska Press, and Jerusalem: Yad Vashem, 2004). P. 113.

⁵²⁴ *Documents on the Holocaust : selected sources on the destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union / edited by Yitzhak Arad, Israel Gutmann, and Abraham Margalio ; translated by Lea Ben Dor ; with introduction to the Bison Books edition by Steven T. Katz, Eighth edition*. Lincoln : University of Nebraska Press, 1999. P. 173–174.

⁵²⁵ Зілінський В. Геттоїзація території дистрикту “Галичина” у світлі матеріалів із українських архівосховищ. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С.380–382.

⁵²⁶ Пагіря О. Єврейське гетто та нацистський концтабір у Львові (за документами ГДА СБУ). *Українсько-єврейське співжиття під час Голокосту. За матеріалами Західної України: зб. наук. ст. / упоряд. та наук. ред. д.і.н. А. Боляновський*. Дніпро-Львів: Український інститут вивчення Голокосту “Ткума”, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2019. С. 142.

Щодо конструкції гетто, то зазвичай виокремлювались певні локальні варіанти. Поширеними були два типи: “закрите” і “відкрите”. Перше характеризувалось посиленою охороною й забороною входу на його територію не євреям. Здебільшого такі гетто виникали у великих містах, де відсоток юдейського населення був доволі значний. Натомість “відкриті” гетто не оточували парканом чи стіною, їхні кордони позначали спеціальними розпізнавальними знаками⁵²⁷. Як правило, такий тип гетто мав тимчасовий характер, оскільки нацистська адміністрація періодично проводила акції з укрупнення єврейських дільниць, маючи на меті скоротити їхню кількість.

Внутрішню організацію життя євреїв у гетто здійснювали спеціальні юдейські ради – юденрати (*Judenräte*). Вони відповідали за всі питання всередині єврейської громади і були посередниками між нею та окупаційною адміністрацією. Кількісний склад юденрату різнився залежно від чисельності конкретного населеного пункту. Якщо у місті жило менше 10 тис. мешканців, то до цього органу мало входити 12 осіб, а коли більше 20 тис. – 24⁵²⁸. Головою юденрату обирали шановану й авторитетну людину тієї чи іншої громади. Основні обов’язки єврейських рад, окреслені в офіційних розпорядженнях влади, зводились до перепису на підконтрольній їй території, сприяння переселенню юдеїв із сільської місцевості до міст, закупівлі харчів. Подекуди (зокрема, у Львові) вони навіть видавали свої газети й бюлетені, організовували навчання дітей і деякі культурні заходи⁵²⁹.

При юденратах створювалася окрема єврейська поліція (*Jüdischer Ordnungsdienst*), яка мала забезпечувати порядок у гетто. Для того, щоб потрапити до її лав, кандидати повинні були пройти перевірку, яка базувалась на освітньому цензі (середня школа), наявності військового досвіду, відсутності проблем із законом. Основний акцент у цій селекції робився на фізичній

⁵²⁷Benz W. Ghettos in Osteuropa – Definitionen, Strukturen, Funktionen. *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL: <http://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/geheimsache-ghettofilm/141448/ghettos-in-osteuropa?p=all> (дата звернення: 28. 02. 2022).

⁵²⁸Pospieszalski K. M. The Nazi Occupation “Law” in Poland, Selected documents Part II. The General Government. Poznan: Institute for Western Affairs, 2019. P. 762–763.

⁵²⁹Лапенко С. Гетто в Україні як засіб “розв’язання єврейського питання” під час Другої світової війни. *Acta studiosa historica*. 2014. Число 4. С. 134.

виправі потенційного поліція⁵³⁰. Крім того, підрозділ мав власну уніформу, яка, однак, не була уніфікована і відрізнялась незначними відмінностями в різних населених пунктах. Невіддільним атрибутом слугував головний убір, переважно кашкет, із написом “Єврейська поліція”, а також пов’язка на руці із зображенням зірки Давида. Правоохоронці не мали права володіти зброєю, а тому використовували під час служби невеликі палиці-кийки⁵³¹.

Одним із найважливіших завдань місцевої адміністрації був підрахунок чисельності єврейського населення. Згідно з німецькими даними, станом на літо 1941 р. у дистрикті проживало 700 тис. євреїв⁵³². Натомість сучасні дослідники вважають, що ця цифра була значно нижчою – понад 400 тис. осіб⁵³³. У рамках систематичного обліку населення краю фіксувалась чисельність працевлаштованих євреїв. За інформацією дрогобицького юденрату, станом на травень 1942 р. у гетто проживало 24794 юдеїв. З них трудову повинність виконували 5315 чоловіків та 1351 жінка⁵³⁴. Варто зазначити, що чисельність єврейської громади Дрогобицького округу за останні сім місяців 1942 р. скоротилась на понад 61 тис. осіб⁵³⁵.

Окупаційна адміністрація в юденратах та їхніх дочірніх структурах вбачала лише один із засобів контролю за єврейською громадою, надаючи формальне право на “самоврядування” в межах свого середовища. Коли нацистські чиновники вирішували очистити гетто від тих, кого вважали нездатними працювати, вони вимагали, щоб єврейські ради видавали їм певну

⁵³⁰ Гільберг Р. Гетто як форма правління. *Поза межами розуміння. Богослови та філософи про Голокост. Видання друге* / За редакцією Джона К.Рота і Майкла Беренбаума. К.: Дух і Літера, 2009. С. 283.

⁵³¹ Ludvik Kotlinski – relacja świadka historii. Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”. 2019. URL: <http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/dlibra> (дата звернення: 20. 05. 2023).

⁵³²Зілінський В. Голокост на території дистрикту “Галичина”: джерелознавчий аналіз проблеми : кан. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2019. С.66.

⁵³³ Круглов А. Холокост в Україні: зона немецкой военной администрации, румынская зона оккупации, дистрикт “Галичина”, Закарпатье в составе Венгрии (1939–1944). Днипро: Укр. ин-т изучения Холокоста “Ткума” : Лира ЛТД, 2017. С. 50, 109, 185, 248.

⁵³⁴ Відомості про зайнятість євреїв у Дрогобицькому окружному старостві станом 25 травня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 30.

⁵³⁵ Статистичні відомості щодо категорій населення Дрогобицького окружного староства. *ДАЛО*. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 13.

кількість людей⁵³⁶. Така ситуація трапилася весною 1942 р. у Жовкві. Керівництво місцевого юденрату під загрозою фізичної розправи сформувало список із 700 непрацездатних євреїв, яких заарештували і відправили до табору смерті в Белжеці⁵³⁷.

Незначна частина юдеїв виконувала трудову повинність в межах гетто. Вказану ініціативу активно підтримував Уряд праці, який закликав керівництво юденратів відкривати підприємства на території єврейських дільниць, де могли б працювати усі без винятку. Такі ремісничі майстерні й підприємства виникали як у великих, так і малих гетто⁵³⁸. Яскравим свідченням цього є єврейська дільниця в Буську, на території якої діяв цех із виготовлення лимонаду та газованої води. За словами очевидців, на підприємстві працювали не лише юдеї, а й місцеві мешканці. Виготовлену продукцію заборонялося продавати на території гетто, оскільки вона підлягала передачі для міських крамниць і ресторанів⁵³⁹.

Переважна більшість євреїв працювала поза межами гетто. Для координації питань, пов'язаних із розподілом єврейської робочої сили, восени 1941 окупаційна адміністрація створила при Урядах праці в кожному окрузі окремий відділ (*Judeneinsatz*). У Львові його очолював Гайнц Вебер, відомий своїм брутальним поведженням із євреями. Службовці цього відділу постійно патрулювали місто, забираючи на примусові роботи євреїв, які не мали документів, виданих арбайтсамтом. Крім того, подібні перевірки проводили з власної ініціативи й інші підрозділи – військові, СС і поліції⁵⁴⁰. Дуже часто затримували євреїв, які володіли усіма необхідними посвідченнями від свого роботодавця⁵⁴¹. Зважаючи на ці обставини, губернатор дистрикту Галичина

⁵³⁶ Берген Доріс Л. Війна та геноцид. Коротка історія Голокосту. Пер. з англ. К. Діса. Національний університет "Києво-Могилянська академія", Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства; Меморіальний музей Голокосту США. К.: Дух і Літера, 2021. С. 184.

⁵³⁷ Шульмейстер Ю. Гитлеризм в історії євреїв. К. Политиздат України, 1990. С. 83.

⁵³⁸ Lehnstaedt S. Die deutsche Arbeitsverwaltung im Generalgouvernement und die Juden. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 2012. № 60(3). S. 426.

⁵³⁹ Дебуа П. Хранитель спогадів. Кривавими слідами Голокосту. К.: Дух і Літера, 2011. С.260–261.

⁵⁴⁰ Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв. *Незалежний культурологічний часопис "І"*. 2009. Число 58. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n58texts/friedman.htm> (дата звернення: 22. 01. 2023).

О. Г. Вехтер 13 березня 1942 р. видав розпорядження, яке передбачало, що євреїв можна найняти на будь-яку роботу, отримавши відповідні документи лише в арбайтсамті та на підприємстві, які потрібно пред'являти під час перевірки. У випадку їхньої відсутності на порушника чекало грошове покарання у розмірі 1000 зл. або тюремне ув'язнення терміном на три місяці⁵⁴².

Складна кадрова ситуація, зумовлена дефіцитом кваліфікованих чиновників, сприяла залученню євреїв до роботи у різних органах окупаційної влади. Вони торимували спеціальні перепустки із зазначенням тривалості часу зайнятості та безпосереднім місцем, куди їх скеровували⁵⁴³. Так, наприклад, згідно з даними юденрату Борислава, станом на червень 1942 р. у державних структурах було працевлаштовано 504 євреї громади⁵⁴⁴. Для порівняння, у січні 1942 р. в установах органів влади зафіксовано 345 осіб⁵⁴⁵. Частина юдеїв працювала в архівних управліннях Львова⁵⁴⁶ та Самбора⁵⁴⁷, займаючись збором і систематизацією метричних книг, які потім надсилали до Кракова⁵⁴⁸. Подекуди євреї для виконання своїх службових обов'язків мали здійснювати візити в різні міста. У зв'язку з обмеженням щодо пересування керівники установ звертались до цивільної адміністрації з проханням видати таким євреям окремі посвідчення, які дозволяли б безперешкодно рухатися між населеними пунктами⁵⁴⁹. Зазвичай подібні прохання відхилялися, аргументуючи це

⁵⁴² Yones E. Die Juden in Lemberg während des Zweiten Weltkriegs und im Holocaust 1939–1944. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2018. S. 124.

⁵⁴³ Підтвердження про надання перепусток для євреїв, які зайняті на підприємствах, серпень–жовтень 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-35. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 1–3.

⁵⁴⁴ Звіт юденрату Дрогобича про стан зайнятості євреїв, 3 липня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-1942. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

⁵⁴⁵ Звіт юденрату Дрогобича про стан зайнятості євреїв протягом січня – травня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-1942. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2.

⁵⁴⁶ Повідомлення про євреїв-службовців Державного архіву Львова, які працювали там на безоплатній основі, із поіменним переліком згаданих осіб та списком адрес їхнього місця проживання. Центральний державний історичний архів у Львові. (далі – ЦДІАЛ). Ф. 755. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 1–2.

⁵⁴⁷ Скерування на роботу в Державний архів Самбора єврейських працівників. ЦДІАЛ. Ф. 755. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 13.

⁵⁴⁸ Список єврейських метричних книг, відсланих зі Львова до Кракова. ЦДІАЛ. Ф. 755. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 47–50.

⁵⁴⁹ Лист директора УЛП Петра Веприка міському комісару Борислава у справі єврея Макса Штерна, 15 жовтня 1941 р. ДАЛО. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 5.

обов'язком носити пов'язку на руці й дотримуватися усіх попередніх розпоряджень⁵⁵⁰.

Зайнятість євреїв на підприємствах породжувала низку конфліктів між німецькими робітниками та керівниками установ. Архівні документи містять відомості про скарги місцевих арбайтсамтів до представників цивільної влади з проханням владнати недоцільне з політичної точки зору залучення до виробничого процесу євреїв на важливих для держави підприємствах. На їхню думку, це може погіршити репутацію згаданих організацій, а відтак необхідно звільнити усіх юдеїв та працевлаштувати на їхнє місце німців або вихідців із дистрикту⁵⁵¹.

Нацистське керівництво було зацікавлене у використанні висококваліфікованих євреїв на підприємствах оборонної промисловості. Наявність зайнятості на зброярських фабриках відтерміновувала депортацію до таборів смерті. Наприклад, восени 1942 р. Оберфельдкомендатура 365 у Львові звітувала про 10616 євреїв-робітників. Усі вони отримали спеціальні посвідчення з літерою “W” (Вермахт)⁵⁵². Подібні знаки розрізнення мали й кваліфіковані юдеї, які працювали на підприємствах нафтопереробної галузі в Бориславі. У порівнянні з іншими, вони жили у Мражницькому таборі примусової праці (*Zwangarbeit Lager*) у бараках, які місцеві називали “касарнями” (*koszary*), а на їхніх грудях була спеціальна нашивка з літерами “R” (від *Rüstungsarbeiter*, робітник оборонної промисловості) або “A” (*Arbeiter*, робітник)⁵⁵³.

Постійні намагання керівництва СС й поліції дистрикту Галичина звільнити єврейських працівників та найняти натомість представників інших національностей не давали бажаних результатів. Через це проводились постійні консультації між різними гілками влади, внаслідок яких було досягнуто згоди

⁵⁵⁰ Відповідь міського комісара на звернення директора УЛП щодо єврея Макса Штерна, 16 жовтня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-1933. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 6.

⁵⁵¹ Лист до керівництва фірми “Gesfa” щодо проблеми єврейських працівників, 31 липня 1942 р. ДАЛО. Ф. Р-2042. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 39.

⁵⁵² Зілінський В. Голокост на території дистрикту “Галичина”: джерелознавчий аналіз проблеми. С.90.

⁵⁵³ Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі (1941-1944). *Голокост і сучасність*. 2012. № 1 (11). С. 27.

щодо тимчасового збереження висококваліфікованих юдеїв на підприємствах, важливих для армії⁵⁵⁴. Усі сторони висловлювали зацікавленість у позитивному розв'язанні окресленої проблеми, зважаючи на відсутність альтернативи єврейським робітникам⁵⁵⁵. Однак з січня 1943 р. темпи “вилучення” євреїв з підприємств оборонної промисловості знову зросли. У одному зі звітів Команди озброєнь у Львові зазначалося, що в першому кварталі поточного року близько 2 тис. юдеїв, які займались пошиттям військового одягу на фабриці “*Schwarz & Co*”, перевели до таборів примусової праці. Виробництво призупинили, а керівників підприємства, як йшлося далі у донесенні, заарештували у зв'язку із серйозними порушеннями⁵⁵⁶.

У серпні 1943 р. відбулась хвиля звільнень євреїв із підприємств, які виконували замовлення для Вермахту. Лише 12 юдеїв-годинників, зайнятих у фірмі “*Metrawatt*”, на короткий час зберегли місце праці, а разом і з ним власні життя, оскільки керівники установи не відшукали їм якісної заміни серед місцевого населення⁵⁵⁷. Однак вже наприкінці року службовці управління озброєнь інформували Берлін про те, що питання єврейської робочої сили на підприємствах оборонно-промислового комплексу вдалось вирішити шляхом їхнього звільнення та переселення до таборів примусової праці у Львові. Така доля спіткала і згадану кількість євреїв-годинників⁵⁵⁸.

Нацистська влада зберігала життя лише тим, чия праця становила цінність для економіки Райху. Попри те, що певна кількість юдеїв скеровувалась на підприємства чи в різні державні установи, більшість відправляли на важкі роботи. Така практика широко застосовувалась з перших місяців окупації. Майже у кожному повітовому місті, на власний розсуд чи за

⁵⁵⁴ Kriegstagebuch für die Zeit vom 27. Juli bis 30. September 1942 des Rüstungskommandos Lemberg. *BA-MA*. RW 23/13. Bl. 4.

⁵⁵⁵ Kriegstagebuch für die Zeit vom 27. Juli bis 30. September 1942 des Rüstungskommandos Lemberg. *BA-MA*. RW 23/13. Bl. 7.

⁵⁵⁶ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. April bis 30. Juni 1943 des Rüstungskommandos Lemberg. *BA-MA*. RW 23/14. Bl. 7.

⁵⁵⁷ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. Juli bis 30. September 1943 des Rüstungskommandos Lemberg. *BA-MA*. RW 23/14. Bl. 12.

⁵⁵⁸ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. Oktober bis 31. Dezember 1943 des Rüstungskommandos Lemberg. *BA-MA*. RW 23/14. Bl. 15.

наказом згори німецькі урядовці створювали більші і менші єврейські робочі команди, які щодня майже без їжі працювали 12–14 годин⁵⁵⁹. Їх використовували під час прибирання вулиць, на будівництві, зведенні мостів через річки⁵⁶⁰.

Згодом на теренах дистрикту Галичина виникла розгалужена мережа таборів примусової праці. На кінець літа 1941 р. їхня кількість вже сягала дев'яти. У таборах утримувались представники різних національностей, однак у перші два роки окупації переважали євреї⁵⁶¹. Найвідоміший і найбільший з них, Янівський, діяв у Львові з листопада 1941 по липень 1944 р. У таборі були жахливі санітарно-гігієнічні умови та відсутній будь-який медичний догляд. Дерев'яні й нашивкуруч зроблені бараки не опалювалися. Мізерне харчування, тяжка 12-годинна праця 6 днів на тиждень і постійні “селекції” (відбір непрацездатних в'язнів для подальшого знищення) та брутальне знущання з боку коменданта і його наближених призводили до того, що в середньому життя в'язня концтабору тривало лише 2–3 місяці, якщо тільки він не належав до табірної адміністрації або не був важливим фахівцем⁵⁶². Після початку кампанії масової екстермінації євреїв на теренах ГГ, відомої як операція “Райнгард”, із березня 1942 р. він виконував функції транзитного табору, звідки тимчасово ув'язнених юдеїв відправляли в інші табори знищення⁵⁶³.

Реалізація воєнно-стратегічних планів нацистської Німеччини передбачала значне покращення наявних і будівництво нових доріг на окупованих територіях. З початком війни проти СРСР і стабілізацією південної ділянки фронту все гостріше поставало питання належного й швидкого

⁵⁵⁹ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв'язання єврейського питання”. Видання третє, виправлене і доповнене. К.: Дух і Літера, 2009. С. 89.

⁵⁶⁰ Звіт юденрату Дрогобича про стан зайнятості євреїв, 3 липня 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р-1942. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

⁵⁶¹ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла. С. 89.

⁵⁶² Пастушенко Т.В., Першина Т.С. Янівський концентраційний табір. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во “Наукова думка”, 2013. С. 688.

⁵⁶³ Winstone M. *The Dark Heart of Hitler's Europe: Nazi Rule in Poland Under the General Government*. New York, NY: I. B. Tauris, 2015. P. 168.

забезпечення війська⁵⁶⁴. Зважаючи на вказані обставини, керівництво СС запропонувало проєкт зведення магістральної дороги, яка мала сполучати передові підрозділи Вермахту в районі Кавказу. Вона отримала назву Транзитний шлях IV (*Durchgangsstraße IV*) і проходила через Львів, Вінницю та Дніпропетровськ (нині м. Дніпро). Практична реалізація спорудження шосе покладалась на Організацію “Тодта” (далі – ОТ)⁵⁶⁵. Для виконання робіт залучали цивільне населення, радянських військовополонених і євреїв⁵⁶⁶.

Будівництво ділянки, яка проходила через західноукраїнські землі, розпочалося восени 1941 р., коли керівники постачальної лінії ОТ відкрили свої представництва у Львові. Відповідальною особою за проведення усіх робіт призначили очільника СС і поліції в дистрикті Галичина Фріца Катцманна, для якого вбивство євреїв було важливішим за їхню працю. Про це свідчать низка його розпоряджень, які дозволяли розстрілювати юдеїв, непридатних до роботи, й карати смертю цілі бригади в разі втечі когось з ув’язнених. Згідно зі звітом Ф. Катцманна, через систему таборів примусової праці, які функціонували вздовж будівництва дороги, пройшло близько 20 тис. євреїв, переважна більшість з яких загинула⁵⁶⁷.

Стрімке просування Червоної армії змусило воєнно-політичне керівництво Третього Райху наростити виробництво на підприємствах оборонної промисловості, залучивши усі наявні людські ресурси, зокрема й юдеїв. На початку літа 1944 р. було запропоновано амбітний план щодо спорудження нової зброярської фабрики поблизу Стрия, однак реалізувати задумане не вдалось. Зважаючи на зміну воєнної ситуації і зменшення смертельної загрози у таборах примусової праці, частина вцілілих євреїв, яка до

⁵⁶⁴ Радченко О. Принудительный труд евреев на строительстве дорог на участке между Уманью и Кировоградом, 1942-1943 гг. *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі*. 2019. Вип. 1(17). С. 51.

⁵⁶⁵ Організація “Тодт” – нацистська парамілітарна будівельна служба, заснована державним і політичним діячем, райхсміністром озброєнь і боеприпасів (1940-1942) Фріцом Тодтом. Вона займалась спорудженням військових об’єктів, шляхів сполучення в Німеччині, а з початком Другої світової війни активно залучалась для реалізації важливих інфраструктурних та комунікаційних проєктів і на окупованих Вермахтом територіях. Детальніше про діяльність Організації “Тодт” див.: Christopher J. Organisation Todt from Autobahns to Atlantic Wall: Building the Third Reich. Stroud: Amberley Publishing, 2014. 278 p.

⁵⁶⁶ Arad Y. The Holocaust in the Soviet Union. Lincoln: University of Nebraska Press, 2009. P. 196.

⁵⁶⁷ Ангрік А. Знищення та праця: євреї і Транзитний шлях IV в Центральній Україні. *Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення* / За редакцією Рея Брандона та Венді Лауер. К.: Дух і Літера, 2015. С. 271.

того переходувалась від нацистських карально-репресивних структур, шукала прихистку саме за їхніми стінами. Вони сподівалися, що праця там врятує життя. Однак таке переконання виявилось хибним, оскільки винищення галицьких євреїв продовжувалось аж до відступу військ Вермахту із теренів дистрикту⁵⁶⁸.

Нацистська економічна політика на окупованих східногалицьких теренах характеризувалася активним використанням місцевих трудових ресурсів. Молодь залучалась до виконання різного роду повинностей в рамках обов'язкової служби у Баудінсті. Складні умови побуту й праці, які часто спричиняли тяжкі фізичні травми, спонукали юнаків до дезертирства чи ухиляння від набору до лав УСБ. Такого роду дії тягнули за собою жорстоку реакцію з боку карально-репресивних органів, яка проявлялась у вчиненні масових облав на населенні пункти, відправкою у виправні табори. Не менш важливою була трудова експлуатація єврейської громади дистрикту Галичина, яке через своє безправне становище скеровувалось на найважчі фізичні роботи. Нацистська окупаційна адміністрація проводила послідовну політику знищення юдеїв шляхом примусової мобілізації й ув'язнення в таборах праці.

4.3. Депортаційні акції нацистської влади

Восени-взимку 1941 р., після відчутних поразок Вермахту на Східному фронті, для нацистського керівництва стало зрозуміло, що “бліцкриг” зазнав невдачі. У Німеччині розпочалася активна мобілізаційна кампанія, яка спричинила дефіцит робочих рук у країні. За оцінками німецьких експертів, підприємства воєнно-промислового комплексу потребували додатково близько 1,5 млн осіб⁵⁶⁹. З огляду на вказаний фактор було ухвалено рішення про залучення вихідців із окупованих теренів в економіку Третього Райху.

⁵⁶⁸ Pohl D. *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*. München: Oldenbourg, 1997. S. 361.

⁵⁶⁹ Eichholtz D. *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. Band 2 1941–1943*. Berlin: Akademie-Verlag, 1985. S. 183

Для нацистської влади інтерес до західноукраїнських земель полягав передусім в експлуатації людських ресурсів. Це можна пояснити значними труднощами із виконанням рекрутаційних норм в інших районах ГГ. Саме тому нацистські стратеги відводили важливу роль трудовому потенціалу східногалицьких теренів, населення якого можна було б залучити в різні сектори німецької економіки.⁵⁷⁰

Перша фаза використання галицьких українців на роботах у Німеччині хронологічно розпочалася не з 1941 р. як на решті української території, а з вересня 1939 р. Передусім тут йдеться про значну частину галичан-військовополонених, які після капітуляції Польщі опинилися в Третньому Райху, де згодом їх перевели до стану цивільних робітників. Іншою категорією населення, яка потрапила до країни на початку війни, були втікачі зі Східної Галичини й Волині, які перебиралися спершу до ГГ, а згодом переїжджали до Німеччини⁵⁷¹.

Для швидкого пошуку робочої сили на зайнятих землях створювалися спеціальні органи влади – Уряди праці, які проводили облік та розподіл працівників відповідно до їх кваліфікації. Ефективності цьому процесу надавало також поширення на території дистрикту Галичина розпорядження уряду ГГ, яке встановлювало обов'язкову трудову повинність для усього дорослого населення краю віком від 18 до 60 років. Проте нерідко до виконання різного роду робіт залучалися школярі та гімназисти⁵⁷².

Протягом перших місяців після утворення окупаційної адміністрації виїзд на роботу до Німеччини у більшості випадків мав добровільний характер. Це зумовлювалося певною історичною тяглістю, оскільки для українців-галичан впродовж останніх десятиліть трудова міграція залишалася однією з

⁵⁷⁰ Linne K. Arbeiterrekrutierung in Ostgalizien 1941 Bis 1944: Zwischen Freiwilligkeit Und Menschenjagden. *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*. 2014. Vol. 62, No. 1. S. 61.

⁵⁷¹ Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. Вип. 11-12. С. 201–202.

⁵⁷² Стефанюк Г.В. Трудові депортації населення Східної Галичини й Волині в Німеччину (1941–1944 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць* (за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області) / упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. С. 502.

головних можливостей заробити гроші, здобути фах, побувати в інших країнах, у тому числі й у Німеччині⁵⁷³. За даними Уряду праці ГГ від 27 вересня 1941 р., з дистрикту Галичина до Німеччини відправилося 42 483 чоловіків та 18 226 жінок. Із загального числа тих, кого вивозили, 13 447 припадало на арбайтсамт Львова, 12 988 – Дрогобича, 11 021 – Станіслава, 5 017 – Тернополя⁵⁷⁴. Вже в середині березня 1942 р. місцева преса урочисто повідомляла про відправку 100 тис. робітників до Райху⁵⁷⁵.

Завдяки потужній пропагандистсько-агітаційній кампанії кількість охочих виїхати на працю до Німеччини була дійсно високою. Однак дуже швидко почали надходити перші розпачливі листи від робітників, реальне життя яких різко відрізнялося від реклами окупантів. Це спричинило зміну настроїв місцевого населення і скорочення потоку добровольців⁵⁷⁶. У зв'язку з невірешеністю проблеми дефіциту робочої сили в Німеччині було запропоновано універсальну концепцію “чотирьох ступенів примусу” для іноземних робітників: 1) законодавчо ускладнити отримання ними роботи чи перехід на іншу роботу на батьківщині; 2) використати для цього безробіття; 3) звести до прожиткового мінімуму допомогу з безробіття, а у випадку злісного ухилення від роботи не видавати продуктивних карток взагалі; 4) застосувати силу. На думку автора цього підходу Вернера Мансфельда, який протягом 1933–1941 рр. обіймав посаду міністральдиректора, такий економічний і правовий тиск змусив би населення окупованих земель відправлятися у Третій Райх⁵⁷⁷.

З метою врегулювання процесу пошуку й відправки працівників до Німеччини окупантами було розроблено “Загальні вказівки щодо вербування і використання робочої сили зі сходу”. Згідно з ними німецька влада поділяла

⁵⁷³ Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду. С. 203.

⁵⁷⁴ Сорока Ю. Примусова депортація і насильницька система праці на західноукраїнських землях в роки німецького окупаційного режиму. *Етнічна історія народів Європи*. 2005. Вип. 19. С. 21.

⁵⁷⁵ Великий транспорт робітників до Райху. *Львівські вісті*. 1942. Число 58. С. 3

⁵⁷⁶ Патриляк І. Тотальна війна на винищення: окупаційний режим Німеччини та її союзників в Україні (1941 – 1944 рр.). *Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій* / під заг. ред. Я. Примаченко. Київ: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 81.

⁵⁷⁷ Гальчак С. “Східні робітники” з Поділля у Третьюму рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2003. С. 60.

робочу силу окупованих східних областей на кілька груп, враховуючи при цьому географічний фактор. До категорії А належали жителі “старорадянських” областей, тобто це були робітники з колишніх радянсько-російських територій, за виключенням Литви, Латвії, Естонії, Білостоцького бецирка (*Bezirk* – територіальна одиниця) і дистрикту Галичина. Групу В складала робоча сила з Литви, Латвії та Естонії. Група С включала осіб польської народності з ГГ та із приєднаних східних областей. До категорії D належали особи непольського походження, які на 1 вересня 1939 р. осіло проживали на приєднаних східних територіях, включаючи Білостоцький бецирк, ГГ і дистрикт Галичина. Саме до цієї групи відносили українців, росіян та білорусів⁵⁷⁸.

Документ детально регламентував процес рекрутування робітників, їхньої перевірки, умов транспортування в Райх, характеризував особливість розпізнавальних знаків⁵⁷⁹. Так, зокрема, іноземним працівникам непольського походження з ГГ мали видавати ідентифікаційні картки синього кольору, на яких великими друкованими літерами вказувалась їхня національність: “U” – українець, “W” – білорус, “R” – росіянин⁵⁸⁰.

Важливу роль при підготовці й реалізації кампанії вербування нацистська адміністрація відводила пропаганді. На форми й методи проведення агітаційної діяльності в дистрикті впливала низка факторів. На західноукраїнських теренах, які були приєднані до УРСР 1939 р., радянська влада не почувала себе досить впевнено. Місцеве населення, у менталітеті якого переважали одноосібно-власницькі настрої, не сприймало пропоновану модель соціалізму з її великими колективними господарствами і націоналізацією землі. Водночас релігійність була ще однією характерною особливістю життя галицьких українців, на яку нацистські пропагандисти звертали значну увагу⁵⁸¹. Так, у інструкції,

⁵⁷⁸ Писцьо В. Р. Примусовий характер заходів німецької вербувальної кампанії на Рівненщині. *Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди]*. Серія : “Історія та географія”, 2010. Вип. 39. С. 26.

⁵⁷⁹ Писцьо В. Р. Примусовий характер заходів німецької вербувальної кампанії на Рівненщині. С.26.

⁵⁸⁰ Allgemeine Bestimmungen über Anwerbung und Einsatz von Arbeitskräften aus dem Osten. *ДАЛО*. Ф. Р-39. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 8.

⁵⁸¹ Грідіна І. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність). *Український історичний журнал*. 2009. Вип. 3. С. 125.

адресованій управлінню поліції безпеки (*Sicherheitspolizei*) та служби безпеки (*Sicherheitsdienst*) дистрикту, йшлося про необхідність формування на окупованих західноукраїнських землях греко-католицьких церковних хорів, танцювально-мистецьких труп, які мали б відправлятися в табори на території Німеччини, де утримувалися галицькі робітники⁵⁸².

Одним з основних засобів впливу на населення були матеріали періодичної преси, які, на думку нацистських чиновників, виступали надійним способом вербування місцевого населення⁵⁸³. З перших днів існування окупаційного режиму німецьке командування видавало масовими тиражами чисельні листівки, у яких інформувалася громадськість про наміри й кроки нової влади. Крім того, на сторінках часописів містилися дописи та плакати із закликом виїжджати на роботу в Райх, а також окремі листи тих українців, які позитивно описували умови життя й праці в Німеччині⁵⁸⁴. Варто зазначити, що такого роду публікації піддавалися суворій цензурі, яка була введена на території дистрикту Галичина вже у липні 1941 р.⁵⁸⁵

Для того, аби продемонструвати місцевому населенню своє зацікавлення у підготовці кваліфікованих працівників перед відправкою в Третій Райх і з пропагандистською метою на сторінках місцевих видань публікувалась стаття про створення у Львові спеціальної фахової школи, яка мала “некваліфікованих робітників перетворити у високовартісні кадри робітників.” Тривалість вишкільного курсу, як йшлося далі у дописі, становила шість тижнів і складалась із практичної й теоретичної частин. Перша охоплювала 47-годинну тижневу фізичну працю. Теоретичній складовій відводили значно меншу кількість часу: “[...] 4 години рисунків, 2 години матеріалознавства.” Після

⁵⁸² Bericht die Arbeitsrichtlinien für die Behandlung der volkspolitischen Fragen des Fremdvolkarbeitereinsatzes, 3 März 1943. *ДАЛО*. Ф.Р-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 39.

⁵⁸³ Anordnung № 4 des Generalbevollmächtigten für den Arbeitereinsatz über die Anwerbung, Betreuung, Unterbringung, Ernährung und Behandlung ausländischer Arbeiter und Arbeiterinnen vom 7 Mai 1942. *ДАЛО*. Ф.Р-39. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6.

⁵⁸⁴ Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.). *Гуманітарний вісник*. Серія: Історичні науки. 2011. Число 17, Вип. 3. С. 25–26.

⁵⁸⁵ Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття*. Історичні нариси. К.: Видавництво “Наукова думка” НАН України, 2001. С. 651.

завершення навчання учнів відправляли до Німеччини, де на них чекав ще один тримісячний фаховий курс і практика⁵⁸⁶.

Одним із методів вербування населення стала усна агітація, яку проводили представники редакцій періодичних видань, господарських структур, шкільної освіти, органів окупаційної й місцевої адміністрації⁵⁸⁷. Останні отримували чіткі інструкції щодо обсягів робочої сили, яку необхідно завербувати шляхом проведення зустрічей із населенням⁵⁸⁸. Про перебіг таких зборів маємо можливість довідатися з преси. Так, у газеті “Воля Покуття” зазначалося, що часто зібрання з метою вербування населення на роботу в Райх проводилися в неділю після богослужіння. Під час зборів керівник громади (війт) зачитував перелік осіб, які підлягали відправці на роботу в Райх. Із тими, хто були проти поїздки, проводили додаткову роз’яснювальну бесіду⁵⁸⁹. До цього процесу активно залучали греко-католицьких священників, авторитет яких мав заспокоїти та переконати парафіян у доцільності виїзду до Німеччини⁵⁹⁰.

Поширеною була практика вербування до нацистських спецслужб вихідців з краю, яких спеціально готували до проведення агітаційно-пропагандистської кампанії щодо пошуку робочої сили. Перед початком співпраці вони проходили анкетування, де вказували свої особисті дані, національну й релігійну приналежність, інформацію про склад сім’ї, відомості про освіту, наявність досвіду військової служби. Серед таких агентів були як українці, так і поляки⁵⁹¹.

З огляду на труднощі, пов’язані з вербуванням працівників у дистрикті, було прийнято рішення створити так звані Інформаційні бюро. Формально вони вважалися самостійними недержавними установами з пошуку робочої сили, але

⁵⁸⁶ Aftanas A. Wirtschaftspolitik der Deutschen Besatzungsbehörde im Bezirk Kolomyia (gemäss Zeitung “Volya Pokuttya” 1941-1944). *The International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*. 2021. No. 1. S. 335.

⁵⁸⁷ Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. С. 656.

⁵⁸⁸ Андрухів О. І. Організаційно-правові заходи органів радянської влади у вирішенні питання репатріації в 1945-1947 рр. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2011. № 4. С. 210.

⁵⁸⁹ Опіка уряду праці над безробітними та малоземельними мешканцями села. *Воля Покуття*. 1942. Число 29. С. 4.

⁵⁹⁰ Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. С. 656.

⁵⁹¹ Особиста справа Адама Пала, 10 березня 1942 – 30 березня 1943 рр. *ДАЛО*. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 13, Арк. 1–6.

по факту повністю контролювалися Урядом праці. Вже у лютому 1942 р., крім Львова, такі відділення діяли у Станіславові, Дрогобичі та Тернополі⁵⁹². Для забезпечення масового добровільного виїзду до Райху Інформаційне бюро розгорнуло широку пропагандистську кампанію. Вона включала рекламу німецьких фірм, що дієво переконувала: “[...] У нас працює вже від довшого часу багато тисяч чоловіків і жінок з Генеральної Губернії в цих самих підприємствах. Додаємо при тому, що їх поведінка й видатність праці вповні нас вдовольє, а з другого боку й самі робітники вдоволені. Запевняємо їм під кожним оглядом справедливу опіку”⁵⁹³. Особливу увагу в цих повідомленнях приділяли пунктам про умови праці, побут, грошову винагороду, місце проживання. Водночас зазначалось, що будь-яка консультація з цього приводу надається Інформаційним бюро безкоштовно⁵⁹⁴.

Застосування нового підходу щодо рекрутування населення протягом певного часу було доволі успішним, про що неодноразово наголошували у своїх звітах представники Головної польової комендатури 365 (*Oberfeldkommandantur 365*), штаб якої знаходився у Львові⁵⁹⁵. До Інформаційного бюро надходила низка звернень про допомогу в пошуку роботи не лише для однієї особи⁵⁹⁶, а й усієї сім’ї⁵⁹⁷. Натрапляємо також на прохання працевлаштування у великих містах (Берлін чи Відень), при цьому такі особи вказували на високий рівень володіння німецькою мовою⁵⁹⁸. Після того, як знаходилася необхідна вакансія, представники Інформаційного бюро надсилали детальні вказівки щодо часу й місця відправки в Райх⁵⁹⁹. Однак не всі охочі виїхати на роботу до Німеччини отримували позитивну відповідь. Серед

⁵⁹² Linne K. Arbeiterrekrutierung in Ostgalizien 1941 Bis 1944: Zwischen Freiwilligkeit und Menschenjagden. S. 69.

⁵⁹³ Бижук О. Стан і проблема примусових робітників дистрикту “Галичина”. С. 70.

⁵⁹⁴ Лист Інформаційного бюро чоловіку, який не з’явився для відправки на працю до Німеччини. ДАЛО. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 20.

⁵⁹⁵ Bericht über die Arbeitseinsatzlage im Distrikt Galizien vom 13. Dezember 1941. ВА-МА. RH 53-23/60. Bl. 7.

⁵⁹⁶ Звернення Євгена Феденюка до Інформаційного бюро про допомогу у пошуку місця праці, 8 жовтня 1942 р. ДАЛО. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 12.

⁵⁹⁷ Звернення Михайла Грабця до Інформаційного бюро про допомогу у пошуку місця праці, 9 липня 1942 р. ДАЛО. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 38.

⁵⁹⁸ ДАЛО, Ф.Р-54, Оп. 2, Спр. 18, Арк. 16.

⁵⁹⁹ Звернення Василя Федорківа до Інформаційного бюро про допомогу у пошуку місця праці, 9 липня 1942 р. ДАЛО. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 43.

причин відмови можемо виокремити незавершену службу в Баудінсті⁶⁰⁰, зайнятість у важливих галузях економіки в межах дистрикту (наприклад, на залізниці)⁶⁰¹ або ж вікові обмеження⁶⁰².

Дуже швидко перед окупаційною адміністрацією постала проблема нестачі кваліфікованих кадрів, яку планувалось вирішити організацією спеціальних вузькопрофільних навчально-виробничих майстерень, осередки яких знаходилися у Кракові, Ченстохові й Львові⁶⁰³. Пошуком необхідної робочої сили в дистрикті Галичина займалося Інформаційне бюро, яке поширило значним тиражем оголошення про початок вишкільного курсу з підготовки спеціалістів для підприємств воєнно-промислового комплексу в галузі літакобудування. Вербуванню підлягали чоловіки у віці від 17 до 45 років. Тривалість навчання становила два – шість тижнів, після закінчення якого учнів скеровували на фабрики й заводи вже безпосередньо у самій Німеччині. Протягом усього вишколу проводилась виплата грошової винагороди, розмір якої залежав від віку особи: 17–20-літні отримували 0,7 злотих за годину, 21–25-літні – 0,8 злотих, 26–35-літні – 1 злотий, старші 35 років – 1,1 злотих. На додаткову фінансову підтримку в розмірі двох злотих щоденно могли розраховувати як одружені, так і неодружені чоловіки. Останні повинні були надати відповідне урядове посвідчення, яке підтверджувало, що вони є єдиними годувальниками своїх сімей⁶⁰⁴.

Певна частина чоловічого населення краю відгукнулася на вказаний запит окупаційної адміністрації. Про це свідчить велика кількість листів, адресованих Інформаційному бюро у Львові, автори яких зголосилися взяти участь у

⁶⁰⁰ Звернення Петра Фединича до Інформаційного бюро про допомогу у пошуку місця праці, 31 жовтня 1942 р. *ДАЛО*. Р-54. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 2–3.

⁶⁰¹ Відповідь Інформаційного бюро на запит щодо працевлаштування, 1 липня 1942 р. *ДАЛО*. Р-54. Оп. 1. Спр. 144. Арк. 52.

⁶⁰² Листування з Інформаційним бюро щодо працевлаштування, грудень 1942 р. *ДАЛО*. Р-54. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 35–36.

⁶⁰³ Оголошення про набір курсу підвищення професійних вмінь робітників. *ДАЛО*. Р-54. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 88.

⁶⁰⁴ Оголошення про умови вишкільного курсу. *ДАЛО*. Ф. Р.-54. Оп. 1. Спр. 147. Арк. 41.

вишколі⁶⁰⁵. Для багатьох з них важливими були питання умов зарахування на курси, мови викладання, а також можливості працевлаштування після завершення навчання не лише в Третньому Райху, а й на території ГГ, що пояснювалось наміром періодично відвідувати свої домівки⁶⁰⁶.

Інформаційне бюро вело активне листування із завербованими в Райх галичанами, які часто висловлювали обурення щодо невідповідності задекларованих умов праці й побуту робітників. На адресу української інституції надходили чисельні скарги про неотримання ріднею матеріальних коштів з Німеччини, що обіцяли відповідно до “контракту”⁶⁰⁷. До того ж траплялись ситуації неправомірного перерозподілу завербованих осіб, про який не повідомляли заздалегідь. Так, усі 56 робітників, які прямували зі Львова на працю в одне з підприємств судетського міста Бюнаубурга (нині м. Бинов, *Вупов* – Республіка Чехія), не прибули до пункту призначення, оскільки їх скерували на інші фабрики й заводи⁶⁰⁸. Крім того, гострою залишилась проблема належного транспортування працівників до Німеччини, які інколи могли проводити в дорозі понад тиждень⁶⁰⁹.

З часом темпи набору робочої сили істотно знизились, що відображено у звітах Інформаційного бюро. Протягом травня 1943 р. Львівське й Станіславівське відділення завербували 466 осіб, з яких 79 відправили в Третій Райх⁶¹⁰. Наступного місяця кількість охочих здобути працю в Німеччині становила 55 осіб, однак добровільно до виїзду зголосилися лише двоє з них⁶¹¹. Така тенденція продовжувала зберігатися і надалі, що призвело до закриття

⁶⁰⁵ Звернення до Інформаційного бюро про умови шкільного курсу, 28 лютого 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р.-54, Оп. 1. Спр. 158. Арк. 9.

⁶⁰⁶ Звернення до Інформаційного бюро про умови шкільного курсу, 6 лютого 1942 р. *ДАЛО*. Ф. Р.-54, Оп. 1. Спр. 158. Арк. 22.

⁶⁰⁷ Бежук О. Стан і проблема примусових робітників дистрикту “Галичина”. С. 72.

⁶⁰⁸ Лист Інформаційного бюро щодо транспортування групи осіб на працю до Тешина (Судети) від 23 березня 1942 р. *ДАЛО*. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 11.

⁶⁰⁹ Листування інформаційного бюро з фірмами у Штендалі та Райхенбергу щодо відправки робочої сили. *ДАЛО*. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 10.

⁶¹⁰ Erfolgsbericht über die neuartigen Werbemethoden zur Anwerbung von gewerblichen Arbeitskräften vom 18 Juni 1943. *ДАЛО*. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 142. Арк. 4.

⁶¹¹ Erfolgsbericht über die neuartigen Werbemethoden zur Anwerbung von gewerblichen Arbeitskräften vom 15 Juni 1943. *ДАЛО*. Ф.Р-54. Оп. 1. Спр. 142. Арк. 2.

Інформаційного бюро⁶¹², яке за час свого функціонування завербувало близько 20 тис. галичан⁶¹³.

Зміни у характері трудової мобілізації були зумовлені як ситуацією на фронті, так і важливими кадровими змінами, унаслідок яких у березні 1942 р. посаду Головного уповноваженого з питань працевикористання обійняв колишній гауляйтер Тюрінгії Е. “Ф.” Заукель. Керівник відомства виступав за застосування жорсткого підходу щодо рекрутування місцевого населення. Із зайнятих районів СРСР планувалось вивезти не менше $\frac{3}{4}$ потреб Німеччини в іноземній робочій силі⁶¹⁴. У телеграмі до райхсміністрів східних окупованих територій він наголошував: “[...] Прошу вас форсувати вербування, за яке ви відповідаєте разом з комісіями, всіма доступними засобами, включаючи суворе застосування принципу примусової праці з тим, щоб у найкоротший термін потроїти кількість завербованих”⁶¹⁵.

Для налагодження комунікації із представниками цивільних органів влади Головний уповноважений здійснив робочу поїздку на окуповані східні території. Під час візиту до Львова влітку 1942 р. Е. “Ф.” Заукель видав розпорядження про здійснення додаткового набору робітників на території дистрикту, звідки до кінця поточного року мали відправити ще 100 тис. осіб⁶¹⁶. Однак такі амбітні плани не відповідали реальній ситуації, оскільки трудовий потенціал краю, за оцінками службовців Оберфельдкомендатури 365, практично вичерпався⁶¹⁷. Попри це, примусовій мобілізації підлягали навіть робітники, зайняті на важливих для Вермахту підприємствах. Невдоволення з цього приводу неодноразово висловлювало військове керівництво⁶¹⁸. Не вплинули на обсяги рекрутування і застереження місцевої влади щодо

⁶¹² Linne K. Arbeiterrekrutierung in Ostgalizien 1941 Bis 1944: Zwischen Freiwilligkeit und Menschenjagden. S. 71.

⁶¹³ Андрійів Е. П. Мобілізація трудового населення Галичини нацистською Німеччиною (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Л., 2010. С. 12.

⁶¹⁴ Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 12: Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. С. 175.

⁶¹⁵ Стефанюк Г.В. Трудові депортації населення Східної Галичини й Волині в Німеччину (1941–1944 рр.). С. 503.

⁶¹⁶ Rundschreiben über die Vermittlung von den Arbeitskräfte ins Reich, 1942. ДАЛО. Ф. Р-54. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 7.

⁶¹⁷ Bericht des Rüstungskommandos Lemberg vom 7. Oktober 1943. ВА-МА. RW 23/14. Bl. 13.

⁶¹⁸ Kriegstagebuch für die Zeit vom 27. Juli bis 30. September 1942 des Rüstungskommandos Lemberg. ВА-МА. RW 23/13. Bl. 7.

недоцільності вивезення до Німеччини великої кількості працівників, через порушення балансу в забезпеченні робочою силою окупованих земель та Третього Райху⁶¹⁹.

Посилення заходів щодо пошуку робочої сили розпочалися вже восени 1942 р. Нацистські поліційні органи здійснювали раптові облави спершу на торговельних ринках і площах, а згодом на залізничних станціях. Часто пасажирів поїздів схоплювали й вивозили вантажівками до Львова для подальшої перевірки документів⁶²⁰. Подекуди мобілізованим навіть не давали можливості попрощатися з рідними перед від'їздом⁶²¹. Значного поширення набула практика заручництва батьків, молодших братів і сестер доти, доки запланований на депортацію молодий чоловік чи дівчина не з'явилися на пункт відправки⁶²².

Свої особливості мав процес вивезення робочої сили з галицького села. На населені пункти розповсюджувалася практика розподілу мобілізаційних планів, які здійснювали волосні старшини, сільські старости (війти), представники громадських організацій, священики. Місцева влада включала до списку рекрутованих, у першу чергу, сиріт, напівсиріт, неблагонадійний елемент села, багатодітні родини⁶²³. Лише з теренів Тернопільщини планувалось вивезти до весни 1943 р. близько 25 тис. осіб⁶²⁴. Керівників сільських громад, які не виконували “норм постачання”, або в зазначений час не з'явилися за списками тих, кого мали відправити до Німеччини, суворо карали⁶²⁵.

У великих містах для забезпечення регулярного етапування до Німеччини створювалися пересильні табори. Вони розміщувалися в будинках, а території

⁶¹⁹ Айкель М. “Через брак людей...” німецька політика набору робочої сили С. 149.

⁶²⁰ Linne K. Arbeiterrekrutierung in Ostgalizien 1941 Bis 1944: Zwischen Freiwilligkeit und Menschenjagden. S. 71.

⁶²¹ Лозовчук В. Стежками життя гуцула Березуна. Спогади. Вінніпег: Накладом автора, 1986. С. 235.

⁶²² Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2010. С. 187.

⁶²³ Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст.* 2009. Вип. 12. С. 81.

⁶²⁴ Бармак М. Тернопільщина в роки Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*. Луцьк: Волинський нац. університет ім. Лесі Українки, 2012. С. 250.

⁶²⁵ Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944. Київ: ПП Наталя Брехуненко, 2010. С. 29-30.

навколо обносили колючим дротом. Осіб, яких там утримували, годували один раз на день рідкою юшкою без картоплі, видаючи по 200 г хліба⁶²⁶. У Львові, зокрема, такий пересильний табір функціонував поблизу залізничного вокзалу, де відбувався розподіл заарештованих під час облав людей, частину з яких відправляли на працю в Третій Райх⁶²⁷.

Зі збільшенням масштабів депортації робочої сили з України до Німеччини посилювався опір місцевого населення, який набував або колективного характеру, або індивідуальних форм. Переважно українці-галичани саботували будь-які розпорядження щодо вивезення у Третій Райх чи вдавались до ризикованих втеч. Такий спосіб уникнення примусової депортації особливо застосовувався в областях із великими лісовими масивами. З огляду на це окупаційна влада все частіше вживала репресивні заходи. Траплялися ситуації, коли за відмову їхати до Німеччини нацисти вчиняли розправу над мешканцями сіл. Так, на відмову їхати до Німеччини в лютому 1943 р. нацисти розстріляли 60 жителів с. Осіньки Тернопільського округу.⁶²⁸

Українське населення краю шукало “легальних” способів уникнути вивезення до Німеччини. Одним з них стало отримання фіктивної медичної довідки про непридатність до праці. Доволі ефективною була також практика підкупу дрібного посадовця окупаційної адміністрації – поліцейя, старости, працівника арбайтсамту⁶²⁹. З початком набору до лав дивізії “Галичина” для молоді з’явилася альтернатива примусовій праці в Райху. Велику кількість охочих вступити до новоствореного формування нацистське керівництво оцінювало як вагомий політичний успіх, розуміючи у той же час господарські ризики, які випливали зі здобутків цієї кампанії⁶³⁰. Очільник дистрикту Галичина О. Г. Вехтер вважав, що існувала реальна загроза зриву мобілізації

⁶²⁶ Біденко Н. І. Українські оstarбайтери. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Історичні науки / ред. В. М. Філоретов [та ін.], Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. Вип. 10. С. 25.

⁶²⁷ Мамчур І. Нас доля світами водила. Сторінки пережитого. С. 36.

⁶²⁸ Стефанюк Г.В. Трудові депортації населення Східної Галичини й Волині в Німеччину (1941–1944 рр.). С. 505.

⁶²⁹ Стефанюк Г.В. Працевикористання українців Східної Галичини та Волині як складова нацистської політики в 1941–1944 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Історичні науки. 2018. № 6. С. 65–66.

⁶³⁰ Bericht des Dienststellenleiters zu Ziffer 2 c des Kriegstagebuches vom 1. Juli 1943. *ВА-МА*. RW 23/14. Bl. 9.

робочої сили для праці на воєнну економіку Райху. Тому німецькі інстанції не лише обмежили вступ добровольців до цього бойового з'єднання, а й заборонили приймати до нього українських робітників із Райху, котрі прибували на територію Галичини у відпустку⁶³¹.

Важливе місце в кампанії трудової мобілізації населення відіграла діяльність УЦК, створеного навесні 1940 р. До окупації Східної Галичини установа займалася питаннями організації культурно-освітнього та господарсько-економічного життя українців на території ГГ (німецької окупаційної зони), виступаючи водночас посередником між нацистською адміністрацією та українським громадянством⁶³². Очільник УЦК професор В. Кубійович проводив так звану “реальну політику”, яка полягала в тому, щоб при дотриманні формальної лояльності до німецької влади зберегти місцеве населення від переслідувань, захистити права українців у дистрикті Галичина, запобігти надмірному вивезенню людей на працю у Третій Райх⁶³³.

Перед відправкою до Німеччини мобілізованим рекомендували отримати спеціальне посвідчення – виказку (*ausweis*), у якій вказувалась графа національності. Видачу такого документу могли здійснювати делегатури, волосні делегати і мужі довір'я від Українського окружного комітету⁶³⁴. Необхідно було представити метрику чи посвідчення особи. Якщо робітник не міг представити відповідних документів, то тоді треба було у перехідному (“пересильному”) таборі знайти одного-двох українців, котрі б підтвердили його особу⁶³⁵. Перші виказки почали отримувати вже в грудні 1941 р. Наявність вказаного посвідчення звільняла працівників від сплати окремого 15% податку,

⁶³¹ Боляновський А. Дивізія “Галичина”. С. 83.

⁶³² Андрухів І., Ковалик В. Культурно-освітнє життя на Станіславщині в умовах нацистського окупаційного режиму. *Схід*. 2011. № 3. С. 79.

⁶³³ Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України. С. 74.

⁶³⁴ Турчин Т.Р. Джерела до вивчення історії примусової праці та репатріації українців Станіславщини (1941-1953 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника, 2017. С. 112–113.

⁶³⁵ Тронь А. Ю. Діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: гуманітарна сфера: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К.: Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, 2021. С. 166.

а також надавала низку переваг – право на відпустку⁶³⁶, пересилання заощаджень додому⁶³⁷.

Свавілля представників карально-репресивних структур під час проведення масових облав та арештів не залишилося поза увагою проводу УЦК. У одному з листів, адресованих генерал-губернатору Г. Франку, В. Кубійович висловив занепокоєння щодо насильницьких методів набору робітників із дистрикту: “[...] Загальна нервовість ще більше посилюється неправильними методами “вербування” робочої сили, що все частіше застосовуються останніми місяцями. Дике безцеремонне полювання на людей, що проводиться скрізь у містах і селах, на вулицях, площах, вокзалах, навіть у церквах, а також уночі у помешканнях, похитнуло в населення почуття безпеки”⁶³⁸. Для розв’язання окресленої проблеми пропонувалось створити спеціальну дорадчу комісію, яка б консультувала різні органи влади щодо обсягів і методів проведення трудової мобілізації населення⁶³⁹. Однак згадана ініціатива так і не була реалізована.

Наприкінці 1942 р. при Відділі суспільної опіки УЦК заснували громадську організацію “Комісію опіки над українськими робітниками з Генерал-Губернаторства”, а також виділили посаду “референт опіки над робітниками в Райху”⁶⁴⁰. Проте лише з березня наступного року комісія отримала змогу повноцінно проводити свою діяльність. До сфери її компетенції входили надання допомоги працівникам у збірних таборах, створених у Львові, Станіславові, Дрогобичі, Перемишлі, супровід ешелонів із завербованими до місць призначення на території Німеччини⁶⁴¹.

⁶³⁶ Приїзди домашньої прислуги з Райху до родин в Генерал-Губернаторстві, *Воля Покуття*, №27 (1942): 4.

⁶³⁷ Переказування заробітків робітників з Райху. *Воля Покуття*. 1942. №29 С. 3.

⁶³⁸ Лапан Т. Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху. *Етнічна культура українців*. 2015. Режим доступу: <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf>

⁶³⁹ Звіт УЦК про працевлаштування робітників у Райху і висвітлення основних напрямів трудової політики в межах дистрикту, 3 березня 1943 р. ДАЛО. Ф.Р-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 41.

⁶⁴⁰ Лапан Т. Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху. *Етнічна культура українців*. 2015. URL: <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).

⁶⁴¹ Курилович К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.). С. 211.

Опіка УЦК над українськими робітниками, як і іншими категоріями населення, передбачала діяльність у рамках офіційних органів. Життя галицьких працівників у Райху координували дві структури: Імперський земельний стан (*Reichsnährstand*) і Німецький фронт праці (*Deutsche Arbeitsfront*)⁶⁴². З останнім тісно співпрацювала створена ще 15 жовтня 1938 р. Українська установа довір'я (далі – УУД), завданням якої було обстоювання соціальних інтересів бездержавних українців у Третньому Райху, налагодження їхнього зв'язку з державними інституціями, забезпечення паспортами та видача посвідчень особам про належність їх до української національності, які надавали їм рівні з іншими іноземцями права в Німеччині⁶⁴³. Постійне перебування при УУД окремого представника від УЦК свідчить про налагоджену взаємодію інституцій в питанні опіки галицьких робітників у Німеччині⁶⁴⁴.

Нацистська політика працевикористання залишила багато українських родин без годувальників та робочих рук. Тому громадські інституції, зокрема УЦК, опікувалися сім'ями депортованих у Третій Райх галичан. Їх брали на облік, надавали допомогу в обробітку землі, здачі продовольчого контингенту, підтримували матеріально і морально⁶⁴⁵. За ініціативи УЦК у березні 1943 р. розпочався масштабний великодній збір продуктів та речей першої потреби для галичан, які перебували на праці в Третньому Райху⁶⁴⁶. Долучились до цієї акції усі низові структури УЦК, а особливо Жіноча головна секція, косівське відділення якої в короткі терміни спромоглося відправити 266 харчових пакунків⁶⁴⁷. Водночас у низці великих німецьких міст, де знаходилися осередки українських робітників, вдалось організувати свято “Писанки”. Так, наприклад,

⁶⁴² Тронь А. Ю. *Діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: гуманітарна сфера*. С. 166.

⁶⁴³ Кулеша Н. “Працюємо не для особистих користей, а для вічних інтересів нашої України”: діяльність українських громадських організацій у Німеччині у роки Другої світової війни. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2014. Вип. 6. С. 268.

⁶⁴⁴ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.). С. 210.

⁶⁴⁵ Лисенко О. Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939-1945. *Україна модерна*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity> (дата звернення: 12. 04. 2022).

⁶⁴⁶ Лист Українського Допомогового Комітету до окружних Жіночих головних секцій про збір продуктів та речей для робітників у Райху, 16 березня 1943 р. *ДАЛО*. Ф.Р-185. Оп. 1. Спр. 386. Арк. 151.

⁶⁴⁷ З діяльності Районової секції в Косові. *Воля Покуття*. 1943. Число 24. С. 6.

у Ганновері участь в урочистостях взяло понад сто галичан, до яких із вітальним словом звернулись представники УУД та її підрозділів⁶⁴⁸.

Важливим чинником, який впливав на вибір методів вербування і депортацій, була активізація руху Опору, про що неодноразово наголошували у своїх рапортах військові. В одному з них йшлося, що з середини липня 1943 р. ситуація з громадським порядком і безпекою у дистрикті Галичина стала дуже загрозливою, оскільки не вдалось нейтралізувати основні з'єднання українського підпілля та радянських партизанів⁶⁴⁹. Саме тому з 10 жовтня 1943 р. на західноукраїнських землях запроваджено надзвичайний стан, який тривав до кінця окупації. Він супроводжувався масовими облавами, прилюдними розстрілами заручників, примусовими депортаціями до Німеччини⁶⁵⁰. Посилення карально-репресивних заходів з боку нацистської адміністрації призвело до остаточної втрати лояльності серед місцевого населення, яке очікувало на швидке звільнення краю Червоною армією не пізніше різдвяних свят⁶⁵¹.

З наближенням фронту фактично вся влада в дистрикті Галичина перейшла до рук військових, а цивільна адміністрація існувала лише формально. У ставленні до місцевого населення вони розділилися на дві групи. Це проявилось у вирішенні питання мобілізації на роботи до Третього Райху та служби в німецькій армії в останні дні окупації. Представники партії, гестапо, поліції і надалі здійснювали “акції лову” чоловіків для війська і роботи в Німеччину. Натомість керівництво Вермахту не проводило масштабних заходів щодо рекрутування й примусової депортації населення⁶⁵². За роки окупації з теренів дистрикту Галичина до Німеччини

⁶⁴⁸ Український Великдень у Ганновері. *Нова доба*. 1944. Число 19. С. 3.

⁶⁴⁹ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. Januar bis 31. März 1943 des Rüstungskommandos Lemberg und Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. April bis 30. Juni 1943 des Rüstungskommandos Lemberg RW 23/15. *ВА-МА*. RW 23/15. Bl. 3.

⁶⁵⁰ Кучер В.І., Стефанюк Г.В. Окупаційний режим в дистрикті “Галичина”. С. 410.

⁶⁵¹ Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. Januar bis 31. März 1943 des Rüstungskommandos Lemberg und Kriegstagebuch für die Zeit vom 1. April bis 30. Juni 1943 des Rüstungskommandos Lemberg RW 23/15. *ВА-МА*. RW 23/15. Bl. 3.

⁶⁵² Андріїв Е. Вплив суспільно-політичної та військової ситуації на політику трудових депортацій у Галичині в роки німецької окупації (1941–1944). *Питання історії України*. 2008. Т. 11. С. 242.

відправили близько півмільйона українців⁶⁵³.

Залучення населення з окупованих теренів в економіку Третього Райху було складовою нацистського “нового порядку”. Протягом перших місяців після утворення цивільної адміністрації виїзд українців-галичан до Німеччини здійснювався на добровільних засадах, що зумовлювалось історичною традицією трудової міграції населення в попередні десятиліття. Важливе місце в політиці набору робочої сили в дистрикті Галичина займала діяльність відділу пропаганди. Для рекрутування населення на сторінках періодичних видань публікувались повідомлення й дописи із закликом виїжджати у Третій Райх, а також широко застосовувалась практика усної агітації, яку проводили представники органів окупаційної й місцевої влади, вихідці з краю, завербовані нацистськими спецслужбами. Помітну роль у трудовій мобілізації населення відіграло Інформаційне бюро, яке під виглядом “неурядової” організації займалося пошуком висококваліфікованих працівників.

Зі зменшенням потоку добровольців окупаційна влада все частіше вдавалась до примусових методів вербування, які згодом набули надзвичайно жорстоких форм: сімейне заручництво, масові облави й арешти, розправи у випадку відмови від депортації. Посилення карально-репресивних заходів зумовили пошук стратегій уникнення примусовій депортації до Німеччини, однією з яких став вступ до лав дивізії “Галичина”. Заслуговує на увагу висвітлення позиції УЦК щодо залучення вихідців з краю в економіку Третього Райху, а саме намагання вплинути на надмірні рекрутаційні плани нацистських чиновників. Крім того, за посередництва інституції мобілізовані отримували спеціальні посвідчення-виказки, які надавали певні переваги робітникам у самій Німеччині. У координації з УУД для завербованих у Третньому Райху організовувались також благодійні акції, урочистості з нагоди великих релігійних свят.

⁶⁵³ Андрійв Е. П. Мобілізація трудового населення Галичини нацистською Німеччиною (1941–1944 рр). С. 12.

ВИСНОВКИ

За підсумками проведеного дослідження дисертантом були зроблені наступні висновки:

1. Історіографічний аналіз пропонованої теми вкотре засвідчив збереження значного наукового інтересу до широкого кола проблем, пов'язаних з подіями Другої світової війни. Попри це, сьогодні відсутня цілісна праця, яка б комплексно характеризувала особливості реалізації нацистської економічної політики в дистрикті Галичина. Окремі аспекти окресленої теми знайшли своє відображення у дослідженнях зарубіжних вчених, публікація радянських та вітчизняних істориків.

Систематичне вивчення проблем, пов'язаних із специфікою нацистської окупаційної політики на українських територіях, розпочалося відразу ж після закінчення збройного конфлікту. У працях радянських істориків особлива увага приділялася питанням планування збройної агресії Німеччини проти СРСР, грабінницькому характеру нацистського “нового порядку”. Очевидно, що панування ідеологічних штампів, марксистсько-ленінського методологічного підходу унеможливлювали всебічне й об'єктивне дослідження господарської діяльності окупаційних органів влади на теренах галицького дистрикту. Натомість західноєвропейські вчені, маючи доступ до архівних фондів різноманітних нацистських відомств, ретельно характеризували вектори економічної політики на зайнятих територія. Свідченням цього стала поява багатьох дослідницьких напрямів, які отримали подальший розвиток після здобуття Україною незалежності. Як наслідок, вітчизняна історична наука збагатилась низкою ґрунтовних монографій, у яких розкрито ключові аспекти нацистської економічної системи в окупованих адміністративних одиницях, зокрема у дистрикті Галичина, проаналізовано підходи, методи й форми управління аграрною, промисловою, трудовою сферами.

Під час написання дисертаційного дослідження було опрацьовано різноманітний комплекс джерел. Серед них варто виокремити вагомий фактологічний потенціал фондів збірок, які зберігаються в українських та німецьких архівних установах. Частина документів введена до наукового обігу вперше. Залучення інформаційного потенціалу матеріалів періодичних видань, мемуарної літератури дозволило автору всебічно проаналізувати окреслену проблематику, досягти поставлених дослідницьких завдань.

2. Українське питання посідало одне з ключових місць в колоніальних планах Німеччини. Поразка у Першій світовій війні, прихід до влади нацистів радикалізували експансіоністську політику Берліна, для якого пріоритетним стало захоплення багатих на промислові, сільськогосподарські, трудові ресурси українські території, включені до складу СРСР. Реалізація цього наміру передбачала проведення ряду реформ, спрямованих на подолання економічної кризи й нарощування військового потенціалу країни. Поряд з практичною підготовкою до розв'язання нового збройного конфлікту вище політичне керівництво намагалось теоретично обґрунтувати необхідність розширення “життєвого простору” на схід. Український чинник у нацистській колоніальній й расовій доктринах був визначальним передусім у контексті забезпечення продовольчої стабільності в країні. Офіційний Берлін не мав на меті сформувати незалежну українську державу. Загравання з певними діями, встановлення контактів з окремими політичними силами (наприклад, ОУН) були тактичними кроками, зумовленими тогочасною міжнародно-політичною ситуацією. Як у випадку з Карпатською Україною, так і проголошенням Акту відновлення Української держави нацистське керівництво дотримувалось чітких прагматичних планів, які передбачали германізацію, економічну експлуатацію окупованих територій. Попри те, що на приєднаних до ГГ східногалицьких теренах панував подекуди м'якший режим, у порівнянні з іншими адміністративними одиницями, загальна управлінська лінія зводилася до безумовного використання аграрного, промислового, трудового потенціалу краю.

3. Дистрикт Галичина розглядався окупаційною адміністрацією передусім як сільськогосподарський регіон. Місцеве населення повинно було забезпечувати продовольством як Німеччину, так і Вермахт. З перших днів окупації нацистський чиновницький апарат зіткнувся з рядом труднощів, які впливали на ефективність виконання контингент норм. До них належали акції мародерства, грабунку, які вчиняли німецькі та угорські війська. Останні певний час займали південні райони Прикарпаття. Водночас негативні наслідки мала й повінь, яка восени 1941 р. охопила значну територію галицького дистрикту. Ще однією проблемою був дефіцит сільськогосподарської техніки, знищеної чи виведеної з ладу червоноармійцями під час відступу на схід.

Окупаційна влада намагалась встановити чіткий контроль за посівною й збиральницькою кампаніями, спираючись на окружну й повітову адміністрації. Важливі функції покладались на керівників сільських громад, які здійснювали розподіл контингентних норм, наражаючись таким чином на осуд і недовіру з боку власних односельців.

Нацистські чиновники застосовували широкий пропагандистський інструментарій. До нього входили матеріали періодичної преси, агітаційні листівки, покази кінофільмів, банерні виставки. Головна ідея полягала у підвищенні продуктивності селянських господарств. Однак згадані заходи мали лише частковий успіх. Не виправдав сподівань і запроваджений механізм преміювання, який передбачав отримання дефіцитних товарів першої необхідності за своєчасно зданий контингент. Формування широкої розгалуженої мережі фахових і сільськогосподарських шкіл варто розглядати лише в контексті отримання базових знань для роботи в аграрній й ремісничій галузях.

Постійне збільшення натуральних і грошових поборів зумовило наростання невдоволення місцевого населення, яке відмовлялося виконувати поставлені на них зобов'язання. Почастішали випадки непокори й саботажних акцій. Реакцією на окреслені тенденції стало посилення нагляду за сільськогосподарськими угіддями, кримінальної відповідальності за

недотримання постанов окупаційної адміністрації, надання санкції поліційним структурам на застосування ще жорсткіших методів тиску й примусу на селян, які вчасно не здавали контингентів. Суворі покарання, які застосовувались до керівників сільських громад та окремих господарів, знижували рівень лояльності населення до цивільної влади.

4. У структурі економіки галицького дистрикту чільне місце посідала кооперація. Після утвердження окупаційного режиму на теренах галицького дистрикту розпочалось поступове відновлення діяльності кооперативних спілок, якими опікувався РСУК. Очільником організації призначили Ю. Павликовського. Йому підлягали українські кооперативні об'єднання, які діяли в межах галицького, краківського й люблінського дистриктів. Головне завдання РСУК, на думку окупаційної влади, полягало в ефективному зборі сільськогосподарської й тваринницької продукції.

Попри те, що східногалицькій кооперації нацистські чиновники планували відвести лише посередницькі функції, однак на практиці все виявилось по-іншому. Поряд з виконанням своїх безпосередніх зобов'язань щодо збору контингенту керівництво РСУК проводило обмежену автономну політику, не виходячи за визначені урядові рамки. Так, було здійснено підготовку кооперативних кадрів на окружному й повітовому рівнях. Усіма організаційними питаннями щодо цього займався окремий відділ у структурі РСУК, який подавав запит на проведення того чи іншого курсу до уповноважених державних установ. Зусиллями керівництва проводу здійснювались заходи, які мали вберегти службовців спілок від вивезення на роботу до Німеччини. Клопотання РСУК щодо розв'язання цього питання неодноразово надходили на адресу окружних і повітових адміністрацій.

Основне завдання кооперативного руху полягало в проведенні кампанії заготівлі сільськогосподарської продукції. Під час цих процесів частими були випадки несанкціонованої закупівлі й подальшого збуту товарів, вартість яких відповідала тогочасним ринковим обставинам. Порушення цінової політики, визначеної владою, дало змогу бодай таким чином підтримати й покращити

матеріальне становище галицьких селян. Водночас провід РСУК брав активну участь в громадському житті краю, надавав фінансову, продовольчу допомогу мало захищеним категоріям населення.

5. Розвиток промислового сектору галицького дистрикту в роки нацистської окупації пройшов декілька етапів. Протягом перших місяців відбувались стабілізаційні й ремонтні роботи на підприємствах, які зазнали пошкоджень та руйнувань внаслідок відступу червоноармійців. Для швидкого відновлення діяльності стратегічних установ здійснювались закупівля й постачання обладнання з Німеччини чи інших підконтрольних їй територій. Передусім це стосувалось підприємств енергетичної галузі. Попри всі зусилля, які доклала влада для її нормалізації, ситуація в згаданій сфері до кінця нацистської окупації залишалась вкрай складною.

Першочергово відновлювали діяльність тих установ, продукція яких йшла на потреби Вермахту. До них належали підприємства нафтової й легкої промисловості. З пропагандистською метою ширилися гасла про здійснення процесу реприватизації фабрик, заводів, одержавлених радянською владою напередодні. Побідні звернення мали декларативний характер, оскільки лише незначна частина з них повернулася до попередніх власників. Натомість простежувалось проникнення німецьких концернів, які відкривали офіси в дистрикті Галичина й переймали контроль за стратегічно важливими підприємствами.

Вкрай гостро для окупаційної адміністрації стояло кадрове питання. Воно зумовлювалось мобілізаційною кампанією, внаслідок якої лєвова частка чоловіків опинилася на військовій службі. Відсутність кваліфікованого управлінського апарату спонукало владу шукати альтернативу. Так, на певні адміністративні та керівні посади призначали вихідців з місцевого населення (здебільшого українців), які мали досвід подібної діяльності. Водночас не розв'язаною залишалась проблема належної кваліфікації працівників на багатьох підприємствах. Організація різноманітних курсів та вишколів, мета яких полягала в підвищенні професійних умінь та навичок, не дали особливого

результату. Почасти це пояснювалось важкими умовами праці, незадовільним матеріально-фінансовим забезпеченням, суворими покараннями за порушення приписів трудової дисципліни. Підвищення продуктивності вдалось досягти лише шляхом примусового скерування осіб на ті чи інші підприємства.

Динамічна ситуація на фронті безпосередньо впливала на зміну підходів до управління в промисловій галузі галицького дистрикту. На початку окупації були відсутні чіткі плани щодо подальшого економічного управління краєм. Таке бачення пояснювалось передвоєнним плануванням і переконанням в успіху “бліцкригу”, який зрештою провалився. Позиційна війна вимагала ще більше ресурсів для підтримки інтенсивності й наступального потенціалу Вермахту. За таких обставин були внесені корективи, які передбачали кадрові пертурбації й посилення експлуатації підконтрольних Берліну територій. Наслідком цих процесів стало призначення на посаду райхсміністра з питань озброєнь та боєприпасів А. Шпеєра. Його відомство відповідало за нарощування виробничих потужностей оборонних підприємств шляхом раціоналізації управління промисловістю.

6. Важливою складовою нацистської економічної політики стало використання трудового потенціалу дистрикту Галичина. Протягом усього періоду окупації здійснювалась кампанія вербування й депортації місцевого населення на працю до Німеччини. На початковому етапі більшість українців-галичан виїжджали на добровільній основі, однак брак робітників в економіці Третього Райху призвів до проведення цілеспрямованої кампанії рекрутування осіб із зайнятих територій. Вона базувалась на залученні різноманітного пропагандистського інструментарію: агітаційні матеріали в періодичних виданнях, діяльність агентів-вербувальників. Невиконання планів щодо кількості рекрутованих осіб спричинило посилення діяльності поліцейних органів, які здійснювали арешти й облави на населенні пункти.

У рамках згаданих акцій окупаційна адміністрація спиралася на широку інституційну мережу Урядів праці, які функціонували в кожному окрузі й займались пошуком робочої сили. Їм допомагали представники окружної й

повітової влад, голови селянських громад. Варто зауважити, що вагоме місце у цьому процесі займала діяльність Інформаційного бюро, головним завданням якого було рекрутування висококваліфікованих спеціалістів. Практичну допомогу завербованим і депортованим робітниками надавали легальні організації, які функціонували як у галицькому дистрикті (УЦК), так і безпосередньо на теренах Німеччини (УУД).

7. Нацистська практика використання людського ресурсу передбачала залучення місцевого населення до виконання різних видів робіт в межах адміністративно-територіальної одиниці. На теренах галицького дистрикту було створено УСБ, до лав якої рекрутували як молодь, так і доросле покоління. Згадані будівельні підрозділи скеровували для реалізації низки інфраструктурних проєктів. Попри активну пропагандивну і рекрутаційну кампанії, які проводила окупаційна влада, населення дистрикту не виявило зацікавлення проходити службу у вказаному формуванні, що пояснювалось низкою чинників, серед яких варто виокремити нестерпні умови проживання в таборах, важку фізичну працю, жорстокість наглядачів.

Намагання уникнути набору до лав УСБ стало пріоритетним для галицької молоді, яка вдавалася як до дезертирства, так і шукала цілком законні шляхи отримання відтермінування від рекрутування до будівельної служби. Заходи влади, спрямовані на відновлення лояльного ставлення населення краю, не мали успіху, оскільки паралельно продовжувала функціонувати широка мережа карних таборів, у які відправляли порушників дисципліни та втікачів з Баудінсту. Наближення фронту й збереження високої тенденції дезертирства з підрозділів УСБ призвели до їхнього скорочення й подальшого розпуску.

Трудову повинність виконували всі етнічні групи, які проживали в межах дистрикту Галичина. Особливо жорстоким було ставлення окупаційної влади до єврейського населення, яке, згідно з нацистською ідеологією, загрожувало існуванню арійської раси. Виходячи з цього переконання, юдеї мали піддаватись гонінням, переслідуванням, фізичному знищенню. Реалії війни змусили переглянути, принаймні частково, вектор політики щодо юдейської

громади. Передусім йшлося про трудову мобілізацію юдеїв, які працювали як на території гетто, так і поза ним, зокрема у різних адміністративних органах влади. Офіційно підтверджена зайнятість дозволяла відтермінувати відправку в “фабрики смерті”, а відтак зберегти життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Архівні матеріали

Державний архів Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ

Ф. Р-37. Коломийське окружне староство, м. Коломия дистрикту Галичина.

Оп. 1.

1. Спр. 3. Циркулярні розпорядження губернатора Галичини щодо відправки робітників на каторгу в Німеччину з окутованих територій СРСР, 10 січня 1942 – 14 січня 1943 рр., 8 арк.
2. Спр. 5. Директивні вказівки Генерального губернаторства щодо збору сировини, необхідних для військових цілей, 12 травня 1942 р. – 23 січня 1943 р., 66 арк.

Ф. Р-61. Районна молочарня м. Снятин дистрикту Галичина.

Оп. 1.

3. Спр. 2. Циркуляри генерал-губернаторства кооперативних союзів молокозаводу в Снятині, 29 квітня 1942 – 2 лютого 1944 рр., 24 арк.

Ф. Р-66. Продовольчий кооператив “Будучність” в Микулинях Снятинського уїзду.

Оп. 1.

4. Спр. 8. Циркулярні вказівки повітового кооперативу в Снятині, січень 1942 – квітень 1943 рр., 53 арк.

Державний архів Львівської області, м. Львів

Ф. Р-24. Львівське окружне староство губернаторства дистрикту Галичина

Оп. 2.

5. Спр. 114. Скарги селян на незаконні реквізиції, 1 березня 1943 – 26 лютого 1944 рр., 52 арк.

Оп. 3.

6. Спр. 185. Листування між командиром поліції охорони та СД, адвокатом Бауер у Львові з приводу розслідування справи про неправильну видачу премійних товарів керівником громади Пристань, що неподалік Жовкви, Василем Шумом, селянами, 21 липня 1941 – 10 вересня 1943 рр., 7 арк.

Ф. Р-35. Губернаторство дистрикту Галичина, м. Львів дистрикту Галичина.

Оп. 2.

7. Спр. 39. Розпорядження про журнал наків у дистрикті Галичина, 1 серпня 1941 – 9 листопада 1943 рр., 81 арк.
8. Спр. 41. Звіт про господарське становище в Тернопільському окрузі, 1 грудня 1942 – 19 липня 1943 рр., 11 арк.
9. Спр. 80. Копії перепусток і листування щодо використання єврейської робочої сили, 12 серпня 1941 – 9 листопада 1942 рр., 8 арк.
10. Спр. 102. Вимоги по господарських питаннях, 1 січня 1943 – 17 липня 1944 рр., 87 арк.
11. Спр. 114. Листування з краківським генерал-губернатором щодо питань сільського господарства, 23 серпня 1941 – 28 квітня 1943 рр., 23 арк.
12. Спр. 129. Пропагандистські матеріали уряду генерал-губернаторства з приводу “боротьби за врожай” 1941 р, 19 липня – 25 листопада 1941 р., 20 арк.
13. Спр. 200. Звіт Генеральної дирекції монополій в дистрикті про стан монопольних заводів, трестів, рішення губернатора про відкриття відділу у Львові, 3 вересня – 10 листопада 1941 р., 5 арк.

14. Спр. 215. Відомості відділу праці про трудові резерви дистрикту Галичина, 23 грудня 1941 – 7 жовтня 1943 рр., 6 арк.
15. Спр. 240. Звіти Господарської інспекції “Південь” губернатору про становище в дистрикті, липень-серпень 1941 р., 50 арк.

Оп. 5.

16. Спр. 18. Директива щодо заходів боротьби з дезертирами праці, 12 травня 1942 р., 1 арк.

Оп. 12.

17. Спр. 3. Циркуляри і розпорядження з адміністративних, організаційних та інших питань, 16 серпня 1941 – 16 червня 1943 рр., 156 арк.

Оп. 13.

18. Спр. 83. Інструкції з правилами нарахування податків установам, проведення контролю касових книг і звіти фінансового відділу про здійснення контролю, 3 травня 1942 – 1 липня 1943 рр., 70 арк.
19. Спр. 91. Справа про постачання молочної продукції німецьких магазинів, виділення безцукшайнів на взуття робітникам “Маслосоюзу” в Дрогобичі, списки сіл, які здали контингент молока в маслозавод Дрогобича та інші матеріали, 17 вересня 1941 – 30 липня 1942 рр., 50 арк.
20. Спр. 96. Нариси д-р. Лютгерса про стан корисних копалин у дистрикті Галичина, 22–31 серпня 1941 р., 14 арк.
21. Спр. 109. Характеристика Галичини, складена командуючим південно-воєнним округом генералом Рохусом, червень–серпень 1941 р., 119 арк.
22. Спр. 163. Місячні звіти та навчальні плани сільськогосподарської школи в Глинянах Золочівського повіту на 1942–1943 та 1943–1944 рр., 34 арк.

Ф. Р-37. Львівське міське староство Губернаторства дистрикту Галичини, м. Львів.

Оп. 1.

23. Спр. 19. Листування щодо відрядження на роботу, 21 серпня – 15 листопада 1941 р., 25 арк.

Ф. Р-39. Львівська біржа праці.

Оп. 1.

24. Спр. 1. Циркуляри щодо мобілізації робочої сили, 9 вересня 1940 – 14 липня 1944 рр., 67 арк.
25. Спр. 3. Директиви про постачання робочої сили та мобілізацію, 24 листопада 1941 – 8 червня 1944 рр., 12 арк.
26. Спр. 7. Циркуляри щодо відправки робочої сили, 20 лютого 1942 . – 11 квітня 1942 рр., 11 арк.

Ф. Р-54. Інформаційне бюро з вербування та відправки робочої сили у Німеччину, м. Львів, дистрикту Галичина.

Оп. 1.

27. Спр. 13. Особиста справа Адама Пала, 10 березня 1942 – 30 березня 1943 рр., 6 арк.
28. Спр. 142. Листування інформаційного бюро з установами щодо відправки робочої сили до Німеччини, 1941–1943 рр. 11 Арк.
29. Спр. 143. Листування Інформаційного бюро з фірмами щодо відправки робочої сили до Німеччини, 28 лютого – 7 березня 1942 р., 16 арк.
30. Спр. 144. Листування Інформаційного бюро з фірмами щодо відправки робочої сили до Німеччини, 7 березня 1942 – 3 листопада 1942 рр., 73 арк.
31. Спр. 147. Реклами та оголошення різних фірм про прийом робочої сили до Німеччини, 1942 – 1943 рр., 117 арк.
32. Спр. 158. Листування із завербованими на роботу до Німеччини, 9 квітня 1942 р. – 13 жовтня 1942 р., 125 арк.

Ф. Р-59, “Головна група промисловості та транспорту окружної господарської палати у Галичині. Головне управління промисловості і транспорту у дистрикті Галичина, м. Львів.

Оп. 1.

33. Спр. 1. Листування щодо консервації підприємств, 14 січня – 7 грудня 1943 р., 280 арк.
34. Спр. 13. Циркуляри та розпорядження, 1 квітня – 30 грудня 1942 р., 137 арк.
35. Спр. 37. Циркуляри і листування з приводу з приводу вилучення обладнання, 10 жовтня 1942 – 14 жовтня 1943 рр., 79 арк.
36. Спр. 45. Звіти й циркуляри групи промисловості, 15 жовтня 1942 – 30 грудня 1942 р., 21 арк.

Ф. Р-74, “Народна торгівля”, Крайовий споживчий кооператив у Львові.

Оп. 1.

37. Спр. 6. Циркуляри “Народної торгівлі” про формування списків членів кооперативу, квартальні фінансові звіти, проведення загальних зборів тощо, 16 грудня 1941 – 21 липня 1943 рр., 125 арк.

Ф. Р-185, Український Комітет Допомоги (УДК) Львівського округу.

Оп. 1.

38. Спр. 384. Копії вихідних листів Львівського допорогового комітету за місяць січень 1943 р., 29 січня 1942 – 27 січня 1943 рр., 107 арк.
39. Спр. 386. Копії вихідних документів Українського Комітету Допомоги Львівського округу. Списки працівників, 26 лютого 1943 – 31 березня 1943 рр., 272 арк.

Ф. Р-1933. Штадткомісар в м. Бориславі

Оп. 1.

40. Спр. 10. Листування з різними установами й підприємствами щодо виробництва й розвитку легкої промисловості в м. Борислав, 30 серпня 1941 – 9 грудня 1942 рр., 147 арк.
41. Спр. 14. Листування з міською управою Борислава про компенсацію приватним особам збитків внаслідок повені, 7 січня 1942 – 24 грудня 1942 рр., 127 арк.
42. Спр. 17. Листування с акціонерним товариством Карпатської нафти, про встановлення цін на газ. Списки зайнятих в акціонерному товаристві Карпатської нафти євреїв і райхсдойче, 17 лютого 1942–22 грудня 1942, 43 арк.

Ф. Р-1940. Український окружний комітет у Стрию

Оп. 1.

43. Спр. 5. Звіти про роботу українського комітету в Стрию, 10 грудня 1942 – 3 вересня 1943 рр., 13 арк.

Ф. Р-1941. Дрогобицьке та Стрийське відділення Будівельної служби (“Баудінсту”) у генерал-губернаторстві (об’єднаний фонд)

Оп. 1.

44. Спр. 3. Довідки різних шкіл, які видані учням для пересилання “Будівельній службі”, 26 січня 1943 – 5 жовтня 1943 рр., 47 арк.

Ф. Р-1942. Дрогобицький підрозділ команди поліції безпеки та служби безпеки дистрикту Галичина

Оп. 1.

45. Спр. 2. Звіт єврейського комітету та листування з міською управою Дрогобича з приводу роботи міських майстерень, 6 травня – 3 листопада 1942 р., 7 арк.

Ф. Р-1946. Дрогобицька окружна команда української поліції у Дрогобичі

Оп. 1.

- 46. Спр. 13. Протоколи допитів та стягнення штрафів комісаріату української поліції в місті Борислав, 21 листопада 1941 р., 3 арк.
- 47. Спр. 20. Листування команди з відділом жандармерії в Дрогобичі та станицями щодо пошуку осіб, які втекли з Баудінсту, 13 травня – 25 червня 1942 р., 14 арк.

Ф. Р-1957. Фінансовий відділ Стрийської міської управи

Оп. 1.

- 48. Спр. 12. Свідчення фінансового відділу про реєстрацію торгових та промислових підприємства, липень – серпень 1941 р., 12 арк.
- 49. Спр. 14. Заяви громадян і слільких управ про зменшення податків, листопад-грудень 1941 р., 101 арк.

Ф. Р-2042. Дрогобицьке окружне староство

Оп. 1.

- 50. Спр. 31. Листування окружного старости з Дрогобицьким урядом праці (Arbeitsamt) щодо таких питань: 1) мобілізація та регулювання робочої сили; 2) Статистика населення в Дрогобицькому окрузі; 3) Організаційні та господарські справи, 11 вересня 1941 – 18 липня 1944 рр., 265 арк.
- 51. Спр. 57. Листування окружного старости з окружним відділом продовольства та сільського господарства, з ляндркомісарами та іншими окружними господарськими установами щодо: 1) податкових платежів; 2) хлібозаготівель; 3) заготівель та обліку тварин; 4) продовольчого постачання населення; 5) роботи наглядачів на торговицях та інших господарських питаннях, 30 квітня 1942 – 17 липня 1944 рр., 258 арк.

52. Спр. 301. Конфіскація майна за невиконання податкових норм, 25 квітня 1942 – 1 липня 1944 рр., 52 арк.

Державний архів Тернопільської області, м. Тернопіль

Ф. Р-187. Скалатська міська управа, 1941–1944.

Он. 1.

53. Спр. 9. Листування з волоськими та сільськими управами щодо господарських питань, 20 лютого 1942 – 30 грудня 1943 рр., 29 арк.

Ф. Р-191. Скалатське повітове товариство кооперативів, м. Скалат Тернопільського округу дистрикту Галичина

Он. 1.

54. Спр. 1. Циркуляри і розпорядження фінансового відділу генерал-губернаторства в Кракові щодо податкових та інших питаннях, 7 листопада 1941 – 21 жовтня 1943 рр., 32 арк.
55. Спр. 4. Циркуляри відділу сільського господарства галицького дистрикту у Львові щодо заготівлі сільськогосподарських продуктів, 15 жовтня 1941 – 17 лютого 1944 рр., 45 арк.
56. Спр. 5. Циркуляри Ревізійного союзу кооперативів у Львові, 9 жовтня 1941 – 1 грудня 1943 рр., 145 арк.
57. Спр. 13. Листування з відділом сільського господарства Тернопільського окружного управління з приводу торгівлі, 13 листопада 1941 – 28 грудня 1943 рр., 204 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

Ф. 755. Архівне управління у Львові, 1941–1944.

Он. 1.

58. Спр. 129. Списки метричних книг єврейських громад на території Галичини та листування про їх перевезення, 1941–1944, 422 арк.
59. Спр. 312. Список осіб єврейської національності, які працювали безплатно у Державному архіві м. Львова, 1941, 2 арк.

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg

60. RH 53- 23/32. Bd.12. 11. Aug. – 15. Okt. 1941, Bl. 258.
61. RH 53-23/60. Bd. 2. 1941 – 1943, Bl. 11.
62. RW 23/13. Bd. 1. 27. Juli – Dez. 1942, Bl. 9.
63. RW 23/14. Bd. 1943, Bl. 16.
64. RW 23/15. Bd. 3. Jan. – Juni 1944, Bl. 7.
65. RW 31/1136. Bd. 4. 1941 – 1942, Bl. 52.

Архів центру досліджень визвольного руху

66. З хроніки подій на українських землях. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/9313> (дата звернення: 20.04.2022).
67. Автобіографія. До персональної справи. Бойовик районного осередку СБ, псевдо “Гай” - Галушак Степан. *Електронний архів українського визвольного руху*. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/2489> (дата звернення: 20.04.2022).

II. Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

68. Літопис УПА. Т. 21: УПА в світлі німецьких документів. Кн. 3: червень 1941 – травень 1943 / Відп. ред. Є. Штендера; Співред. П. Потічний. Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1991. 281 с.
69. Літопис УПА. Нова серія. Т. 13: Воєнна округа УПА "Буг". Документи і матеріали. 1943–1952. Книга 2. Київ-Торонто: НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Видавництво “Літопис УПА” та ін., 2009. 1224 с.
70. Літопис УПА. Нова серія. Т. 24: Золочівська округа ОУН: Організаційні документи, 1941–1952. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2013. 1400 с.
71. Polnischer Baudienst, Ukrainischer und Goralischer Heimatdienst im Distrikt Krakau. Chronik 1940. 449 S.
72. Die Wehrmachtberichte, 1939-1945, Band 1. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985.
73. Office of United States Chief Counsel for Prosecution of Axis Criminality, Nazi Conspiracy and Aggression, Supplement B. Washington, DC: United States Government Printing Office, 1948. 1713 p.
74. Pospieszalski K. M. The Nazi Occupation “Law” in Poland, Selected documents Part II. The General Government. Poznan: Institute for Western Affairs, 2019. 846 p.
75. Documents on the Holocaust : selected sources on the destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union / edited by Yitzhak Arad, Israel Gutmann, and Abraham Margalio ; translated by Lea Ben Dor ; with introduction to the Bison Books edition by Steven T. Katz, Eighth edition. Lincoln : University of Nebraska Press, 1999. 508 p.
76. ALEX Historische Rechts- und Gesetzestexte, Österreichische Nationalbibliothek. URL: <https://alex.onb.ac.at/> (дата звернення: 21.02.2020).
77. German history in documents and images, *German Historical Institute*, <https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/> (дата звернення: 05. 03. 2022).

78. The Holocaust: An Encyclopedia and Document Collection. Editors Paul R. Bartrop, Michael Dickerman. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017. 1536 p.
79. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Litopis_UPA (дата звернення: 22.11.2021).
80. Енциклопедія Львова. Т. 4 / За ред. А. Козицького. Львів: “Літопис”, 2012. 816 с.
81. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/> (дата звернення: 22.11.2021).
82. Енциклопедія українознавства / Під головною редакцією проф. д-ра Володимира Кубійовича і проф. д-ра Зенона Кузелі. Мюнхен, Нью-Йорк, 1949-52. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/eui107.htm> (дата звернення: 22.11.2021).

Мемуари, спогади, усноісторичні свідчення

83. Головінський І. Від степів Пантелихи до американських хмарочосів. Нью-Йорк: Накладом автора, 2009. 80 с.
84. Дебуа П. Хранитель спогадів. Крилавими слідами Голокосту. К.: Дух і Літера, 2011. 336 с.
85. Західньоканадський збірник / За ред. А. Недашківської і М. Ів. Сороки. Едмонтон – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2020. 166 с.
86. Колісник Р. Маршрутують добровольці. Спомини. Тернопіль: Арій, 2003. URL: https://royallib.com/read/kolisnik_roman/masheruyut_dobrovolts_spomini.htm l#20480

87. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле / Ред. Микола Савчук. Т. 2 Філядельфія: Видання Комітету Коломлян, 2008. 400 с.
88. Леськів-Кіт А. Закерзонські долі. Спогад про село Корчмин. Торонто: Канадсько-Український Бібліотечний Центр, 2002. 396 с.
89. Лозовчук В. Стежками життя гуцула Березуна. Спогади. Вінніпег: Накладом автора, 1986. 288 с.
90. Мамчур І. Нас доля світами водила. Сторінки пережитого. Львів: Видавництво “Афіша”, 2009. 368 с.
91. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто: Ключі, 1965. 479 с.
92. Попко О. Спогади. Narsz: Fundacja “Losy Niezapomniane”, 2013. URL: <http://www.los.org.pl/index.php?glowna=publicystykaszczegoly&idealny=66>
93. Сава В. Удома й на чужині. Варшава: Видавництво Українського архіву, 1995. 144 с.
94. Тишовецький О. Мої пам’ятки. Лос-Анджелес: Накладом автора, 1974. 518 с.
95. Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії «Галичина» і в полоні 1943-1947. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. 82 с.
96. Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945 / hrsg. von Werner Prag und Wolfgang Jacobmeyer Stuttgart: DeutscheVerlags-Anstalt, 1975. 1026 S.
97. Ludvik Kotlinski – relacja świadka historii, Ośrodek “Brama Grodzka – Teatr NN”. URL: <http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/dlibra>
98. Sawicki L. Baudienst-Kommandostelle w mieście Lemberg. URL: <https://lwow.eu/rocznik/2006/audienst/audienst.html>

Періодика

99. Ані пяді необробленої землі. *Воля Покуття*. 1943. Число 14. С. 6.
100. Боротьба з пачкарством. *Воля Покуття*. 1941. Число 27. С. 4.

101. Боротьба з повінню. *Бережанські вісті*. 1942. Число 16. С. 1.
102. В справі Української служби Батьківщині. *Вільне слово*. 1941. Число 38. С. 1.
103. Важне для українських ремісників. *Воля Покуття*. 1942. Число 7. С. 4.
104. Великий транспорт робітників до Райху. *Львівські вісті*. 1942. Число 58. С. 3
105. Відібрання господарств за невиконання контингентів. *Воля Покуття*. 1943. Число 1. С. 6.
106. Вісті з західних українських земель (ЗУЗ). *Самостійник*. 1944. Число 2. С. 3.
107. Воєнний додаток до ґрунтового податку в 1943 році. *Воля Покуття*. 1943. Число 9. С. 5.
108. Вступні іспити до сільсько-господарської школи в Черниці. *Воля Покуття*. 1942. Число 12. С. 4.
109. Діяльність гуртівників старими речами. *Львівські вісті*. 1942. Число 19. С. 4.
110. З господарського життя Коломийщини. *Воля Покуття*. 1942. Число 1. С. 9.
111. З діяльності Районової секції в Косові. *Воля Покуття*. 1943. Число 24. С. 6.
112. З життя краю. *Львівські вісті*. 1943. Число 11. С. 3.
113. За сільсько-господарські продукти. Нова система премій. *Воля Покуття*. 1943. Число 32. С. 2.
114. Завдання Інспекторату праці. *Бережанські вісті*. 1942. Число 16. С. 2.
115. Завдання й організація Відділу Прохарчування та Хліборобства. *Українське слово*. 1942. Число 8. С. 3
116. Зарядження. *Воля Покуття*. 1942. Число 32. С. 6.
117. Зразкові хліборобські господарства. *Воля Покуття*. 1942. Число 18. С. 4.
118. Інструкції для мешканців м. Львова у справі харчевих карток на місяць листопад. *Львівські вісті*. 1941. Число 74. С. 6.

119. Інструкція для населення Львова у справі приділу харчів на грудень. *Львівські вісті*. 1941. Число 98. С. 6
120. Кара за надужиття при здачі контингенту. *Воля Покуття*. 1943. Число 10. С. 8
121. Кари за переступлення розпорядку. *Воля Покуття*. 1943. Число 4. С. 2.
122. Кінець жидівської торгівлі. *Львівські вісті*. 1941. Число 2. С. 4.
123. Комунікат Львівської хліборобської палати. *Воля Покуття*. 1941. Число 7. С. 3.
124. Контингенти. *Воля Покуття*. 1943. Число 37. С. 5.
125. Кооперативні кадри. *Українські щоденні вісті*. 1941. Число 30. С. 3.
126. Кооперативні курси. *Львівські вісті*. 1941. Число 57. С. 4.
127. Кубійович В. Українці в Генерал-губернаторстві. Підсумки праці Українського Центрального Комітету. *Вільне слово*. 1941. Число 20. С. 2.
128. Народна торгівля. Відновлення діяльності нашої відомої кооперативної установи. *Українські щоденні вісті*. 1941. Число 31. С. 3.
129. Обов'язкова постанова. *Воля Покуття*. 1941. Число 2–3. С. 6.
130. Опіка уряду праці над безробітними та малоземельними мешканцями села. *Воля Покуття*. 1942. Число 29. С. 4.
131. Опіка Уряду Праці над безробітними та малоземельними мешканцями села. *Дрогобицьке слово*. 1942. Число 44. С. 1.
132. Оплата за ужиткування землі в дистрикті Галичина. *Воля Покуття*. 1942. Число 28. С. 4.
133. Паспорти на тварин. *Воля Покуття*. 1942. Число 19. С. 4.
134. Переказування заробітків робітників з Райху. *Воля Покуття*. 1942. Число 29. С. 3.
135. Переселенці вертаються. *Львівські вісті*. 1941. Число 119. С. 3.
136. Підготовчі праці до весняної хліборобської кампанії. *Воля Покуття*. 1942. Число 14. С. 3.
137. Повідомлення українських установ. *Вільне слово*. 1941. Число 2. С. 4.

138. Поліційний розпорядок про охорону насіння. *Воля Покуття*. 1942. Число 32. С. 6.
139. Посівний матеріал для Галичини. *Воля Покуття*. 1942. Число 8.. С. 4.
140. Правні приписи про підприємства. *Воля Покуття*. 1942. Число 4. С. 3.
141. Практичний вишкіл хліборобської молоді. *Воля Покуття*. 1944. Число 10. С. 5.
142. Пригадка про обов'язок праці. *Воля Покуття*. 1941. Число 29. С. 4.;
143. Приїзди домашньої прислуги з Райху до родин в Генерал-Губернаторстві. *Воля Покуття*. 1942. Число 27. С.4.
144. Припис про примусове членство у господарських організаціях. *Воля Покуття*. 1942. Число 10. С. 6.
145. Припис про примусове членство у господарських організаціях. *Воля Покуття*. 1942. Число 10. С. 6.
146. Про господарювання і реєстрацію худоби. *Воля Покуття*. 1942. Число 27. С. 4.
147. Промисловий податок на 1942 р. *Воля Покуття*. 1942. Число 1. С.10.
148. Розпорядок Про охорону охоплення жнив і забезпечення прохарчування. *Воля Покуття*. 1943. Число 31. С. 7.
149. Росте Українська Служба Батьківщині Закінчення 1-го вишкільного курсу в старшинській школі У. С. Б. *Тернопільський голос*. 1943. Число 31. С. 2.
150. Табори Служби Батьківщині в Скільщині. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 9. С. 6.
151. Табори служби праці. Участь в них української молоді. *Львівські вісті*. 1943. Число 24. С. 4.
152. Тверді обставини воєнного часу. *Воля Покуття*. 1943. Число 1. С. 5.
153. Трагедія вишеньчуків. *Щоденні вісті*. 1941. Число 33. С. 3.
154. Українська кооперація наладнує працю. *Львівські вісті*. 1941. Число 42. С. 3.
155. Українська Служба Батьківщині в обличчі нових завдань. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 13. С.1.

156. Українська служба Батьківщині. *Львівські вісті*. 1942. Число 39. С. 3.
157. Українська Служба Батьківщині. Перша спортова імпреза. *Голос Підкарпаття*. 1943. Число 39. С. 7.
158. Український Великдень у Ганновері. *Нова доба*. 1944. Число 19. С. 3.
159. Українські фахові школи в Коломиї. *Воля Покуття*. 1942. Число 2. С. 4.
160. Уряд Праці про свою роботу. *Українські щоденні вісті*. 1941. Число 9. С. 4.
161. Урядове оголошення в справі перегляду коней. *Воля Покуття*. 1942. Число 9.. С. 4.
162. Урядові накази і розпорядки. *Воля Покуття*. 1942. Число 32. С. 6.
163. Урядові накази і розпорядки. *Воля Покуття*. 1942. Число 34. С. 4.
164. Фаховий вишкіл селянства. *Львівські вісті*. 1942. Число 190. С. 3.
165. Фільм на послугах господарки. *Воля Покуття*. 1943. Число 9. С. 7.
166. Фільмові вистави для хліборобів у Галичині. *Воля Покуття*. 1943. Число 8. С. 5.
167. Хліба вистане до нових жнив. *Воля Покуття*. 1942. Число 15. С. 4.
168. Хлібороб буде мати доволі промислових виробів. *Воля Покуття*. 1943. Число 13. С. 8.
169. Що приносить день. *Львівські вісті*. 1941, Число 56. С. 6.
170. Що приносить день. *Львівські вісті*. 1941. Число 46. С. 3.
171. Як організувати здачу контингенту? За своєчасність виконання нашого обов'язку. *Воля Покуття*. 1943. Число 37. С. 5.
172. Як працює Уряд Праці (Арбайтсамт). *Дрогобицьке слово*. 1942. Число 39. С. 2.

Монографії та статті

173. Айкель М. “Через брак людей...” німецька політика набору робочої сили та примусові депортації робітників із окупованих областей України 1941–1944 рр. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 139–160.

174. Ангрік А. Знищення та праця: євреї і Транзитний шлях IV в центральній Україні. *Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення.* / За ред. Рея Брандона та Венді Лауер. Пер. з англ. Н. Комарової. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 264-310.
175. Андрійів Е. Вплив суспільно-політичної та військової ситуації на політику трудових депортацій у Галичині в роки німецької окупації (1941–1944). *Питання історії України.* 2008. Т. 11. С. 239–243.
176. Андрухів І., Ковалик В. Культурно-освітнє життя на Станіславщині в умовах нацистського окупаційного режиму. *Схід.* № 3, 2011. С. 78-83.
177. Андрухів О. Організаційно-правові заходи органів радянської влади у вирішенні питання репатріації в 1945-1947 рр., *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького,* № 4, 2011. С. 209-216.
178. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 1998. Вип. 33. С. 146-153.
179. Баран В. Переустрій господарства західних областей України: 1939–1941 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Вип. 21. Львів, 2012. С. 123–130.
180. Бармак М. Тернопільщина в роки Другої світової війни, *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць.* Луцьк: Волинський нац. університет ім. Лесі Українки, 2012. С. 246-251.
181. Бежук О. Стан і проблема примусових робітників дистрикту “Галичина” в матеріалах Львівської біржі праці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Сер. Історія. 2016. Вип. 1. С. 69–73.
182. Берген Доріс Л. Війна та геноцид. Коротка історія Голокосту / Пер. з англ. К. Діса. К.: Дух і Літера, 2021. 408 с.
183. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 556 с.

184. Біденко Н. І. Українські оstarбайтери, *Наукові записки КДПУ*. Серія: Історичні науки / ред. В. М. Філоретов та ін. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. Вип. 10. С. 23–28.
185. Боляновський А. Дивізія Галичина. Історія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 528 с.
186. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини: (1939-1945). Львів, 2003. 685 с.
187. Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938–1939). Ужгород: МП “Олена”, 1996. 21 с.
188. Вербова О. Західноукраїнська кооперація в умовах нацистської окупації. *Агросвіт*. 2012. № 9. С. 16–21.
189. Веденєєв Д. Насильницьке вивезення мирного населення з території СРСР і Української РСР до нацистської Німеччини та його відображення у науковій літературі і меморіальних заходах. *Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р.* / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р. І. Пилявець, В. М. Яременко. Київ: НВЦ “Пріоритети”, 2012. С. 3–14.
190. Ветров І. Фінансово-економічна політика окупаційної влади в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси в 2-х книгах*. Кн. 1. С. 446–474.
191. Витанович І. Історія українського кооперативного руху: із праць Історично-Філософичної Секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
192. Витанович І. Кооперація. Українська кооперація на Західних Землях. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І), Т. 3, 1949-52. 1230 с.
193. Від Рейхстагу до Івдзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій / під заг. ред. Яни Примаченко. Київ: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.

194. Гаврилів І. Українсько-польське протистояння у міжвоєнний період: форми і методи боротьби західноукраїнських політичних сил за відновлення державності України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2008. Вип. 17. С. 151–165.
195. Гаврилів І., Марискевич Т. ОУН і Німеччина: від співпраці до конфронтації. *Мандрівець*. 2012. № 3. С. 43–48.
196. Галів М. Курсова система освіти на Дрогобиччині у роки нацистської окупації (1941 – 1944). *Актуальні питання гуманітарних наук*, № 5, 2013. С. 15-28.
197. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939-1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с.
198. Гальчак С. “Східні робітники” з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця: “Книга-Вега” ВАТ “Віноблдрукарня”, 2003. 344 с.
199. Гальчак С. Вивезення населення України на примусові роботи до Третього Райху (на матеріалах Поділля), *Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р. / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р. І. Пилявець, В. М. Яременко*. Київ: НВЦ “Пріоритети”, 2012. С. 43–51.
200. Гільберг Р. Гетто як форма правління. *Поза межами розуміння. Богослови та філософи про Голокост*. Видання друге. За редакцією Джона К. Рота і Майкла Беренбаума. Київ: Дух і Літера, 2009. С. 267–288.
201. Грідіна І. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність), *Український історичний журнал*. Вип. 3, 2009. С. 123–132.
202. Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом. *Український визвольний рух: науковий збірник*. Львів, 2007. Збірник 11. С. 61-80.

203. Гольчевський Ф. Відтінки сірого: роздуми про єврейсько-українські та німецько-українські стосунки в Галичині. *ШОА в Україні: історія, свідчення. Увічнення*, за редакцією Рея Брандона та Венді Лауер. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 163–220.
204. Дмитренко В. Створення, структура та повноваження вербувальних органів рейху на окупованих територіях. *“Друга світова війна: події, факти, версії”*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 159-164.
205. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. Т. 2.: Балабушевич Т., Баран В., та ін. / за заг. ред. Литвина В. НАН України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2011. 608 с.
206. Єкельчик С. Український досвід другої світової війни. Київ: Медуза, 2020. 272 с.
207. Заболотна Т., Лисенко О. Терор голодом: нацистська окупаційна політика в Україні (1941–1944 рр.). *Військово-історичний меридіан*. Збірник наукових статей. Київ, 2017. Випуск 4(18). С. 61-93.
208. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. Львів: Критика, 2013. 488 с.
209. Зашкільняк Л. Польський вектор у політиці українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 269–285.
210. Зілінський В. Геттоїзація території дистрикту “Галичина” у світлі матеріалів із українських архівосховищ. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С. 378–387.
211. Ільюшин І. Нацистська політика і практика стосовно української і польської громад на територіях їх спільного проживання в роки Другої Світової війни. *Друга Світова війна та долі мирного населення у Східній Європі: матеріали міжнародної наукової конференції пам'яті Митрополита Андрія Шептицького 30 листопада - 1 грудня 2015 року, м. Київ*, за редакцією Л. Фінберга. Київ: Дух і Літера, 2016. С. 129–149.

212. Українська державність у ХХ ст. (Історико-політологічний аналіз) /. Кер. авт. кол. О. Дергачов. К.: Політ. думка, 1996. 448 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r13.htm> (дата звернення: 25. 07. 2023).
213. Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929-1941). Київ, 1998. 200 с.
214. Кисла Ю. Вживання за екстремальних умов: Голокост у Бориславі (1941–1944). *Голокост і сучасність*. 2012. № 1 (11). С. 9–33.
215. Клапчук В. М. Видобування нафти та газу у Західній Галичині. *Карпатський край*. 2013. № 1. С. 13–17.
216. Ковба Ж. Людність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки “остаточного розв’язання єврейського питання. Видання третє, виправлене і доповнене. К.: Дух і Літера, 2009. 296 с.
217. Кондратюк К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941-1944 рр.: соціально-економічний і культурно-освітній аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019. Спецвипуск. С. 325-339.
218. Галичина в етнополітичному вимірі / авт. кол.: В. О. Котигоренко (керівник), В. А. Войналович, О. Я. Калакура, Л. Л. Ковач, В. В. Коцур, Н. І. Кочан, О. О. Ляшенко, Н. Ю. Макаренко, Ю. О. Ніколаєць, М. І. Панчук, О. В. Позняк, О. О. Рафальський, М. Ю. Рябчук. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 840 с.
219. Кулеша Н. “Працюємо не для особистих користей, а для вічних інтересів нашої України”: діяльність українських громадських організацій у Німеччині у роки Другої світової війни, *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. Вип. 6, 2014. С. 262–276.
220. Кураєв О. Інтереси Німеччини та “прагнення” українофілів і малоруське (рутенське) питання (1871-1900 рр.). *Український історичний збірник*. 2002. Вип. 4. С. 339-350.

221. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси. Львів : ЛННБ України ім. В.Стефаника, 2010. 328 с.
222. Кучер В. Німецька окупація України в початковий період війни: політико-економічна парадигма. *Наукові записки*. 2008. Вип. 39. С. 291–307.
223. Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті “Галичина”. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Кн. 1*. К.: Наукова думка, 2011. С. 392–412.
224. Лапан Т. Діяльність українських громадських організацій на захист становища депортованих українських робітників у III Райху. *Етнічна культура українців*. 2015. URL: <http://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/3-1.pdf> (дата звернення: 14.02.2022).
225. Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст.* 2009. Вип. 12. С. 73–86.
226. Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. 2008. Вип. 11-12. С. 198–223.
227. Лапенко С. Гетто в Україні як засіб “розв’язання єврейського питання” під час Другої світової війни. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч. 4. С. 129–136.
228. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. Є. Ровного, С. Коломійця. К.: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.
229. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941-1944 рр. / за наук. ред. К. Двірної. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.

230. Левченко Ю. Особливості використання “людського ресурсу” в адміністративно-територіальних одиницях України в роки окупації. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал*, Вип. 2. Київ, 2013. 58–67.
231. Лепська Н. В. Простір як фундаментальна категорія в теоріях німецько-центричної геополітики. *Політичне життя*. № 4. 2017. С. 108–114.
232. Лисенко О. Благодійні акції як формат соціальної солідарності в Західній Україні, 1939–1945, *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/md/lysenko-wartime-charity> (дата звернення 23.11.2020).
233. Луцький О. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 – влітку 1942 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: Зб. ст. К., 2011. Вип. 16. С. 294–304.
234. Мартиненко Т. “Нація білого хліба”: фольксдойче Львова в контексті соціальної поведінки населення в роки німецької окупації. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2012–2013. Випуск 13-14. С. 244-254.
235. Мартинець С. Таємниця Яворівського полігону. *Україна молода*. 2008. № 97. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1171/163/41690/> (дата звернення: 24.06.2023).
236. Масик Р. Нафтопереробна промисловість в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2017. Спец. вип. 3. С. 238-248.
237. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. *Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси*. К.: Видавництво “Наукова думка” НАН України, 2011. С. 644–658.
238. Мокринська З. Бухгалтерський облік та звітність у кооперативах Генерального губернаторства в 1939–1944 роках. *Економічна наука*. 2021. № 4. С. 115–121.

239. Мороз В. Ліквідація табору на Святославі. 2013. *Шлях перемоги*. № 29. С. 6.
240. Мороз В. УНС на терені Дрогобицької області (1943 р.). *Визвольний Шлях*. 2000. кн. 6. С. 54-72.
241. Ніколаєць Ю. Поляки в Україні у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. Випуск 1. С. 246-293.
242. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941–1944): історико-політичний нарис. Ужгород: МПП “Гражда”, 2001. 144 с.
243. Пагіря О. Єврейське гетто та нацистський концтабір у Львові (за документами ГДА СБУ). *Українсько-єврейське співжиття під час Голокосту. За матеріалами Західної України: зб. наук. ст. / упоряд. та наук. ред. д.і.н. А. Боляновський*. Дніпро-Львів: Український інститут вивчення Голокосту “Ткума”, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2019. С. 138-160.
244. Пагіря О. Угорська військова адміністрація на півдні Галичини (літо 1941 року). *Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи*. Львів, 2018. С. 166-187.
245. Пасіцька О. Розвиток нафтового бізнесу в Галичині: від “нафтової столиці Європи” до кризи “Галицької Каліфорнії”. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 142(1). С. 118-122.
246. Пастушенко Т. Статус радянських військовополонених у роки Другої світової війни: на терезах міжнародного, нацистського та радянського права. *Історія великих страждань: Нацистські табори для радянських військовополонених у м. Славуті на Хмельниччині: дослідження, документи, свідчення / Редкол.: В. Литвин, В. Смолій, І. Ковальчук та ін.; упоряд.: В. Берковський, О. Білоус, Т. Пастушенко, В. Смірнова*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 346 с.

247. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). Київ: Інститут історії України, 2009. 284 с.
248. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.). Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 592 с.
249. Патриляк І. Військова діяльність ОУН (Б) у 1940-1942 роках. Київ, 2004. 597 с.
250. Патриляк І. Тотальна війна на винищення: окупаційний режим Німеччини та її союзників в Україні (1941 – 1944 рр.), *Від Рейхстагу до Івдовими. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій* / під заг. ред. Я. Примаченко. Київ: Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 72-100.
251. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба концептуального підходу. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
252. Перехрест О. Г. Податкова та заготівельна політика нацистських окупантів на території дистрикту “Галичина”. *Вісник Черкаського університету*. Серія “Історичні науки”. 2018. № 1. С. 78–91.
253. Перехрест О. Г. Українське село в 1941-1945 рр. економічне та соціальне становище. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
254. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. К. 1*. Київ: Наук. думка, 2010. С. 475–511.
255. Писцьо В. Примусовий характер заходів німецької вербувальної кампанії на Рівненщині. *Збірник наукових праць (Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди)*. Серія : “Історія та географія”. Вип. 39 2010. С. 24-29.
256. Поль Д. Німецька окупація України 1941 - 1944 у контексті подій Другої світової війни. *Historians*, URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1547-diter-pol->

- nimetska-okupatsiia-ukrainy-1941-1944-u-konteksti-podii-druhoi-svitovoi-viiny (дата звернення: 25.05.2022).
257. Полянський Ф. Особливості господарювання німецької окупаційної влади у 1941-1944 рр. (за матеріалами Тернопільщини). *Наукові праці Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 28. С. 248–252.
258. Радченко О. Принудительный труд евреев на строительстве дорог на участке между Уманью и Кировоградом, 1942–1943 гг. *Голокост і сучасність*. Студії в Україні і світі. 1 (17). С. 48-74.
259. Салата О. Листівки як інформаційно-психологічний засіб боротьби під час війни Німеччини проти СРСР. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2009. Вип. 28. С. 191-199.
260. Сало І. До історії створення військових Дружин українських націоналістів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. № 408 : Держава та армія. 2000. С. 104-110.
261. Сорока Ю. Примусова депортація і насильницька система праці на західноукраїнських землях в роки німецького окупаційного режиму. *Етнічна історія народів Європи*, Випуск 19, 2005. С. 21-24.
262. Старка В. Нацистський окупаційний режим у східногалицькому селі 1941-1944 рр. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць* / упоряд. М. Кучерепа. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012. С. 251-258.
263. Старка В. Соціально-економічна політика нацистських окупантів у Східній Галичині в 1941–1944 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. 2016. Вип. 1, ч. 4. С. 67–77.
264. Стефанюк Г. В. Працевикористання українців Східної Галичини та Волині як складова нацистської політики в 1941–1944 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Історичні науки. 2018. № 6. С. 63–68.

265. Стефанюк Г.В. Оподаткування населення Галичини та Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Історичні науки. 2019. № 9 (393). С. 81-86.
266. Стефанюк Г.В. Трудові депортації населення Східної Галичини й Волині в Німеччину (1941–1944 рр.). *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць* (за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області) / упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. С. 502-506.
267. Стецькович С. Полігон на Розточчі: до історії депортацій населення під час створення Яворівського військового полігону. Л: Видавництво “Видавничий дім” УКРПОЛ”, 2010. 84 с.
268. Терещенко В. Економічне становище західноукраїнських земель у складі Польщі напередодні Другої світової війни. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць* (за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області) / упоряд. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 107–112.
269. Тис-Крохмалюк Ю. Окупація і рух спротиву в щоденнику Ганса Франка. *Вісті Комбатанта*. 2020. URL: <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2020/01/> (дата звернення: 11. 05. 2022).
270. Трофимович Л. Український аспект пакту Ріббентропа–Молотова. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць* (за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області) / упоряд. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 73–78.
271. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 11: Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.

272. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 12: Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / За заг. ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
273. УПА в світлі німецьких документів. Книга 3: Червень 1941 - травень 1943, ред. П. Й. Потічний. Торонто: Літопис УПА, 1991. 282 с.
274. Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв. *Незалежний культурологічний часопис "І"*. Число 58, 2009, URL: <http://www.ji.lviv.ua/n58texts/friedman.htm> (дата звернення: 12.05.2022).
275. Чорній П. Ставлення жителів Галичини міжвоєнного періоду (1919-1939 рр.) до твореного ними поліетнічного та мультикультурного простору, *Хісторіанс*, 2013. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/601-petro-chorniy-stavlennia-zhyteliv-halychyny-mizhvoiennoho-periodu-19191939-rr-do-tvorenoho-nymy-polietnichnoho-ta-multykulturnoho-prostoru> (дата звернення: 06. 03. 2020).
276. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944. Київ: ПП Наталя Брехуненко, 2010. 80 с.
277. Швагуляк М. Бісмарк і українське питання. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2005. Вип. 39-40. С. 277–299.
278. Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938-1939). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 35–36. С. 296–320.
279. Шпарик В. Вагомий внесок в історію дивізії “Галичина”. *Вісті Комбатанта*. 2010. №1. URL: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2010/07/blog-post_10.html (дата звернення: 12.05.2022).
280. Яшан О. О. (2011). Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.). *Гуманітарний вісник*. Серія: Історичні науки. Вип. 17(3). С. 22–28.

281. Круглов А. Холокост в Украине: зона немецкой военной администрации, румынская зона оккупации, дистрикт “Галичина”, Закарпатье в составе Венгрии (1939-1944). Днипро: Укр. ин-т изучения Холокоста “Ткума”: Лира ЛТД, 2017. 454 с.
282. Швагуляк М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939 гг.). Киев : Наукова думка, 1983. 245 с.
283. Шульмейстер Ю. Гитлеризм в истории евреев. Киев: Политиздат Украины, 1990, 255 с.
284. Abelshauser W. Kriegswirtschaft und Wirtschaftswunder: Deutschlands wirtschaftliche Mobilisierung für den Zweiten Weltkrieg und die Folgen für die Nachkriegszeit. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1999. Vol. 47, Heft 4. S. 504–538.
285. Aftanas A. Wirtschaftspolitik der Deutschen Besatzungsbehörde im Bezirk Kolomyia (gemäss Zeitung “Volya Pokuttya” 1941–1944). *The International Relations of Ukraine: Scientific Searches and Findings*, No.1, 2021. S. 325–341.
286. Amar T. C. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists. Ithaca: Cornell University Press, 2015. 356 p.
287. Arad Y. The Holocaust in the Soviet Union. Lincoln: University of Nebraska Press, 2009. 720 p.
288. Bastisch A. Das Arbeitsbeschaffungsprogramm unter Hitler: Der Abbau der Massenarbeitslosigkeit im Dritten Reich von 1933-1936. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH, 2014. 96 s.
289. Baten J., Wagner A. Autarchy, market disintegration, and health: The mortality and nutritional crisis in Nazi Germany, 1933-1937. *Economics & Human Biology*. 2003. № 1. P. 1–28.
290. Baudienst P. Ukrainischer und Goralischer Heimatdienst im Distrikt Krakau. *Chronik* 1940. 449 s.

291. Benz W. Ghettos in Osteuropa – Definitionen, Strukturen, Funktionen. *Bundeszentrale für politische Bildung*. 2013. URL: <http://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/geheimsache-ghettofilm/141448/ghettos-in-osteuropa?p=all> (дата звернення: 20.05.2022).
292. Braun H.-J. The German economy in the twentieth century: The German Reich and the Federal Republic. New York: Routledge, 1990. 279 p.
293. Bresciani-Turroni C. The Economics of Inflation - A Study of Currency Depreciation in Post War Germany. Hong Kong: Hesperides Press, 2011. 466 p.
294. Browning Ch. The Origins of the Final Solution: The Evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942. With contributions by Jürgen Matthäus (The Comprehensive History of the Holocaust.). Lincoln: University of Nebraska Press, and Jerusalem: Yad Vashem, 2004. 631 p.
295. Buchheim Ch., Scherner, J. The role of private property in the nazi economy: the case of industry. *The Journal of Economic History*. 2006. № 66. P. 390–416.
296. Childers T. The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1983. 383 p.
297. Christopher J. Organisation Todt from Autobahns to Atlantic Wall: Building the Third Reich. Stroud: Amberley Publishing, 2014. 278 p.
298. Davidson E. The Trial of the Germans: An Account of the Twenty-two Defendants before the International Military Tribunal at Nuremberg. Columbia, London: University of Missouri Press, 1997. 696 p.
299. Dierl F., Janjetovic Z., Linne K. Arbeitsverwaltungen und Arbeitskräftepolitik im deutsch besetzten Polen und Serbien 1939–1944. Essen: Klartext Verlag, 2013. 510 s.
300. Eichholtz D. Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. Band 2, 1941-1943. Berlin: Akademie-Verlag, 1985. 713 s.
301. Eichholtz D. Krieg um Öl: ein Erdölimperium als deutsches Kriegsziel (1938–1943). Leipzig: Leipziger Univ.-Verl., 2006. 141 S.

302. Einzig P. *Monetary Reform in Theory and Practice*. New York: Routledge Revivals, 2013. 360 p.
303. Feder G. Das Programm der NSDAP und seine weltanschauliche Grundgedanken. München: Zenralverlag der NSDAP, 1935. 65 s.
304. Fergusson A. When money dies: the nightmare of deficit spending, devaluation, and hyperinflation in Weimar Germany. New York: PublicAffairs, 1975. 256 p.
305. Fischer W. German Hyperinflation 1922/23. A Law and Economics Approach. Lohmar–Köln: Josef Eul Verlag GmbH, 2010. 220 p.
306. Frei N. Der nationalsozialistische Krieg. Frankfurt am Main: Campus-Verlag, 1990. 312 p.
307. Friedrich K.-P. Collaboration in a “Land without a Quisling”: Patterns of Cooperation with the Nazi German Occupation Regime in Poland during World War II. *Slavic Review*. 2005. Volume 64, Issue 4. P. 711–746.
308. Grabowski J. Hunt for the Jews: Betrayal and Murder in German-Occupied Poland. Bloomington: Indiana University Press, 2013. 320 p.
309. Gross J. Polish Society Under German Occupation: The Generalgouvernement, 1939-1944. Princeton: Princeton University Press, 1979, 343 p.
310. Hardach D. Financial mobilisation in Germany 1914–1918. *The European Association for Banking and Financial History (EABH)*. 2014. № 14–08. P. 1–27.
311. Held S. Fickenwirth T. Fremd- und Zwangsarbeit im Raum Leipzig 1939-1945: archivalisches Spezialinventar und historische Einblicke. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2004. 279 s.
312. Herbert U. Forced Laborers in the Third Reich: An Overview. *International Labor and Working-Class History*. 2000. № 58. P. 192–218.
313. Herbert U. Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland. Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter, Flüchtlinge. München: Verlag C. H. Beck, 2001. 448 s.

314. Herbrt U. *Hitler's Foreign Workers: Enforced Foreign Labor in Germany Under the Third Reich*. New York: Cambridge University Press, 1997. 510 p. review by Stephen L. Harp. *Journal of Social History*. 1998. Volume 32, Issue 1. P. 222.
315. Herbst L. *Der totale Krieg und die Ordnung der Wirtschaft: Die Kriegswirtschaft im Spannungsfeld von Politik, Ideologie und Propaganda 1939–194*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1982, 474 S.
316. Herwarth H. *Deutschland und die ukrainische Frage 1941–1945*. München, Institut für Zeitgeschichte, 51, MO 87. 21 S.
317. Herwig H.-H. Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum. *Journal of Strategic Studies*. 22:2-3. 1999. P. 218–241.
318. Hildebrand K. *The Third Reich*. New York: Routledge, 1986. 184 p.
319. Holtfrerich C., Balderston T. *The German inflation, 1914–1923: causes and effects in international perspective*. Berlin: New York: De Gruyter, 1986. 369 p.
320. Kamenetsky I. *Hitler's occupation of Ukraine 1941–1944: a study of totalitarian imperialism*. Milwaukee, Wisconsin: The Marquette University Press, 1956. 114 p.
321. Kelanic R. *The Oil Strategies of Nazi Germany. Black Gold and Blackmail: Oil and Great Power Politics*. 2020. P. 92–114.
322. Kitchen M. *Speer. Hitler's Architect*. London: Yale University Press, 2015. 456 p.
323. Klein B. *Germany's Preparation for War: A Re-examination*. *The American Economic Review*. 1948. Vol. 38, No. 1. P. 56–77.
324. Klein B. *Germany's Preparation for War: A Re-examination*. *The American Economic Review*. 1948. Vol. 38, № 1. P. 56–77.
325. *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1939 - 5 II 1946 / zebrali G. Mazur, J. Skwara, J. Węgiński*, Katowice: wyd. Unia, 2007. 644 s.
326. Layton G. *Access to History: Democracy and Dictatorship in Germany 1919-63*. London: Hodder Education, 2009, accessed March 5, 2020. 424 p.

327. Lee S. J. *Europe, 1890 – 1945*. London: Routledge, 2003. 436 p.
328. Lehnstaedt S. Die deutsche Arbeitsverwaltung im Generalgouvernement und die Juden. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 2012; 60 (3). S. 409–441.
329. Linne K.. Arbeiterrekrutierung in Ostgalizien 1941 Bis 1944: Zwischen Freiwilligkeit Und Menschenjagden. *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas*. 2014. Vol. 62, No. 1. P. 61-88.
330. Liu L. Economic Policy in Nazi Germany: 1933-1945. *Penn History Review*. 2013. URL: https://www.academia.edu/4736105/Economic_Policy_in_Nazi_Germany_1933_1945 (дата звернення: 03. 03. 2020).
331. Lyons M. J. *World War II: a short history*. New York: Routledge, 2016. 360 p.
332. Markiewicz P. The Ukrainian Central Committee, 1940–1945: A Case of Collaboration in Nazi-Occupied Poland. Uniwersytet Jagielloński, 2018. 585 p. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/70404/markiewicz_the_ukrainian_central_committee_1940-1945_a_case_2018.pdf?isAllowed=y&sequence=1 (дата звернення: 11. 05. 2022).
333. Mazower M. *Hitlers Imperium: Europa unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*. München: Verlag Beck, 2009. 666 s.
334. Medykowski W. W. *Macht Arbeit Frei? German Economic Policy and Forced Labor of Jews in the General Government, 1939-1943*. Boston: Academic Studies Press, 2018. 450.
335. Mercatante S. D. *Why Germany nearly won: A new history of the Second World War in Europe*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2014. 426 p.
336. Müller R.-D. *Die deutsche Wirtschaftspolitik in den besetzten sowjetischen Gebieten 1941–1943: der Abschlußbericht des Wirtschaftsstabes Ost und Aufzeichnungen eines Angehörigen des Wirtschaftskommandos Kiew*. Boppard am Rhein: Boldt, 1991. 682 S.

337. Petzina D. Die Verantwortung des Staats für die Wirtschaft: ausgewählte Aufsätze (Essen: Klartext, 2000). 236 s.
338. Petzina D. Problems in the Social and Economic Development of the Weimar Republic. *Towards the Holocaust: the social and economic collapse of the Weimar Republic*. Translated by Irene Stumberger, Michael N. Dobkowski, and Isidor Wallimann. Westport, Conn, 1983. P. 37–59.
339. Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. 2. Auflage. München: Oldenbourg. 1996. 456 s.
340. Pohl D. Niemiecka polityka ekonomiczna na okupowanych terenach wschodniej Polski w latach 1941-1944. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2009. № 1(14). S. 93-102.
341. Pohl P., Sebta T. Zwangsarbeit in Hitlers Europa: Besatzung, Arbeit, Folgen. Berlin: Metropol-Verlag, 2013). 496 S.
342. Pospieszalski K. M. The Nazi Occupation “Law” in Poland, Selected documents Part II. The General Government. Poznan: Institute for Western Affairs, 2019. 863 p.
343. Raßloff S. Fritz Sauckel: Hitlers “Muster-Gauleiter” und “Sklavenhalter”. Erfurt: Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, 2007. 148 s.
344. Ritschl A. Was Schacht right? Reparations, the Young Plan, and the Great Depression in Germany, 1929-32. Mimeo: Universität Pompeu Fabra, 2014. P. 1-23.
345. Schmitts C. Rolle bei der Machtkonsolidierung der Nationalsozialisten: Ein Engagement auf Zeit. Wiesbaden: Springer VS, 2018. 548 p.
346. Sotirović V. B. The Great Economic Depression in the Weimar Republic, 1929–1933. *Economics*. Vol. 3, № 1. 2014. P. 1–8.
347. Sturm R. Zwischen Festigung und Gefährdung 1924–1929, *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier->

- nationalsozialismus/39534/zwischen-festigung-und-gefaehrung-1924-1929 (дата звернення: 05.03.2020).
348. Szatkowski W. Goralenvolk. Historia zdrady. Kraków: Firma Księgarsko-Wydawnicza Kanon, 2012. 672 s.
349. Temin P. The German Crisis of 1931: Evidence and Tradition. *Cliometrica*, 2. 2007. P. 5–17.
350. Thamer H.-U. Wirtschaft und Gesellschaft unterm Hakenkreuz. *Bundeszentrale für politische Bildung*. URL: <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39551/wirtschaft-und-gesellschaft?p=1> (дата звернення: 06. 03. 2020).
351. The Holocaust: An Encyclopedia and Document Collection. Editors: Paul R. Bartrop, Michael Dickerman. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017. 1440 p.
352. Trommer I. Rechtfertigung und Entlastung. Albert Speer in der Bundesrepublik. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2016. 367 S.
353. Verordnung über die Errichtung der Deutschen Rentenbank. Vom 15 Oktober 1923. *Deutsches Reichsgesetzblatt*. 1923. № 100. URL: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1923&page=1097&size=45> (дата звернення: 04. 03. 2020).
354. Weinberg G. L. Hitler's memorandum on the Four-Year Plan: a note. *German Studies Review*. Vol. 11, № 1. 1988. P. 133-135.
355. Winstone M. The Dark Heart of Hitler's Europe: Nazi Rule in Poland Under the General Government. New York, NY: I. B. Tauris, 2015. 336 p.
356. Wróblewski M. Służba Budowlana (Baudienst) w Generalnym Gubernatorstwie 1940-1945. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. 227 s.
357. Yones E. Die Juden in Lemberg während des Zweiten Weltkriegs und im Holocaust 1939-1944. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2018. 436 s.

Рукописи та автореферати дисертаційних робіт

358. Хом'як О. Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії "Галичина" (1943–2013 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2017. 261 с.
359. Андрійв Е. П. Мобілізація трудового населення Галичини нацистською Німеччиною (1941–1944 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2010. 20 с.
360. Власенко С. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941–1943 рр.): автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01. К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. 17 с.
361. Зілінський В. Голокост на території дистрикту "Галичина": джерелознавчий аналіз проблеми: кан. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ: НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2019. 241 с.
362. Мармілова О. Джерела до вивчення історії оstarбайтерів з Донеччини: дис. на здобуття наук. ступ. канд. історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Старобільськ, 2018. 297 с.
363. Науменко В. Політика Економічного Штабу Ост в сфері промисловості в окупованій Україні (1941–1944 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Харків, 2009. 22 с.
364. Росіцький П. Українська народна самооборона в дистрикті "Галичина" у 1943 році: дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.01 - історія України. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства НАПН України, 2018. 240 с.
365. Свідерська Н. Українське питання в політиці держав Європи напередодні Другої світової війни (вересень 1938 - вересень 1939 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2001. 20 с.

366. Стельникович С. В. Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.): дис. д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. Київ, 2016. 522 с.
367. Тронь А. Діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: гуманітарна сфера: дис. канд. іст. наук : 07.00.01. К.: Київський національний університетт імені Т. Шевченка, 2021. 237 с.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Aftanas A. Economic Policy of the German Occupational Authority in the Kolomyia Region (According to the “Vollia Pokuttya” Newspaper 1941–1944). *The International relations of Ukraine: scientific searches and findings*. 2021. № 30. P. 325–341.
2. Афтанас А. Територіяльне вирішення єврейського питання в Люблінському дистрикті (1939–1941). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2020. Випуск 21. С. 180–196.
3. Афтанас А. Нацистська кампанія вербування й депортації населення в дистрикті Галичина (1941–1944). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. 26(3). С. 134–143.
4. Афтанас А. Західноукраїнська кооперація в роки нацистської окупації (1941–1944). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. Випуск 54. С. 141–153.
5. Афтанас А. Організація і діяльність “Української служби Батьківщині” в дистрикті “Галичина” (1941–1944). *Новітня доба*. Випуск 10. 2022. С. 116–126.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації

6. Афтанас А. Підготовка нацистської Німеччини до Другої світової війни: економічний аспект. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали VII-ї краєзнавчої конференції (13 березня 2020 р.). Львів, 2020. С. 98–102.

7. Афтанас А. Дистрикт Галичина в планах нацистської Німеччини: політика працевикористання євреїв. *Історичні пам'ятки Галичини*. Матеріали VIII-ї краєзнавчої конференції (3 травня 2023 р.). Львів, 2023. С. 221–224.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу історичного факультету за 2019 рік (м. Львів, 6–7 лютого 2020 р., очна форма участі, усна доповідь).
2. Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу історичного факультету за 2021 рік (м. Львів, 3–4 лютого 2022 р., дистанційна форма участі, усна доповідь).
3. Літня он-лайн академія для істориків, організована Українсько-німецькою комісією істориків та Вільним університетом в Екзилі (м. Мюнхен, 13 вересня 2022 р., дистанційна форма участі, усна доповідь).
4. Звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу історичного факультету за 2022 рік (м. Львів, 1–2 лютого 2023 р., очна форма участі, усна доповідь).